

435.2

49

B-36

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

O'ZBEK TILI

Universitetlarning rus guruhlari uchun

Узб.2

49 O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
K-36 O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON
MILLIY UNIVERSITETI

H.A.Qahhorova, S.X.Muhamedova

O'ZBEK TILI

Universitetlarning rus guruhlari uchun

Toshkent
"Universitet"
2004

Mazkur darslik o'ily o'quv yurtlari uchun chiqarilgan dastur asosida yozilgan.

Har bir dars makro va mikromatnlardan, grammatik mavzuni mustahkamlash uchun yo'naltirilgan mashqlar, o'zbek nutqiy muloqat namunalaridan iborat. Darslikda talabalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish maqsadida rus tilida mikromatlar va mashqlar ham berilgan. Darslikda bitta ham grammatik qoida berilmagan, ya'ni bunda shakldan mazmunga qarab emas, balki mazmun-vazifadan shaklga qarab borilgan.

Bu darslik universitetlarning bakalavr tizimidagi rusiyazbon talabalar va o'zbek tilini mustaqil o'rganuvchilarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

Filologiya fanlari doktori, prof. H.Dadaboyev

Filologiya fanlari doktori, prof. N.Husanov

KIRISH

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” talabiga muvofiq oliy maktabda barcha fanlar kabi, til fanini o'qitishda ham tub o'zgarishlar ro'y berayapti.

Ta'limning oliy bosqichida o'zbek tilini o'qitishning mazmuni yanada takomillashtiriladi.

Hozirgi kunda o'zbek tilining ijtimoiy mavqei tobora ortib borayotganligi, lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosi va imlo qoidalarining joriy etilganligi, ish yuritishda to'liq davlat tiliga o'tilayotganligi barcha mutaxassislarining, millatidan qat'i nazar, o'zbek tilini puxta egallashlarini taqazo etmoqda.

O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish tamoyillari, mazmuni va uslubini o'zgartirib, o'zbek tilini o'rganish jarayonini tezlashtirish, talabalarning o'ra maktabda, akademik litsey va kollejlarda olgan bilimlarini chuqurlashtirish, takomillashtirish bilan birga mutaxassislik bilan bog'liq bo'lgan nutqiy ko'nikmalarni hosil qilish, o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan o'z mutaxassisligi bo'yicha foydalanish, fikrni to'g'ri, aniq, mantiqli ifoda etishga o'rganish ko'zda tutiladi. Shularni nazarda tutib darslik amaldagi darsliklardan farqlanib, grammatik tamoyilga ega, nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan kommunikativ tamoyilga asoslanib tuzildi.

Darslik rus guruhlariga talabalariga mo'ljallangan bo'lishiga qaramay, undagi barcha materiallar faqat davlat tilida bayon qilindi.

Darslik birinchi o'ringa asosiy mavzu sifatida nutqiy mavzularning qo'yilishi bilan ham farqlanadi. Grammatik bilimlar fikr ifodalash vositasi bo'lib, asosiy maqsadning amalga oshirishiga xizmat qiladi.

O'zbek tili ta'limi turmush va mehnat faoliyatidagi nutq mavzulari doirasini yanada kengaytirilgan hamda ixtisoslikka moslashtirilgan tarzda o'zbekcha nutqni tinglash, so'zlash, o'qish va yozish amallarini uyg'unlashtirib o'rgatish bilan ajralib turadi. Bunda talaba oldiga ilmiy-badiiy adabiyotlarni o'qib tushunish, mutaxassislik sohasida matn yaratish, matnni shakl va mazmun jihatdan yangilash, boshqa nutq uslubiga ko'chira olish kabi talablar qo'yildi.

Har bir darsda umumiy mavzu asosida ikkitadan matn(makromatn va mikromatn) berildi. Dars matnidagi tayanch so'z va so'z birikmalarini aniqlab, ularning ma'nosini izohlashdan boshlanadi. Asosiy e'tibor matn ustida ishlashga, matn tuzishga qaratildi. Har bir darsda topshiriqlar, savol-javob, mashqlar berildi. Mavzuga oid grammatik bilimlarni o'qituvchi izoh tarzida anglatishi, xatolarni tuzatishi, mavzu matni tilida qo'llanish xususiyatini ochib berishi mumkin. Bu esa talabalarni o'zbek tilida mustaqil fikrlash, til materiali vositasini nutqda mustaqil qo'llashga o'rgatishga yordam beradi.

Shuningdek, davlat tilida ish yuritish, suhbat, bahslashuv orqali mustaqil yozma ishlarni uyushtirish, matn tuzdirish talabalarning ixtisosligiga ko'ra belgilanadi.

Darslikka ilova qilib o'qish uchun qo'shimcha materiallar berildi.

Darslikning kirish qismi, 1-14-darslari H.A.Qahhorova tomonidan, 15-29-darslari S.X.Muhamedova tomonidan yozildi.

1-Dars

Umumiy mavzu: O'zbekiston – mustaqil davlat

Nutqiy mavzu: Mustaqillik bayrami

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *O'zbekiston, katta bayram, mustaqillik maydoni, asriy orzu, mustaqil davlat, qo'shma korxonalar, chet davlatlar, ulkan qurilishlar, munosib inson.*

Mustaqillik bayrami

Bugun O'zbekistonda katta bayram. Mustaqillik maydonida ulkan shodiyonalar bilan o'zbekistonliklarning eng sevimli bayrami – Mustaqillik kuni nishonlanmoqda. 1991-yil 1- sentabr o'zbek xalqi tarixida unutilmas sana bo'lib qoldi. Shu kuni o'zbek xalqi o'zining asriy orzusi – mustaqillikka erishdi. Oz vaqt ichida O'zbekistonni mustaqil davlat sifatida dunyoning 120 dan ortiq mamlakati e'tirof etdi. 1992-yil 2-mart kuni O'zbekiston BMT a'zosi bo'ldi. Mustaqil O'zbekistonda ro'y bergan o'zgarishlar: fan-texnika, tibbiyot, madaniyat, umuman. hamma-hamma soha. yo'nalishdagi yutuqlarimizning dovrug'i butun olamga tarqaldi. Paxta, neft va oltindak boyliklarimiz o'z qo'limizga tegdi.

O'zbekistonda turli davlatlardan kelgan investorlar, katta - katta ishbilarmonlar har xil bitim, shartnomalar tuzub ish boshladilar, turli qo'shma korxonalar harpo etildi. Ko'plab o'zbekistonlik talabalar chet davlatlarda tahsil olishmoqda.

O'zbekistonda ulkan qurilishlar amalga oshirildi va amalga oshirilmogda, O'zbekiston ko'rkiga ko'rk qo'shib turuvchi zamonaviy osmono'par binolar, turli xil savdo, dam olish, ovqatlanish, sport inshootlari ko'plab qurilmoqda.

Mustaqillik maydonidagi bayram tomoshalarini kuzatar ekanmiz, xayolimizdan beixtiyor mana shu so'zlar o'tadi: "Biz, yoshlar qanday millatga mansubligimizdan qat'iy nazar, o'z mustaqilligimizni, yurtimizni hech kimga bermay, asrab-avaylab qadriga yetamiz. Kelajakda o'z xalqimizga munosib inson bo'lib yetishamiz va xalq farovonligi yo'lida xizmat qilamiz".

Matn yuzasidan topshiriqlar

1. Matnni o'qing.
2. Matn mazmuni asosida savollarga javob bering.
 - a) O'zbekiston Respublikasi qachon mustaqillikka erishdi?

- b) O`zR qaysi sanada BMTga a`zo bo`lgan?
 d) O`zbekistonda hozirgi kunda qanday qo`shma korxonalar ish yuritilmoqda?
 e) O`zbekistonda qanday inshootlar qurilmoqda?
 f) O`zbekiston yoshlari qanday maqsadlar yo`lida harakat qilmoqdalar?
3. Berilgan so`zlarni to`g`ri joylashtirib gap tuzing:
 a) mustaqillik, O`zbekistonning, xalqi, uchun, ahamiyatga ega, juda, muhim;
 b) shahar va qishloqlari, O`zbekistonning, chiroy ochmoqda, kundan-kunga;
 d) O`zbekiston, a`zo bo`lganidan, so`ng, BMTga, tan oldi, uni, 120 dan ortiq, mamlakat;
 e) yoshlari, O`zbekiston, o`z yurtini, xalqni, asrab-avaylaydilar;
 f) mustaqillik maydonida, o`zbekistonliklar, va mehmonlar, bayram qiladilar, katta, bilan, shodiyonalar.
4. Matnni lug`at yordamida rus tiliga tarjima qiling.
 5. Tayanch so`z va so`z birikmalariga asoslangan holda matn mazmunini so`zlab bering.
 6. «O`zbekiston - mustaqil davlat» mavzusida kichik insho yozing.
 7. Matnda qollanilgan so`zlardagi unli tovushlarni topib yozing, ularni izohlang.

Eslab qoling!

O`zbek alifbosi

Aa, Bb, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Xx, Yy, Zz, O`o`, G`g`, Sh sh, Ch ch, Ng ng, ` (tutuq belgisi).

O`zbek tilida 6 ta unli tovush bor:

a, o, i, u, e, o`.

2-mashq. Quyidagi so`zlarni o`qing, ulardagi unlilar talaffuziga e`tibor bering.

a	o	u	o`	e	i
ana	xona	u	o`qi	evara	ibora
mana	chiroq	ular	o`quvchi	ega	iborat
taxta	savol	bu	oqitiuvchi	egar	ibrat
deraza	devor	bular	bo`z	egri	idrok
talaba	kitob	shu	xo`p	ekan	ijara
xola	oftob	ukki	xo`rda	ekin	ijobiy
Nigora	obdasta	uka	osmono`par	elak	ilon
Hilola	oqshom	upa	o`pkalamoq	elot	iz

3-mashq. Savollarga avval ijobiy, so'ng salbiy javob bering.

Bu Nargizami?	Bu o'qituvchimi?	Bu qo'shiqchimi?
Bu muzeymi?	Bu kinoteatrimi?	Bu kitobmi?
Bu tafabami?	Bu rassommi?	Bu Anvarmi?
Bu teatrimi?	Bu maktabmi?	Bu lug'atmi?

4-mashq. "O'zbek tili darsida" mavzuida suhbat tuzing. Uni tovushlarga alohida e'tibor bering.

5-mashq. Quyidagi o'zbekcha va ruscha so'zlarni qiyoslab o'qing, «u» va «o» tovushlarining har ikki tildagi talaffuziga ahamiyat bering.

O'zbekcha	Ruscha
Supa	Супа
Tut	Тут
Gul	Гул
Sud	Суд
Pud	Пуд
Tom	Том
Ibo	Ибо

6-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli unilarni qo'yib yozing.

1. Bug...ngi ishni ...rtaga q...yma. (Maqol). 2. Bog'...mizda ...lraa, o'r...k, shaft...li, olx...ri va boshqa t...rli m...valar o's...di. 3. B...z ushbu yang... o'q...v yil... uch...n kitob-daft...rlarn... tayyorlab qo'yd...k. 4. O'zbekistonda b...lbul, ch...mchuq, q...rg'a, m...sicha singari q...shlar j...da ko'p.

7-mashq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling, «o'» tovushining yozilishiga e'tibor bering. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Играть, проходить, четыре, десять, лес, растение, правый, спросить, товарищ, мачеха, одобрение, чужой, думать, изменчивый, смерть, яма, косить, целовать, та девочка.

8-mashq. Qarindoshlikni bildiruvchi quyidagi so'zlarni tog'ri talaffuz qiling va eslab qoling.

buvı (бабушка), amaki (дядя со стороны отца),
buva (дедушка), tog'a (дядя со стороны матери),
jiyan (племянник), ota (отец), aka (брат),
nabira (внук, внучка), ona (мать), uka (братиншка),
opa (сестра), qayinegachi (золовка),
singil (сестренка), qayinog'a (деверь).

Til va madaniyat

1. Salomlashish va xayrlashish odobi.

Talaba: Assalomy alaykum, ustoz!

O'qituvchi: Va alaykum assalom, qizim.

Talaba: Domla, tuzukmisiz, sog'liqlaringiz yaxshimi?

O'qituvchi: Rahmat, juda yaxshi.

Talaba: Sizni korganimdan xursandman, ustoz.

O'qituvchi: Men ham, qizim, barakalla.

Talaba: Xo'p, xayr, ustoz.

O'qituvchi: Xayr, omon bo'l, qizim.

Talaba: Ko'rishguncha xayr.

2. O'zbek xalq maqollarini yod oling, ularning o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

O'z yurti - o'lan to'shagi.

Ona yurti omon bo'lsa, rangi ro'yingi somon bo'lmas.

Vatanni sevmog'iyimondandir.

O'zga yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida ulton bo'l.

9-mashq. a) matnни o'qing, rus tiliga tarjima qiling.

Vatan tuyg'usi

Vatan, sen muqaddas sajdagohimsan,

Ko'zinga surtayin tuproq gardingni,

Baxtimsan, onamsan, qalb ardog'imsan

Yuking yengillatsam, olsam dardingni!

Ha, ayniqsa, mustaqillik bayramida biz ona Vatanimizga bo'lgan cheksiz muhabbatimizni, qaynoq mehrimizni kuchliroq his qilamiz. O'zbekiston dini-mazhabi, millatidan qat'iy nazar, shu tuproqda yashovchi har bir millatning asl Vatani ekan, biz bor ovoqimiz bilan: «Men bu yurt farzandiman, men bu yurt kelajagiman», – deb so'zlashni istaymiz. Dildan otilib chiqqan tuyg'ularimizni she'r bilan ifodalagimiz keladi:

Dilda so'zim, kuchim bilakda,

Qalbdagi urur, qalqondir tanim

Men qilayin beminnat xizmat

Farzandim deb suysin Vatanim!

b) Vatan tuyg'usi deganda siz nimani tushunasiz?

d) gaplaringizni yozing.

2-Dars

Umumiy mavzy: O'zbekiston - mustaqil davlat

Nutqiy mavzy: Shu aziz Vatan barchamizniki

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *o'zbek millati, voyaga yetmoq, ona Vatanim, qadriga yetmoq, buyuk davlat, milliy bog', mag'rurlanmoq, yomon ko'zlardan asrash.*

Shu aziz Vatan barchamizniki

Men o'zbek millatiga mansub emasman, ammo taqdir taqozosi bilan O'zbekistonda dunyoga kelib, shu yerda voyaga yetganman. Shuning uchun O'zbekistonni ona Vatanim sifatida sevaman va ardoqlayman. Vatan deb atalmish bu ko'hna zamin mustaqillik tufayli yana ham chiroy ochdi. Butun dunyoga yuz tutdi. Vatan so'zi hech qachon bugungidek mag'rur jaranglamagan. O'zbekistonliklar o'z Vatani doimo e'zozlab kelganlar, uning har bir qarich tuprog'ining qadriga yetganlar. Shunday ekan, Vatanni xuddi ota-onani sevgan kabi sevmok kerak. Uning ozodligi, pokligi uchun kurashmoq zarur. Kelajakda O'zbekiston jahonga mashhur va ma'lum, iqtisodiyoti qudratli, yuksak madaniyatli buyuk davlat bo'ladi. Bunga ishonchimiz komil.

Bugungi O'zbekiston bilan ham har qancha faxrlansak arziydi. Men har tong Toshkentning go'zalligi, fayzi bilan zavqlanaman. O'zinga o'xshash minglab talabalar qatorida o'quv yurtimga shoshilaman. Qalbim faxr-iftixorga to'ladi. «O'zbekiston» milliy bog'idagi Alisher Navoiy, Amir Temur xiyobonidagi Amir Temur haykalini ziyorat qilar ekanman, shunday bobolarim borligidan mag'rurlanaman. Toshkentdagi Mustaqillik maydoni, Turkiston, Xalqlar do'stligi saroyi kabi inshootlardan olam-olam zavq-shavq olaman. Shu aziz Vatan - O'zbekiston barcha-barchamizniki ekan, uning har bir sarhadini yomon ko'zlardan asrash bizning burchimiz bo'lmog'i kerak. Vatan tinchligi, osoyishtaligi, farovonligi yo'lida joni-mizni ham ayamastligimiz zarur. Zero, Vatanimiz bir, taqdirimiz birdir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qing.
2. Matndan quyidagi so'z va so'z birikmalarining o'zbekcha muqobilini toping.

*Я не узбек (узбечка)
люблю и ценю*

*гордо звучит
ее свобода*

<i>древняя земля</i>	<i>чиюта</i>
<i>получило признание</i>	<i>великое государство</i>
<i>получило удовольствие</i>	<i>наша Родина Узбекистан</i>

3. Matnni lug'at yordamida rus tiliga tarjima qiling.

4. Quyidagi savollarga javob bering.

- a) siz nima uchun O'zbekistonni sevasiz va ardoqlaysiz?
- b) O'zbekistonliklar o'z Vatani e'zozlab kelganlarmi?
- d) kelajakda O'zbekiston qanday davlat bo'ladi?
- e) O'zbekiston mustaqilligini mustahkamlash uchun nimalar qilishni zarur deb hisoblaysiz?

5. Tayanch so'z va so'z birikmalari hamda o'z shaxsiy fikringizga suyang'an holda matn mazmunini gapirib bering.

6. «Men nechun sevaman O'zbekistonni?» mavzusida suhbat tuzing.

7. Matndan 10ta so'zni ko'chirib oling. ulardagi undosh tovushlarni izohlang.

Eslab qoling!

O'zbek tilida 23ta undosh tovush bor:

b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g', sh, ch, ng

Ulardan: *b, v, g, d, j, y, ng, g', z* tovushlari jarangli

p, s, t, f, sh, k, ch, x, q tovushlari jarangsiz hisoblanadi.

m, n, l, r tovushlari esa sonantlardir.

2-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qing. ulardagi undosh tovushlarning talaffuziga ahamiyat bering.

B	V	G	D
baland	vabo	gavda	davlat
badiiy	vazir	gazanda	dazmol
badxat	vazifa	ganj	dala
bayonnoma	vazn	gap-so'z	dalda
bedavo	vakil	garov	danak
bozor	va'da	garchi	dastyor
bola	vijdon	gilam	dasturxon
bormoq	visol	guruch	daraxt
J	Y	NG	G'
jabr	yigirma	jang	g'alla
javob	yigit	singil	g'oz
jahon	yilqi	ko'ngil	g'oza
jo'ja	yiroq	yangi	g'o'ra
jadid	yig'i	dengiz	g'ov

jurnal
jirafa
jemper

yig'in
yo'l
yo'rg'ak

bo'ldingiz
tong
ming

g'ulom
g'uncha
g'ussa

Z

zabon
zavq
zaif
zakiy
zalp
zambil
zebo
ziyo

P

paydo
payt
panja
parvoz
pardoz
pechak
peshin
piyoz

S

sabab
sabzavot
sabr
savat
salom
savdo
sanash
savob

T

taajjub
tabaqa
tabiat
tabriknoma
talaba
tejamkor
tezlik
tepa

F

favvora
fazilat
fayz
faol
farzand
fikir
firqa
farz

SH

shabada
shamol
shakar
sham
shapko'r
sharoit
shifokor
she'r

R

ravish
razolat
ranj
rassom
Ra'no
rivoj
ravoch
rus

K

kabi
kabob
kabutar
kal
keng
kesak
ker
kel

CH

chavandoz
chayla
chak-chak
chaman
chet el
chumchuq

H

havas
hayot
haj
hosil
hayrat
hakim

X

xabar
xavf
xayr
xasis
xamir

Q

qadam
qabul
qadr
qayer
qalam
qaysar

M

mablag'
mabodo
madad
modda
maydon
maktab

N

nabira
navbat
navro'z
Nafisa
namoz
negiz

L

lavha
lanj
lafz
lobar
lola
loyiq

3-mashq. Jarangli undosh bilan boshlangan soʻzlarni birinchi ustunga, jarangsiz undosh bilan boshlangan soʻzlarni ikkinchi ustunga yozing.

Namuna: Jarangli Jarangsiz
voha havas

voha, havas, paxta, doʻppi, dastroʻmol, tut, somsa, zirak, shafioli, ipak, sholi, chumoli, koptok, gulzor, tutzor, gʻoʻzalar, xirmon, gʻuncha, ziyrak, chumchuq, kaptar, xursund, deraza, devor, kitob.

4-mashq. Soʻzlarni oʻqing, «j» tovushining ikki xil turini ajratib aytib bering.

jurnal, juda, jar, jim, jazo, javoh, jiya, jiyon, majlis, joy, ajah, byudjet, peyzaj, passajir, hujjat, ehtiyoj, juma.

5-mashq. N+g va «ng» tovushlarini farqlab aytib bering. Misollarni dattaringizga koʻchirib oling va rus tiliga tarjima qiling.

alanga	gung	Oldinga	tanglay
menga	gurung	oʻngga	soʻngra
senga	eng	jangga	koʻngil
unga	yengil	zangori	rang

6-mashq. Oʻzbek tiliga xos «q» va «g» tovushlarini toʻgʻri oʻqing. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

aloqa	baqa	agʻdarmoq	dogʻ
aniq	boqmoq	begʻaraz	zoʻrgʻa
achchiq	vaqt	bolgʻa	izgʻirin
aql	yostiq	bogʻbon	kambagʻal
baliq	iqtisod	bugʻdoy	ogʻriq

7-mashq. «Guruhimizdagi talabalar bilan tanishuv» mavzusida suhbat tuzing. Suhbat tuzishda undoshlar talaffuziga alohida eʼtibor bering.

8-mashq. Tarkibida «q», «gʻ», «h» tovushlari boʻlgan meva va sabzavotlar, tarkibida «g», «k», «b», «sh» tovushlari boʻlgan oʻsimlik va daraxt nomlarini toping, toʻgʻri talaffuz qiling. Ularni qatnashtirib turli mazmundagi gaplar tuzing.

9-mashq. Matnni oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Моя Родина - независимый Узбекистан

Я не узбек, но я родился на этой благодатной земле, в гостеприимном, солнечном, добром Узбекистане. Я вырос, отведав соль и воду этого края, я наслаждаюсь лучами солнца, живу безза-

ботно и радостно. У узбеков есть пословица: «Bir kun tuz yegan uyingga qirq kun salom ber», что в переводе означает, сорок дней приветствуй то место, где один день тебя покормили. Именно поэтому, я наравне с узбеками очень люблю свой город, свой кишлак, свою Родину – Узбекистан. Все мои ровесники стараются беречь нашу Родину, ее природные богатства, ее неприкосновенность, а самое главное – трудиться во имя процветания и благосостояния народов Узбекистана. Ведь в Узбекистане проживают представители более 100 национальностей и все они считают Узбекистан своей Родиной.

Я очень горжусь, что живу именно в Узбекистане, я очень счастлив творить и создавать для Узбекистана. Я и других призываю горячо любить наш родной Узбекистан. Пусть наша Родина будет еще краше, крепче, могущественнее и счастливее.

Til va madaniyat

1. Biror narsani so'rash odobi.

- Iltimos, aytib bera olmaysizmi...
- Kechirasiz, ayting-chi...
- Bezovta qilganim uchun kechirasiz, ayting-chi...
- Kechirasiz, aytib bermaysizmi...
- Kechirasiz, sizdan bir narsani so'rasam maylimi...
- Savol bersam maylimi?
- Bir daqiqa vaqtigingizni olsam maylimi?
- Sizga qiyin bo'lmasa...

2. O'zbek xalq maqollarini yod oling, ularning o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

So'raganning aybi yo'q.

Bilmaganini so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim.

Tili shirin odamning do'stlari ko'p bo'ladi.

Kishining so'zi aqlning tarozisidir.

10-mashq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga yozma tarjima qiling. «H» va «x» tovushlarini to'g'ri talaffuz qiling hamda yozilishini eslab qoling.

Родинка, народ, покупатель, конец, характер, известие, опасность, представляю, доброе утро, ты мне мешаешь, кишлак, скупой, большой, письмо, сквер, сотрудник, женщина, итог, любитель, ха-

дисы, хадж, шутка, удивляться, выговор, судья, честный человек, кошелек, штурм, баня, военный, мое право, запах, индус, обман.

11-mashq. a) matnни o'qing.

Vatanni suymak

Abdulla Avloniy

Har bir kishining tug'ilib o'sgan shahar va mamlakati shu kishining Vatanidir. Har kim tug'ilgan, o'sgan yerini jondan ortiq sevadi. Hatto bu Vatan his-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z Vatanidan-uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohatda yashamas. Har vaqt dilining bir go'shasida o'z Vatanining muhabbati turar.

Biz, turkistonliklar, o'z Vatanimizni jonimizdan ortiq sevarik. Biz singari arablar ham Arabistonlarini, qumlik, issiq cho'llarni, sovuq o'lkalarda yashovchilar esa eng sovuq, qor, muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda ko'radilar. Agar sevmasalar edi, o'z Vatanlarini tashlab ketar edilar.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida gado bo'l», - deydilar.

b) Vatan deganda siz nimani tushunasiz?

d) matn oxiridagi maqoldan nima tushundingiz? Javoblaringizni yozing.

3-Dars

Umumiy mavzu: O'zbekiston – mustaqil davlat

Nutqiy mavzu: O'zbekiston Respublikasining davlat ramzlari

1 – mashq. Matnni o'qing. Matnning tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *davlat bayrog'i, timsollar, moviy rang, aks etmoq, mustaqilligimiz ramzi, o'n ikki yulduz, O'zbekiston sarhadi, davlat gerbi, chambar, yarimoy, Humo qushi, tinchlik, baxt-saodat, faravonlik.*

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT BAYROG'I

O'zbekiston Respublikasining Davlat Bayrog'i O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o'tkazilgan VII sessiyasida 1991-yil 18- noyabr kuni tasdiqlangan.

1. Bayroqdagi moviy rang tiriklik mazmuni aks etgan mangu osmon va obihayot ramzidir. Timsollar tilida bu – yaxshilikni, donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va sadoqatni bildiradi.

2. Bayroqdagi oq rang poklik, beg'uborlik, soflikni, orzu va xayollar tozaligi, ichki go'zallikka intilishning timsolidir.

3. Yashil rang -- tabiatning yangilanish ramzi. U ko'pgina xalqlarda navqironlik, umid va shodumonlik timsoli hisoblanadi.

4. Qizil chiziqlar vujudimizda jo'shib oqayotgan hayotiy qudrat irmoqlaridir.

5. Navqiron yarimoy tasviri bizning tarixiy an'analarimiz bilan bog'liq. Ayni paytda qo'lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzidir.

6. Davlat bayrog'imizdagi o'n ikki yulduz tasvirini o'zbek xalqi madaniyati qadimiyligi, uning komillikka, o'z tuprog'ida saodatga intilishi ramzi sifatida tushunish lozim.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT GERBI

O'zbekiston Respublikasining davlat gerbi O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining X sessiyasida 1992-yil 2- iyul kuni tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi gullagan vodiy uzra charaqlab turgan quyosh tasviridan hamda o'ng tomonda bug'doy boshqolari, so'l tomonda ochilgan paxta chanoqlari suvrati tushirilgan chambardan iboratdir. Gerbning yuqori qismida Respublika jipsligining ramzi sifatida sakkiz qirrali yulduz tasvirlangan: sakkiz qirra ichida

joylashgan yarimoy va yulduz musulmonlarning qutlug' ramzidir. Gerh markazida himmat, oliyjanoblik va fidoyilik timsoli bo'lgan afsonaviy Hamo qushi qanotlarini yozib turadi. Ushbu ramz va timsollar xalqimizning tinchlik, yaxshilik, baxt-saodat, farovonlik yo'lidagi orzu-umidlarini ifodalaydi. Gerbning pastki qismidagi Respublika Davlat bayrog'ini ifodalovchi uch rangdagi chambar bandiga «O'zbekiston» so'zi bitilgan.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qib chiqing.
2. Matnni lug'at yordamida tarjima qiling.
3. Matn mazmunini o'z so'zlaringiz bilan so'zlab bering.
4. «O'zbekiston Respublikasining Davlat ramzlari sizda qanday tuyg'ular uyg'otadi» mavzusida kichik insho yozing.
5. Matnlardagi baynalmilal so'zlarni topib, daftaringizga ko'chirib oling, yozilishini eslab qoling.

Eslab qoling!

O'zbek tilida bo'g'inning asosiy turlari.

1. **Bir unlidan iborat:** o-na, u-ka, a-na, u. a.
Ertaga kinoga borasanmi, a? U biznikiga keladi.
2. **Unli + undosh:** osh, ot, ish.
3. **Undosh + unli:** da-da, bo-la, lo-la.
4. **Undosh + unli + undosh:** kel, yo'q, ket, bol, tiz.
5. **Unli + undosh + undosh:** ost, ust, erk, ishq, aql, adl.
6. **Undosh + unli + undosh + undosh:** ko'rk, tark, tinch, yanch, sanch, tort, qirq.

3-mashq. Quyidagi so'zlarni bo'g'inlarga ajrating va bo'g'in turlarini aytib bering.

Aloqa, bino, baland, bahor, dara, daraxtlar, ish, ishchilar, davomat, o'qituvchi, o'quvchi, jiddiy, zafar, mehnatsevar, singil, e'lon, oila, tanga, ko'ngil, oyijon, adajon, buvi.

Namuna: a-lo-qa, bi-no.

4-mashq. Sulibatni rollarga bo'lib o'qing. Uni daftaringizga bo'g'inlarga bo'lib ko'chiring.

Do'stlar uchrashuvi

Nargiza: O, salom Feruza!

Feruza: Salom, yaxshimisiz, Nargiza?

Nargiza: Bugun darsdan keyin qayerga bormoqchisan?

Feruza: Yosh texniklar markaziga bormoqchiman. Senchi?

Nargiza: Men «Yosh avtomobilchilar» to'garagiga qatnashaman.

Feruza: Qoyil, mashina haydar ekansan-da?

Nargiza: Ha, men mashina haydashga, uning ichki qismlarining tuzilishiga qiziqaman.

Feruza: Men esa sportga, ayniqsa, sprintga qiziqaman. Xo'p, mayli, xayr, yana ko'rishamiz.

Nargiza: Xo'p, xayr, yaxshi bor.

Eslab qoling!

Qiyoslang:

So'z urg'usi:	Mantiq urg'usi:
qishloq	Biz paxta terdik.
ishlamoq	Biz paxta terdik.
ishchi	Biz paxta terdik .
kelgan	
shahrim	
kitobi	

So'z urg'usi quyidagi hollarda ham mavjuddir:

1. Fe'ning buyruq maylida:

qapir, kelgin, boshla, boray, olsin.

2. So'zga urg'usiz affiks qo'shilganida:

ishchiman, yoshdir, o'quvchiman.

3. Boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarda:

kassa, vokzal. Gamlet. London kabi.

5-mashq. Quyidagi so'zlarning birinchi bo'g'inini urg'u bilan o'qing.

Boshla, borgin, kelgin, jo'na, keling, kelsin, ketsin, keldi, ketdi, ukki, ikki, olti, to'qqiz, sakkiz.

6-mashq. Ushbu so'zlarga urg'uni to'g'ri qo'yib daftaringizga ko'chiring.

Arra, bola, ona, ota, xona, ishladik, otamiz, otamizga, usta, ustalari-mizga, mehmonlar, mezbonlar, shahar, sevaman.

7-mashq. Mantiq urg'usini hosil qilish uchun gaplarni qaytadan tuzing.

1. Kecha biz shoirlar bilan uchrashdik.

2. Bugun madaniyat saroyida katta konsert bo'ladi.

3. Yozgi ta'til vaqtida onamga yordam berdim.
4. Biz ertaga ma'ruzadan keyin kinoga boramiz.

8-mashq. Matnni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Ўзбекистан- моя Родина

Ўзбекистан -- многонациональная страна. Здесь проживает более 100 наций. В то время как в других регионах неспокойно, в Узбекистане достигнуто национальное согласие. Все народности Узбекистана живут в мире, согласии и дружбе. На нашей земле уважают народные традиции и отношение к каждой нации особенное. А ведь всем хорошо известно, что когда возрождаются национальные ценности, возрастает роль культурного наследия народа. Уважать язык, культуру, традиции народа – это значит уважение к каждому представителю этой нации. В многонациональном Узбекистане следуют именно этим принципам.

Til va madaniyat

1. O'zbekcha mulozamat va nutq odobidan namunalar.

Hayrlashish odobi (nutqiy namunalar)

Hayr.

Ho'p, hayr, bo'lmasa.

Ho'p, men ketdim.

Hayr, salomat bo'ling.

Endi bizga javob (bering).

Endi bizga ruxsat (fotiha) bering.

2. O'zbek xalq maqollarini ko'chirib oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Aqldan ortiq boylik yo'q.

Aytilgan so'z – otilgan o'q.

Botirning mushki ham yarog'.

Bilsung gapir, bilmasang eshit.

9-mashq. a) matnni ifodali o'qing.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov so'zi

Mutal Burxonov musiqasi

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
Yashnagay to'abad ilmu fan, ijod.
Shubratining porlasin toki bor jahon!

Nagorat

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
Istiqlol masha'li, tinchlik posboni,
Haqsevar ona yurt, mangu bo'l obod!

Nagorat

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor!

b) madhiyani yod oling;

d) mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

4-Dars

Umumiy mavzu: Shaxs va jamiyat
Nutqiy mavzu: Oila – jamiyat tayanchi

1-mashq. Quyidagi soʻzlarning maʼnosini bilasizmi?
istiqlol, totuvlik, tayanch, nikoh, ittifoq, turmush.

2-mashq. Oʻqing, takrorlang, maʼnosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing:

sogʻlom oila, jamiyat tayanchi, muqaddas dargoh, yaxshilik urugʻi.

3-mashq. Matnni oʻqing. Notanish soʻzlarning maʼnosini lugʻatdan aniqlang.

SOGʻLOM OILA – SOGʻLOM JAMIYAT TAYANCHI

Mustaqillik sharofati bilan mamlakatimizda fuqarolarning huquq va erkinliklari, sogʻlom avlod masalasi, nikoh va oila munosabatlari borasida jiddiy oʻzgarishlar sezilmoqda. Jumladan, istiqbol shuuri oila masalasida ham yangi, ijobiy qirralarni kashf etmoqda. Axir, oila – yurt tayanchi, jamiyat rivojiga hissa qoʻshuvchi muqaddas dargoh. Shuning uchun ham Qomusimizda «Oila jamiyatning asosiy boʻgʻinidir, u jamiyat va davlat muhofazasida boʻlish huquqiga ega», – deb taʼkidlangan.

Maʼlumki, oila jamiyatning birinchi va birlamchi zarrasidir. Jamiyat ana shu kichik zarralardan tashkil topadi. Lekin u shunchaki zarra emas, tirik vujudlar ittifoqidir.

Har bir tirik vujudning oʻzi alohida bir olam, er va xotin – ikki tirik vujudning, ikki olamning oʻzaro ittifoqidan paydo boʻlgan uchinchi bir olam – bu oiladir. Ittifoq iborasida ahillik, totuvlik, degan maʼnolar ham bor, albatta. Agar oila haqiqatan tinch-totuv, ahil boʻlsa, olam guliston. Aks holda turmush doʻzaxga aylanadi, buning jabrini er va xotindan koʻra bolalari, yaqin qarindoshlari tortadilar. Jamiyatga moddiy va maʼnaviy ziyon yetadi.

Oila toʻgʻrisidagi gʻamxoʻrlikni amalga oshirish davlat ahamiyatiga ega boʻlgan gʻoyat muhim vazifa hisoblanadi. Buning dalili sifatida 1998-yilning «Oila yili» deb eʼlon qilinishi va Respublika xotin-qizlar qoʻmitasi huzurida «Oila» ilmiy-amaliy markazining tashkil etilganligini qayd etish joizdir.

Oliy Majlisning 9-sessiyasida qabul qilingan va 1998-yilning 1-yanvaridan kuchga kirgan «Fuqarolik protsessual kodeksi» va Oliy Majlisning 10-sessiyasida «Oila kodeksi» qabul qilinishi muhim voqea bo'lib, oila masalalariga yanada oydinlik kiritdi.

Odatda oilaning vujudga kelishiga nikoh asos bo'ladi.

Hayotni nikoh va oilasiz tasavvur qilish qiyin, chunki u turmushning juda muhim qismidir. Ota-onalar va bolalar har taraffama jipslashgan oila birligini tashkil qiladi. Ular oilaning negizi hisoblanadi.

Oila – jamiyatning asosi ekan, ezgulik yo'lini tanlagan ana shu jamiyatimizda oilalar faqat yaxshilik urug'idan vujudga kelsin. Zero, jamiyat mustahkam, ma'naviy va ahloqiy jihatdan sog'lom oiladan g'oyatda manfaatdordir.

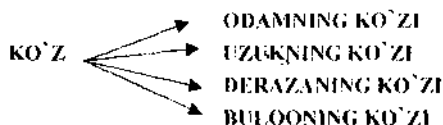
Topshiriqlar:

1. Matndagi quyidagi so'zlarni eslab qoling:
mustaqillik, erkinlik, muhofaza, bo'g'in, nasl, oila, ahillik, yaxshilik, olam, negiz, huquq, burch.
2. Matni rus tiliga tarjima qiling.
3. Yuqorida berilgan tayanch so'z va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini so'zlab bering.
4. Kuzatishlaringiz asosida namunali oilalar haqida so'zlab bering.
5. Oila mehr-muhabbat, sadoqatlik, insoniy munosabatlar ramzi xususida bahs-munozara o'tkazing.

Bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zlar

Ko'p ma'nolilik

Eslab qoling!

4-mashq. Avval bir ma'noli, keyin esa ko'p ma'noli so'zlarni ko'chiring. Ko'p ma'noli so'zlarning har bir leksik ma'nosi asosida gap tuzing:

leksikologiya, tanqid, gap, non, kitob, yer, g'oya, marmar, koinot, maktab, qobiliyat, xulosa, fonema, oyoq, bosh, yo'l, cho'qqi.

5-mashq. O'qing. Ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlarni toping, bu so'zlarning o'z hamda ko'chma ma'nosini ayting.

Tong qizi kulimsib yuzini ochdi,
Oltin dengizlari ko'k uzra toshdi.
Bog'larda chechaklar atirlar sochdi.
Ko'kdagi yulduzlar uyalib qochdi.

Tumanga o'ralib yo'qoldi uyqu,
Har yerda bir go'zal umidli tuyg'u,
Har dilda ochildi shodlik chechagi,
Borliqda qolmadi hasrat va qayg'u.

Tong yeli o'ynagach qanotin yozib,
Tebranib, chayqalib ochildi gullar.
Nur sochib chiqqanda yangi kun kulib,
Yangratdi bog'larni sayrab bulbullar.

(Uyg'un).

6-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. **Крепкий** va **светлый** sifatlarining tarjima ma'nosini izohlang.

- Спецовки изготавливаются из крепкой ткани.
- В Средней Азии пьют очень крепкий чай.
- Парень обладал крепким здоровьем.
- В кровати лежал крепкий малыш.
- Саодат была в светлом плаще.
- Мебель была из светлого дерева.
- Посуда была из светлого стекла.
- В стакан налита какая-то светлая жидкость.

7-mashq. Quyidagi so'zlarning har xil leksik ma'noda qo'llanishini ko'rsatuvchi gaplar tuzing va ularni yozing.

Etak, yer, maktab, yo'l, qosh, bosh, til.

8-mashq. Matnni o'qing va o'zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Город в степи

Существует легенда, что во времена нашествия Чингисхана на месте города Карши был курган. Поэтому Чингисхан так и назвал окрестность - Карши, что в переводе означает «курган».

Еще в 60-е годы Карши был небольшим городком. Но постепенно он становился более крупным. Степь осваивалась, появлялись многоэтажные здания, промышленные предприятия, кинотеатры, стадионы, клубы и парки.

Наверное, в каждом городе есть самые святы и памятные места. В Карши это монумент героям, погибшим на войне. Есть памятник скорбящей матери и мечети в старом городе. У тех, кто посетит этот город Узбекистана, останутся самые лучшие впечатления о нем.

9-mashq. Quydagi matnni o'qing, takrorlang, eslab qoling.

Suhbat

- Meni kutubxonaga a'zolikka qabul qilsangiz?
- Hujjatingiz bormi?
- Ha, mana pasportim.
- Talabamisiz?
- Ha, talabaman.
- Qaysi fakulterda, nechanchi kursda o'qiyasiz?
- Matematika fakultetida, II kursda o'qiyman.
- Sis ko'proq qaysi yozuvchi va shoirlarning asarlarini o'qishga qiziqasiz?
- Men ko'proq Alisher Navoiy, Abdulla Qahhor, G'afur G'ulom, Oybek, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov asarlarini o'qishga qiziqaman. Hozir menga Abdulla Oripovning «Bedorlik» nomli she'riy to'plamini bersangiz.
- Mana, marhamat.
- Rahmat.
- Hozircha xayr.
- Xayr.

SHAKLDOSHLIK

O't I (maysa)

O't II (olov)

O't III (o'tmoq)

O't IV (jigarning o'ti).

10-mashq. O'qing. Shakldosh so'zlarni topib, ularning ma'nolarini izohlang.

Qo'lingdan kelgancha chiqar yaxshi ot,
Yaxshilik qil, bolam, yomonlikni ot.

Nasihatim yod qilib ol, farzandim,
Yolg'iz yursa, chang chiqarmas yaxshi ot.

(Fozil Yo'ldosh o'g'li).

Ba'zilar bor go'yo ho'l o'tin,
Tutab yonar, ko'rmaysan o'tin,
Yangilikka qayishmas sira
Xoh buyur - u, xoh ming o'tin.

11-mashq. O'qing. Matnni rus tiliga tarjima qiling. Shakldosh so'zlarni toping.

Suhbatimiz turnalar haqida borayotgan edi.

Men: «Turnalar intizomli, tartib bilan uchadi, ular burchak shaklida uchadi», - dedim. Qizim Orzigul: «Ha, ada, turnalar el bo'lib uchadi», - dedi. Men jilmaydim. Qizim so'radi: «Nega kulyapsiz?». Men javob berdim: «Mening uchburchakka o'xshatganimga qaraganda sening el bilan qiyoslaganing yaxshi bo'ldi, juda mos tushdi. El so'zining ittifoq, do'st degan ma'nosi ham bor. Bolalar kulib yuborishdi. Ravshan: «Turnalar birbiriga qarab uchmasa, hammasi har tomonga ketib qoladi, ular do'st bo'lib uchmasa, el harfi hosil bo'lmaydi», - deb qo'shib qo'ydi. Men takrorladim: «El bo'lib el harfini yaratishadi».

12-mashq. Quyidagi shakldosh so'zlarning ma'nolarini izohlang, ular ishtirokida gaplar tuzing.

Ot, yoz, tok, yot, soch, zang, qo'y, o'q, tom, to'p, muzlar, doira, tush, gullar, soz.

13-mashq. Oqing, o'zbekcha mazmunini tushuntiring.

Нес медведь, шагая к рынку,
На продажу меду крынку.
Вдруг на мишку -- вот напасть! --
Осы вздумали напасть.

Мишка с армией осиной
Дрался вырванной осиной.
Мог ли в ярость он не впасть,
Если осы лезли в пасть,
Жаляли куда попало?
Им за это и попало.

(Я. Козловский)

Topshiriqlar:

1. O'zingiz rus tilida shakldosh so'zlarga misollar toping.

2. Ruscha shakldosh so'zlar o'zbek tilida ham shakldosh bo'la oladimi? Izohlang.

14-mashq. Ko'p ma'noli va shakldosh so'zlar ishtirokida misollar toping, ularni quyidagicha yozing:

Namuna:

Ko'p ma'nolilik

Odamning boshi

Yo'lining boshi

Ishning boshi

Shakldoshlik

Ot kishnaydi

Nishonga to'g'rilab ot

Oting nima?

15-mashq. Matndagi gaplarni ko'chirib, shakldosh va ko'p ma'noli so'zlarni toping, ularning ma'nolarini tushuntiring.

Bir yil tut ekkani kishi yuz yil gavhar teradi.

Onangni kaftingda tutsang, singlingni kiftingda tut.

To'dadan ajralgan to'rga tushar.

To'rga katta gilam solibdilar.

Gapga bir yosh yigitcha aralashdi.

Karima ko'ziga yosh oldi. Yoshim o'ttizga yetdi. Laylak keldi, yoz bo'ldi, qanoti qog'oz bo'ldi.

Kitobdagi so'z boshi. U yosh bolalarga bosh bo'lib, ularga turli o'yinlar o'rgatdi. Qor! Uning boshi, yelkatori oppoq bo'ldi. Otam yelkasi-dagi choponini tortib, etagi bilan meni o'ragan bo'ladi...

Jo'xorizor etagidan bedananing juda baland sayragan ovozi eshitildi.

16-mashq. a) matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Bir ota og'llarini yig'ib debdi:

-O'g'llarim. Odam bu dunyoda uch narsaga intiladi. Bu uch narsa to'rt xil yo'l bilan qo'lga kiritiladi. Bu uch narsaning biri - yaxshi turmush kechirmoq, ikkinchisi - odamlar orasida yuksak mavqega ega bo'lmoq, uchinchisi - foydali ishlar qilmoqdir. Bu uch narsada erishmoq uchun to'rt xil yo'l bor: birinchisi - halol mehnat qilish, ikkinchisi - qo'lga kiritilgan davlatni saqlay bilish, uchinchisi - isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik, to'rtinchisi - o'zini ziyonli ishlardan tiymoq.

- b) otaning aytganlarini siz qanday tushundingiz? Matnni kengaytirib soʻzlab bering;
- d) gaplaringizni yozing.

Test savollari

1. Tilning lugʻat boyligi qaysi javobda toʻgʻri berilgan?

- 1) Tildagi soʻzlarning yigʻindisi, barchasi.
- 2) Yangidan hosil boʻlgan soʻzlar.
- 3) Bir necha maʼnoni bildiradigan soʻzlar.
- 4) Birgina maʼnoni bildiradigan soʻzlar.
- 5) Oʻzgargan maʼnoni bildiradigan soʻzlar.

2. Koʻp maʼnoli soʻzlar guruhini toping.

- 1) Bel, shiypon, anor.
- 2) Koʻz, oʻtkir, shamol.
- 3) Aniqlovchi, oʻyin, past.
- 4) Oy, davo, bosh.
- 5) Yoqa, etak, ildiz.

3. Qaysi javobda shakldosh soʻzlar berilgan?

- 1) Maktab, dala, bogʻ.
- 2) Tut, oʻt, burun, qoʻy, boʻgʻin.
- 3) Quloq, qalam, suv.
- 4) Koʻklam, yaxshi, tuz.
- 5) Soat, chaqmoq, piyoda.

5 - Dars

Umumiy mavzu: Shaxs va jamiyat Nutqiy mavzu: Mardlik – oliy insoniy fazilat

1-mashq. Quyidagi soʻzlarning maʼnosini bilasismi?
mardlik, meros, sadoqat, jasorat.

2-mashq. Oʻqing, takrorlang, maʼnosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.
ezgu tuygʻu, maʼnaviy boylik, komil inson, insoniy fazilat.

3-mashq. Matnni oʻqing. Notanish soʻzlarning maʼnosini tugʻatdan topib biling.

Mardlik

Mardlik - bu ezgu tuygʻu, muqaddas fazilat, tabarruk meros. Mardlik – bu inson qalbidagi quyosh, u mardlarga nur sochadi. Mard boʻlgan kishida haqiqat, qanoat, sabr, ezgulik, vijdon, adolat, diyonat, insof, nomardlarda yolgʻizlik, yomonlik, ojizlik, makkorlik, hasad, adovat, razolat, yuzsizlik, xiyonat, tubanlik, noinsoflik kabi sifatlarni uchratish mumkin.

Mardlik -- bu insonning oliy fazilati boʻlib, unda botirlik, qahramonlik, sadoqat, vafo mujassamlangandir.

Hayotda mard odam bilan birga nomardlik, qoʻrqoqlik, sotqinlik kabi salbiy fazilatlarga ega boʻlganlar ham uchrab turadi. Ular mardlik xusniga dogʻ tushiradilar. Mardlik bu manmanlik emas, aksincha qiyin ahvolga tushib qolgan odamlarga yordam va madad berish, uni qoʻllab-quvvatlashdir. Mard kishi soʻzida turadi. Bergan vaʼdasining ustidan chiqadi.

Mardlik fazilatiga ega boʻlgan insonlar har qanday vaziyatda ham odamlar uchun jonini berishdan toymaydilar. Ular vafoti va sadoqatli boʻladilar. Odamlarga hamkorlik qiladilar.

Mardlik – keng va sarmazmun tushuncha. U ishlab chiqarishda, turmushda, oilada, odamlar bilan munosabatda, xatti-harakatda amalga oshadi. Mard inson boʻlish komillikning belgisidir.

Mardlik kishi burchida, vijdonida, qadr-qimmatida, farzand tarbiyasida, insonparvarlikda, mehnatsevarlikda, sevgi-sadoqatda, yaxshi ishlarda yaqqol namoyon boʻladi.

Mard kishi boshlagan ishini oxiriga yetkazmay qoʻymaydi. U har qanday toʻsiqlarni yengadi. Natijada maqsadiga erishadi.

Mard kishi bir soʻzli, jasoratli, oʻktam boʻladi. Oʻz orzu-niyatlarini amalga oshirishda faqat iqtidoriga, bilim, kuch-gʻayratiga ishonadi.

Zinhor-bazinhor ota-onasining davlatiga uchmaydi. Boshidagi doʻppi nomini tabarruk qilib, oʻz millatining kamoli uchun mehr-oqibatli boʻladi.

Mard kishi oʻz obroʻ-eʻtiborini, nomini va shaʼnini hamisha ulugʻ qoʻyadi. Mard kishi yurtining qalqoni va xalqining suyanchigʻi boʻladi.

Oʻgʻil-qizlarini voyaga yetkazadi. Ularga oʻzi yetolmagan armonlarini tushuntiradi. Amalga oshmagan ishlarini roʻyobga chiqarishni orzu qiladi.

(«Axloq, odob saboqlari» kitobidan)

Topshiriqlar:

1. Matndagi quyidagi soʻzlarni eslab qoling:

haqiqat, qanoat, sabr, vijdon, insof, sadoqat, vafot, makkorlik, hasad, xiyanat, burch, armon, obroʻ-eʻtibor, jasorat, turmush, munosabat, insonparvarlik, qalqon, mehr, qalb.

2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

3. Yuqorida berilgan tayanch soʻz va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini soʻzlab bering.

4. Insoniy fazilatlaridan yana qaysilarini bilasiz?

5. Mardlik fazilati mujassamlashgan oʻrtoqlaringiz bormi?

6. Matn va kuzatishlaringiz asosida bayon yozing.

Maʼnodoshlik

chiroyli, goʻzal, barno

Ulkan, ulugʻ, katta.

Esab qoling!

chiroyli koʻylak

gozal manzara

barno qiz

Oʻqing.

1) tilshunoslik, lingvistika, dangasa, yalqov.

2) yuz, bet, chehra, aft, bashara.

3) kuldi, julmaydi, iljaydi, tirjaydi.

4-mashq. Quyidagi soʻzlarning sinonimini toping va yozing.

inson, qanoat, doʻst, osmon, hasad, oʻrtoq, ulkan, ojit, sabr, botir.

5-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning sinonimlarini aytib.

Nega shuncha go'zal ko'rinar olam?

Nega qarab to'ymas ko'zlarim?

Nega jo'sh uradi, ko'piradi qon?

Nega misday qizir yuzlarim?

Nega hayajonda tuyg'ular, hislar?

Nega lablarimda kezar tabassum?

Hayot go'zal, hayot maroqli,

Shuning uchun erka ko'ngil shod.

(Uyg'un)

6-mashq. Quyidagi soz'larga sinonimlar toping.

Смелый, старый, известный, трудиться, недостаток.

7-mashq. Matnni o'qing va o'zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Только в Самарканде

Таких лепешек вы не найдете больше нигде. Они самые вкусные, а главное – подолгу не черствеют. Это зависит и от муки, и от воды, и от способа приготовления. Мука для самаркандской лепешки берется не пшеничная, а ячменная.

Секрет приготовления таких лепешек передается из поколения в поколение. Поэтому – то и можно почти на каждой улице и сегодня купить самую вкусную, самую красивую лепешку.

Делать узоры на тесте – это целое искусство. И сколько же надо иметь терпения и мастерства пекарю, чтобы вынуть из тандыра самую румяную, самую сдобную самаркандскую лепешку!

8-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qib, bir-birlariga sinonim bo'lganlarini alohida – alohida guruhlab ko'chiring, ular ishtirokida gap tuzing.

Osmon, do'st, katta, ko'k, chopmoq, o'rtoq, aft, buyuk, sodiq, sotqin, vafodor, xoin, yugurmoq, ulug', ulkan, chehra, chama, og'a-ini, faraz, yaxshi, durust, yo'ldosh, tuzuk, hamroh, taxmin, tusmol, chiroyli, teng, go'zal, barobar, zebo, suluv, ko'rkam, quyosh, ko'klam, bahor, oftoh.

9-mashq. Quyidagi matnni o'qing, takrorlang, eslab qoling.

Auditoriyada

- Siz rus tilini ham, o'zbek tilini ham yaxshi bilasizmi?
- Rus tilini yaxshi bilaman, lekin o'zbek tilini yaxshi bilmayman.
- O'rtoqlaringiz bilan o'zbekcha gaplashasizmi?
- Ha, gaplashaman. Ular ham men bilan o'zbek tilida gaplashadi (lar).
- O'zbek tilini yaxshi bilish uchun nima qilish kerak?
- O'zbek tilida har kuni gaplashish kerak. O'zbekcha kitoblarni o'qish kerak. Xohlasangiz, men sizga yordam beraman.
- Albatta, xohlayman.
- Bo'lmasa, mashg'ulotni hozir boshlaymiz.
- Juda yaxshi! Rahmat!

10-mashq. a) matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Ona zaminda o'sgan mevali, manzarali dov-daraxtlar, o'simliklar inson hayoti, salomatligi uchun naqadar zarur. Ularning shifobaxshligi-chi?

Giyohlar va dov-daraxtlar gulidan, bargidan, tanasidan qanchadan-qancha turli-tuman dori-darmonlar tayyorlanib, odamlarni, hayvonot olamini kasalliklardan saqlashda foydalaniladi.

Ilgari odamlar tabiat in'omi bo'lgan meva-chevalarni, giyohlarni shundayligicha iste'mol qilganlar. Keyinchalik esa shifobaxsh o'simliklar chinakamiga o'rganildi, turlarga ajratildi, o'zgartirildi, qayta-qayta tiklandi. Natijada ne-ne ho'l mevalar yil davomida dasturxonni bezab turadi.

b) shifobaxsh mevalar haqida so'zlab bering;

d) kuzatishlaringiz asosida matn mazmunini boyitib bayon yozing.

6-Dars

Umumiy mavzu: Men tanlagan kasb

Nutqiy mavzu: Mening orzularim

1-mashq. Quyidagi soʻzlarning maʼnosini bilasizmi?
arxeologiya, etnografiya, maqbara.

2-mashq. Oʻqing, takrorlang, maʼnosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

qadimiy obidalar, madaniyat qoldiqlari, mutaxassis, maftunkor, qazilmalar.

3-mashq. Matnni oʻqing. Notanish soʻzlarning maʼnosini lugʻatdan topib biling.

Mening orzularim

Men maktabda oʻqib yurganimdayoq tarix faniga juda qiziqardim.

Qadimiy davlatlar, shaharlar, xalqlar haqida ishtiyoq bilan oʻqir edim. Hozir Oʻzbekiston Milliy universitetining tarix fakultetida oʻqiyapman. Biz oʻrganayotgan fanlar juda qiziqarli: arxeologiya, etnografiya, qadimgi dunyo tarixi va boshqalar. Kelajakda men yaxshi mutaxassis boʻlishni orzu qilaman. Oʻtkamiz tarixining ochilmagan sahifalarini oʻrganishni orzu qilaman. Junladan, Toshkent, Buxoro, Samarqand shaharlaridagi qadimiy obidalarni oʻrganishni, yer ostidagi madaniyat qoldiqlarini izlab topishni istayman.

Biz yaqinda qadimiy shaharlar – Samarqand, Buxoro, Xivada boʻldik. Qadimiy obidalar, ularning tarixi bilan tanishdik. Samarqanddagi Goʻri Amir maqbarasi, Registondagi madrasalar, Imom Buxoriy majmuasi, Buxoro amiri saroyi, Xivadagi ajoyib tarixiy obidalar bizda katta taassurot qoldirdi.

Men tarixchi boʻlishimdan xursandman, mana shunday goʻzal, maftunkor obidalar bilan tanishib, yangi-yangi obidalar qazilmalarida ishtirok etishni orzu qilaman.

Topshiriqlar:

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Yuqorida berilgan tayanch soʻz va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini soʻzlab bering.
3. Siz qanday kasb tanlagansiz? Soʻzlab bering.
4. Matn va tushunchalaringiz asosida bayon yozing.

4-mashq. Matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling. Antonimi bor so'zlarni aniqlang.

Inson do'stsiz bo'lmaydi

Kim bilan dost bo'lsang ham, do'stlik qoidalariga rioya qil. Agar sen dostingni esga olmasang, dosting ham seni esga olmaydi. Kimning do'sti ko'p bo'lsa, u baxtli sanaladi. Yangi do'st topsang, eski do'stlaringdan yuz o'girma. Yaxshi dost kishining eng katta boyligidir.

5-mashq. Berilgan so'zlardan antonimik juftlar hosil qiling va ularni yozing.

Kun, rost, xursand, yolg'on, keng, tun, yorug', tuzmoq, ingichka, sovuq, yo'q, o'ng, past, sekin, buzmoq, xafa, tor, yo'g'on, issiq, quyi, kirish, chap, baland, tez, yuqori, bor, chiqish, qorong'i.

6-mashq. Gaplarni ko'chirib, antonim so'zlarning tagiga chizing.

El aziz etgan kishini hech kishi xor aylamas. Avval o'yla, keyin so'zla.

Do'stlar shod, dushmanlar g'amgin...

Sultonali mirzo Anvarning tashqi ahvoli bilan yaxshi tanish bo'lsa ham, uning ichki siridan voqif emas edi. Ra'no o'zining bunday harakatlari qarshi onasidan yaxshi-yomon mukofot olmasa ham, kopincha otasidan tanbeh eshitadi. Birovning og'irini yengil qilgan, mushkulini oson qilgan odam xalqdan rahmat oladi.

Topshiriqlar:

1. Dost-dushman, oz-ko'p, tor-keng, yaxshi-yomon so'zlari antonim sifatida qollangan maqollardan toping.
2. Topgan maqollaringizni rus tiliga tarjima qiling yoki rus tilidagi muqobilini toping.

Zid ma'nolilik

Dono – nodon
achchiq – shirin

saxiy - baxil
katta - kichik

Eslab qoling!

Yirik – mayda
yirik korxona – mayda tosh

7-mashq. Quyidagi soʻzlarning har bir maʼnosiga antonim toping.

1. Toʻgʻri	toʻgʻri yoʻl
toʻgʻri odam
toʻgʻri gap
toʻgʻri yozmoq
toʻgʻri javob
2. Koʻp	koʻp odamlar
koʻp kitob
3. Oʻtkir	oʻtkir asbob
oʻtkir zehn
oʻtkir burchak
qalami oʻtkir

8-mashq. Maqollarni oʻqing, yod oling. Zid maʼnoli soʻzlarni topib, ularni sharhlang.

Yaxshi bilan yursang, yetarsan murodga,
Yomon bilan yursang, qolarsan uyatga.
Oy tunda kerak, aql kunda kerak.
Koʻz qoʻrqqoq, qoʻl botir.
Bir kattaning gapiga kir, bir – kichikning.
Torga tor dunyo, kengga keng dunyo.
Mard bir oʻlar, nomard yuz oʻlar.

9-mashq. a) matnni oʻqing va rus tiliga tarjima qiling.

Bir donishmanddan soʻradilar:

– Dunyoda inson uchun eng yaxshi narsa nima-yu, eng yomon narsa nima?

Donishmand javob berdi:

– Dunyoda inson uchun eng yaxshi narsa goʻzal axloqli, tarbiyali, gʻayratli boʻlib, shu goʻzal xislatlar bilan nom chiqarish. Oʻlimdan ham battar yomon narsa esa axloqsizlik, tarbiyasizlik va yalqovlik bilan nom chiqarishdir.

– Eng aqlli odam kim?

Donishmand aytdi:

– Koʻp narsani bilib, kam soʻzlagan, oʻz bilimiga magʻrur boʻlib, bilimdonlik qilmagan odam, eng aqlli hisoblanadi.

(«Oz-oz oʻrganib dono boʻlur»)

b) ayting-chi, siz insonlardagi qaysi xislatlarni yoqtirasiz?

- d) komil inson deganda qanday insonlarni tushunasiz?
e) gaplaringizni yozing.

Test savollari

1. Qaysi javobda sinonimlar ta'riflari berilgan:
 - 1) Aytilishi va yozilishi bir xil, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlar.
 - 2) Shakli har xil, ammo ma'nosi bir-biriga yaqin bo'lgan so'zlar.
 - 3) Qarama-qarshi ma'noli so'zlar.
 - 4) Ilm-fan, texnika, san'at, hunarga xos bir ma'noli so'zlar.
 - 5) Ma'lum hududda ishlatilib, faqat shu yerda yashovchi kishilarga tushunarli bo'lgan so'zlar.
2. Javoblarning qaysi birida sinonim so'zlar berilgan:
 - 1) Qalamdon, parta, siyoh.
 - 2) Ketdi, chopdi, yurdi.
 - 3) Go'zal, chiroyli, barno.
 - 4) Suv, havza, ko'lmak.
 - 5) Ko'ylak, doppi, chopon.
3. Tilda antonimi bor so'zlar guruhini toping
 - 1) Shahar, sevgi, aniq.
 - 2) Qarz, hajm, yurak.
 - 3) Chiqim, quvvat, soch.
 - 4) Bezovta, keksa, rost.
 - 5) farsand, notiq, botir.

7 – Dars

Umumiy mavzu: Men tanlagan kasb

Nutqiy mavzu: Birinchi o'qituvchim

1-mashq. Quyidagi soʻz va soʻz birikmalarining maʼnosini izohlang.
zahmatkash, hikmat, qadam qoʻymoq, murgʻak qalb, murabbiy.

2-mashq. Matnni oʻqing. Notanish soʻzlarning maʼnosini lugʻatdan toping.

Birinchi o'qituvchim

- Bizlarni kim oʻqitgan?
- Mehribon va zahmatkash oʻqituvchilar.
- Mardlik va mehnatsevarlikni kim oʻrgatgan?
- Oʻqituvchi, albatta.
- Navoiyga taʼlim bergan kim?
- Muallim.

Ha, oʻqituvchi soʻzida ham bir olam hikmat bor. Men 1989-yil 1 sentabr kuni 1-sinf oʻquvchisi boʻldim. Shu kuni bizning birinchi oʻqituvchimiz Umida opa qoʻlimizdan yetaklab sinfga olib kirdi.

Maktabga qadam qoʻyganimizdan boshlab bizning murgʻak qalbimizda Vatanimizga nisbatan muhabbat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda boʻlish kabi tuygʻularni uygʻotdi.

Bizlar bilan toʻgarak mashgʻulotlari oʻtkazgan ham oʻqituvchidir. Bizni ajoyib joylarga, sayohat va muzeylarga olib boruvchi ham oʻqituvchidir.

Kindir darsni oʻzlashtirishda qiyinalsa, yana oʻqituvchi yordamga keladi.

Bizning oʻqituvchimiz bir soat yaxshi dars berish uchun qanchadan qancha kitob mutoala qiladi. Bizning aʼlochi boʻlib oʻqiyotganimizni, yaxshi xulqli boʻlib oʻsishimizni koʻrganda, oʻqituvchining boshi koʻkka yetadi. Bunda, tabiiyki, ularning ham mehnat samarasi bor.

Hozirgi kunda hamma havas bilan boquvchi universitet – Oʻzbekiston Milliy universitetining 2-kurs talabasiman.

Birinchi oʻqituvchi, ilk ustozim, mehribon murabbiyim. Umida opani ikkinchi onam deb hisoblayman. Men birinchi muallimimni doimo hurmat va hayajon bilan esga olaman. Men ulardan bir umrga minnatdorman. Ana shu buyuk zotning munosib shogirdlari boʻlib qolishga astoydil harakat qilaman.

Topshiriqlar:

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Yuqorida berilgan tayanch soʻz va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini soʻzlab bering.
3. Birinchi oʻqituvchingiz haqida soʻzlab bering.
4. Matndan foydalanib, oʻz fikrlaringiz asosida kichik insho yozing.

Umumiy va chegaralangan leksika Shevaga xos leksika

Adabiy tilda	Shevada
buvi	momo
tuxum	mayak
narvon	Shoti

3-mashq. Quyidagi soʻzlarni adabiy va dialektal soʻzlarga ajratib, ikki ustunga koʻchiring.
mushuk, pishak; buzoq, boʻzak; ona, ena, buvi; yostiql, bolish; doʻppi, qalpoq; narvon, shoti; aka, oka; baxmal, duxoba; qalampir, garmdori; sigir, inak; uka. ini.

4-mashq. Oʻqing. Dialektal soʻzlarni aniqlab, maʼnosini tushuntiring, ularning adabiy tildagi shaklini ayting.
Eshikdagilar tinchmi? (S.A.) Shahar bolasiligingiz shatta bilinib qoldi-a? Raisimiz Sotvoldiyev feʼli keng, xiyla doʻlob odam. (H.N.) Ikki yoshli novvoschamiz bolalarga kuch bermaydigan boʻlgan. Shoxlaguch. Men oʻzim ming azob bilan siylab oʻt beraman. (S. Nurov).
Toʻsatdan oranglardan ola pishak oʻtdimi?
Gulnora: «Manga zardoʻzi, qubbalik, popuklik kallapoʻsh olib keling», – debdi. (Ertakdan).

5-mashq. Oʻz shevangizdagi soʻzlar roʻyxatini tuzing.

6-mashq. Abdulla Qodiriyning «Mehrobdan chayon» romanidan keltirilgan parchani oʻqib, dialektal soʻzlarni toping va ularni izohlang.

– Tur, Shariyf, tur, peshin boʻlibtu!

Ikkinchi yigit koʻzini ochdi:

– E, qoʻysang-chi, Rahim.

– Tur-da, axe, ana Qobilboy ham kebtoʻxtabti! Sharifboy yostiqlan burilib, uchinchi yigitga qaradi: – Palaʼnat, qachon kelgan ekan?

– Kim bilsin... Inisini bo uchratdimikin? Qani, uygʻot-chi, palʼnatini!

Sharifboy yotgan joyidan qo'lini uzatib, Qobilboyning murtidan tortdi, Qobilboy – qinshib uyg'ondi:

-- Tek, yot, Sharif!

-- Iningga yo'liqdingmi?

-- Yo'liqdim, ikavingga salom aytdi, -- dedi Qobilboy va yuzini ular-dan chetga o'girib oldi.

-- Bir oz tinch qo'y, uxlayman.

-- Iybi, iybi, -- dedi Rahim, -- burodaring ahvolini gapir-da, axe. Bar-padari uyquki peshinga chikin bo'lsa, ko'chaga bo'lib yotgan to'palangni go'shingga ilasarmi?

-- Keech keldim, ko'p jovrama-chi, Rahim!

-- Qorinni to'yg'uzib, so'g'un uxla, akun! Qorinlar ham piyoz bo'lib to'xtabtu, nonushtani qayerga qilamiz, Shariyf?

-- Choyxonaga qilamiz.

Topshiriqlar:

- 1.Yozuvchi dialektal so'zlardan nima maqsadda foydalangan?
- 2.Abdulla Qodiriyning yana qanday asarlarini bilasiz?
- 3.Yozuvchi asarlari asosida qanday kinofilmlar yaratilgan?

Kasb-hunarga xos leksika

7-mashq. So'zlarni diqqat bilan o'qing, ularni qaysi kasb-hunarga oidligini ayting va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Tugma, andaza, arra, shirach, qaychi, ip, nina, narx, peshtaxta, xaridor, oldi-sotdi, qimmatbaho, arzon, qaytim, taxta, osh, zira, metr, bolta, mix, randa, tuz, kiyim-bosh, tijorat, bichiqchi, qiyqindi, tikuv mashinasi, qozon.

8-mashq. O'qing. Kasb-hunarga oid so'zlarni aniqlang.

Qora chiroq arang-arang dastgohni yoritar, yelkasi tashqariga turtib, ko'kragi ishga botgan Safar bo'zchi, go'yo dastgohga quyilib qolgandek korinar edi.

Tepki bosishdan qich-qich qilgan nag'ma eshitilar va bu nag'ma ohangiga o'ynovchi mokki u yoq-bu yoqqa o'tib turar, lahza sayin arqoq o'rish birlashib, to'rt ellik bo'z hosil qilar edi.

Safar bo'zchi novort yog'oshini o'rab, oxorlik tandaga o'rishga mo'raladi... morkkiga yangi naycha joylab, yana ishga urindi. Ichkarida charx toblab naycha solish bilan mashg'ul To'xtabibi ko'ylak yengini iplik o'rishchalar bilan to'ldirib chiqdi. Gap-so'zsis, o'rishchalarni eski to'ppiga ag'darib, bo'shalgan nauchalarni yig'ib oldi.

(A. Qodiriy)

9-mashq. «Oshxonada», «Ustaxonada» mavzularida suhbat matnini tuzing va yozing. Shu sohada ishlatiladigan soʻz va soʻz birikmalarini aniqlang, ularning tagiga chizing.

10-mashq. Dialekt, leksika, neologizm, arxaik, jargonizm kabi soʻzlarning maʼnolarini izohlang.

Atamalar

11-mashq. Oʻqing. Atamalarni aniqlab, ularning qaysi sohaga oidligini ayting. Koʻp maʼnoli soʻzlardan farqini tushintiring.

Kelishik, kesim, inqilob, konstitutsiya, istiqloq, ozodlik, president, hujayra, oqsil, boks, final, ring, sinonim, dirijor, nota, duet, affiks, daraxt, kurtak, barg.

12-mashq. Lugʻatdan foydalanib mutaxassisligingizga oid kichik atamalar lugʻatini tuzing. Ularning maʼnosi va qoʻllanishi haqidagi maʼlumotlarni puxta oʻzlashtirib oling.

13-mashq. Xabarni oʻqing. Unda qoʻllangan iqtisodga oid atamalarni koʻchirib yozing.

Shu kunlarda koʻpgina oliy oʻquv yurtlarida iqtidorli talabalar ishtirokida ilmiy-amaliy anjumanlar boʻlib oʻtmoqda. Kecha Toshkent Davlat iqtisodiyot universitetida talabalarning ilmiy-amaliy yigʻini boʻlib oʻtdi. Anjumanda xalqaro iqtisodiy munosabatlar, tijorat, iqtisodiy informatika va menejment, xalqaro biznes, hisob-iqtisodiyot fakultetlari talabalarining maʼruzalari tinglandi va qizgʻin muhokama qilindi.

Topshiriqlar:

«Talabalarining ilmiy-amaliy anjumanlari» mavzusida suhbatlashing. Suhbat uchun savollar:

- 1.Universitetingizda talabalarining ilmiy anjumanlari har yili oʻtkaziladimi?
- 2.Siz oʻqiyotgan fakultetda-chi?
- 3.Bu yil oʻtkaziladigan anjumanda sizning guruhingizdan kimlar maʼruza qilmoqchi?
- 4.Siz qanday mavzuda maʼruza tayyorlayapsiz?
- 5.Maʼruza yozishda siz qanday manbalardan foydalanasiz?

14-mashq. Matnni oʻqing va uni oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Мир местоимений широк и многообразен. Без местоимений нет языков. В своей речи мы постоянно ими пользуемся, поэтому не слу-

чайно, что по частоте употребления местоимения занимают 3-е место (после существительных и глаголов). Местоимения часто повторяются, так как постоянно возникает необходимость указывать на предметы, события, явления, качества, о которых уже упоминалось раньше.

Как длинна, как нудна была бы наша речь, если бы в ней не было местоимений. Мы вынуждены были бы повторять одни и те же существительные и прилагательные, а они, как правило, длиннее местоимений. Местоимения создают нам речевое удобство, так как экономят время и пространство.

По мысли известного лингвиста А.А. Реформатского, местоимения «как запасные игроки на футбольном поле», когда нужно освобождают знаменательные слова.

15-mashq. Matnni o'qing.

- Siz Olmaliq shahri to'g'risida eshitganmisiz?
- Ha, Olmaliq - O'zbekiston shaharlaridan biri.
U hozir qanday shaharga aylandi?
- U hozir jumhuriyatimizning katta sanoat shahriga aylandi. U rangli ma'danlarni qayta ishlovchi korxonalar shahri.
- Olmaliq shahri yaqinidagi tog'lardan qanday ma'danlar qazib olinadi?
- Olmaliq yaqinidagi tog'lardan mis, rux, qo'rg'oshin va boshqa ma'danlar qazib olinadi.
- Shaharda bir qancha sanoat korxonalari bor. Katta elektr stansiyasi, ohak, sement zavodlari, avtomobillarni remont qiladigan zavod, duradgorlik fabrikasi va boshqalar.
- Olmaliqda qanday madaniy muassasalar bor?
Olmaliq shahrida maktablar, litsey, kollejlari, musiqa maktabi, kutubxona, kinoteatrlar bor.

a) Ozingiz yashayotgan shahar, qishloq haqida matn tuzing;

b). Matn asosida "Mening shahrim", "Bizning qishloq" mavzularida bayon yozing.

16-mashq. Matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Kunlardan birida Navoiy bilan Husayn Boyqaro ovga chiqishibdi. Bir qishloqdan o'tishayotganlarida, yo'l chetida turgan bolakay ularga salom beribdi. Shoh alik olib o'tib ketaveribdi. Alisher Navoiy darhol otidan tushibdi-yu, bola bilan go'sh qo'llab so'rashib, qaytib otiga minibdi. Husayn Boyqaro hayron bo'libdi:

– Siz jahonga mashhur shoir, buning ustiga saltanatning vaziri bo'la turib, nahotki shu yosh go'dak bilan otdan tushib salomlashishingiz shart bo'lsa.

– Shu bolaning otasi bir vaqtlar mening savodimni chiqargan. Men uning oldida hamisha qarzdorman, – debdi shoir.

17-mashq. Hikmatni o'qing.

Haq yo'linda kim senga harf o'qitdi ranj ila,

Aylamak oson emas haqqin ado ming ganj ila.

Topshiriqlar:

1. Hikmatning muallifi kim?

2. Hikmatni siz qanday tushundingiz, o'z so'zlaringiz bilan so'zlab bering.

3. Ustoz haqida qanday hikmatlarni bilasiz. Misollar keltiring va ularni yozing.

Test savollari

1. Qaysi javobda o'zbek shevalariga xos so'zlar berilgan?

1) Aqli, past, baland, shovqin.

2) Ona, xalq, vatan.

3) Buzoq, yong'oq, yoshlik.

4) Echki, chumchuq, tuxum.

5) Shoti, mayak, momo, takiya.

2. Qaysi javobda kasb-hunarga xos so'zlar berilgan?

1) Odam, kuz, dala, maysa.

2) Ota, ona, quyosh, ko'klam.

3) Shon, charm, qolip, shirach.

4) Bordi, keldi, yugirdi.

5) Yomg'ir, suv, qor, havo.

3. Qaysi javobda ona tiliga doir atamalar berilgan?

1) sinonim, undosh, aniqlovchi, ega.

2) loyiha, chizma, uskuna.

3) istiqloq, tinchlik, inson.

4) yaproq, po'stloq, ildiz, daraxt.

8 - Dars

Umumiy mavzu: Men tanlagan kasb

Nutqiy mavzu: Mirishkorlik

1-mashq. Quyidagi frazeologizmlarning ma'nosini bilasizmi?

kapalagi uchdi, ko'zining oq-u qorasi, bo'zchining mokisiday, ko'zi tegdi.

2-mashq. O'qing, takrorlang, ma'nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

og'zi tegdi, chillaki chillakini ko'rib chumak uradi, og'zi ochilib qoldi, yaxshi ko'rib qolmoq, yo'lini bilmoq.

3-mashq. Matnni oqing. Notanish so'z va frazeologizmlarning ma'nosini lug'atdan topib biling.

Mirishkorlik

Bizning tomorqadagi chillaki hammanikidan oldin chumak uradi. Boshqalarniki endi sho'ra chiqarganida bizniki rang oladi. Boshqalarnikiga endi rang kirganida bizniki g'arq pishadi. Bu yil ham shunaqa bo'ldi. Oyim Kimsan akam ikkalamizga buyurdi: "Uzimning pishgan-pishganidan teringlar. Tog'angga olib boraman. Kelinimning og'zi tegsin". Oyim «kelinim-kelinim» degancha bor. Challar kuni Shomurod tog'amnikiga bor-ganda Ra'no ketinoyinni ko'rib og'zim ochilib qoldi. Oppoq g'ijim ro'mol o'rah, uch marta salom qildi-yu, shundoq ro'molini ochsa... Tavba! Bu-naqa chiroyli qizni umrim bino bo'lib ko'rmaganman! Qalamda tortil-gandek qoshlari, yonib turgan qop-qora xumor ko'zlar, sutday oppoq yuz, ingichka iyagidagi mitti xoli, angishvonadek og'zi - hammasi ataylab chizib qo'yilgan suratga o'xshaydi. Rostini aytsam, qiz bola bo'la turib o'zimning ham havasim keldi. Ra'no yangamni bir ko'rishda yaxshi ko'rib qoldim. Shuning uchun oyim «kelinimning og'zi tegsin» deganida Kimsan akam ikkalamiz shosha-pisha tomorqaga yugurdik. Endi uzum uzmoqchi bo'lib turgan edik, bobom bilan Oqsoqol buva kelib qolishdi. Oqsoqol uzumlarni ko'rib boshini sarak-sarak qildi.

Nima balo, Duma! Uzumingni tagiga kechasi bilan olov yoqib chiqasanmi?

– Tuf de, ko'zing tegadi! – bobom pakana gavdasini g'oz tutib, ko'ksiga mushtladi. – Kim deb o'ylayapsan bizni! Yo'lini bilish kerak, yo'lini.

– ... Ammo uzuming zoʻr boʻpti. Barakasini bersin! Menga ham oʻrgat yoʻlini!

– ... Yeding-ku, qalay, mazasi shirin ekanmi? – bobom xixilab kuldi.

– Kesakni quvvati ja zoʻr boʻladi, Oqsoqol! Senga oʻrgataverib oʻzinga qolmadi.

– Qoʻysang-chi! – Oqsoqol qoʻl siltadi. – Bunaqa ishlarni oʻzimam bilaman. Lekin hayronman, bu yil mening uzumimga kul tushdi.

– Hovlining devorini baland, tomorqanikini past ol degan hikmat bor. Eshitganmisan?

Eshitmagansan! Ishkoningdan shamol oʻtib tursin, kallavaram. Boʻlmasa kul tushaveradi.

(Oʻ. Hoshimov «Ikki eshik orasi»).

Topshiriqlar:

1. Matndagi quyidagi soʻz va birikmalarni eslab qoling:

chillaki, rang oladi, gʻarq pishdi, umri bino boʻlib, tomorqa, koʻzi tegdi, qoʻl siltadi, baraka, ogʻzi ochilib qoldi.

2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

Frazeologizmlarning tarjima qilinishiga eʼtibor bering, ularning rus tilidagi muqobillarini toping.

3. Yuqorida berilgan tayanch soʻz va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini soʻzlab bering.

4. Badiiy asarda yozuvchi frazeologizmlardan nima maqsadda foydalanadi?

5. Oʻzingiz frazeologizmlarga misollar toping va ularning maʼnosini izohlab bering.

Frazeologizmlar – nutqimiz koʻrki

tanilmoq	–	koʻzga koʻrinmoq
toʻsatdan	–	tomdan tarasha tushgan-day
top-toza	–	yogʻ tushsa yalaguday
tinchidi	–	koʻngli joyiga tushdi
chaqqon	–	oyoq-qoʻli yengil
astoydil	–	yeng shimarib

4-mashq. Quyidagi frazeologizmlar ishtirokida gaplar tuzing:

Qattiq qo'l bo'lmoq, xamirdan qil sug'urganday, do'ppisini osmonga otmoq, aravani quruq olib qochmoq, panja orasidan qaramoq, pashshadan fil yasamoq.

5-mashq. O'qing. Frazеologizmlarni fe'llar bilan almashtiring:

Boshi osmonga yetdi
Tuyog'ini shiqillatdi
So'zining ustidan chiqdi
Tishini tishiga qo'ydi
Tinkasi quridi
Tepa sochi tikka bo'ldi
Og'ziga so'k solib oldi.

6-mashq. Quyidagi frazeologizmlarning o'zbekcha muqobillarini toping va ularni kontekstda qo'llang.

Быть на седьмом небе; как белка в колесе; не кусок пирога, а честь дорога; он и мухи не обидет.

7-mashq. Ko'chiring. Frazеologizmlarni topib, ularning ma'nolarini izohlang.

Ayol kishiga qo'l ko'tarish erkakning ishi emas. Saodatning ko'ngli yorishib ketganligi chehrasidan ko'rinib turar edi. Men ham sizday haqqoniy bo'lishga so'z beraman. Onam ishning ko'zini biladigan odamlardan. Bu o'ylardan Botirning boshi g'ovlab ketdi. Bu achchiq haqiqat uning damini ichiga tushirib yubordi. Lolaxon o'g'lini yer-ko'kka ishonmaydi. Maqtangannig misi chiqadi, deyishadi odamlar.

8-mashq. Matnni o'qing va o'zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Любовь

Любовь – это лучшее из чувств, что рождены человеком.

Вряд ли кто-нибудь из вас скажет, что не хочет любви, причем такой любви, чтобы она пережила вас и осталась ярким примером для потомков на века. Ведь именно такой была любовь Тахира и Зухры, Лейли и Меджнуна, Эхнатона и Нефертити, Данте и Беатриче, Петrarки и Лауры...

Любить хотят все. Это также естественно, как расти траве весной. Но не все умеют любить. Не каждый способен отдавать. Бывает, когда человек способен только брать, брать и брать, в то время как любовь – это умение отдавать. И главное в любви – это прежде всего

способность к самопожертвованию. Настоящая любовь — это такое чудо, когда жизнь другого человека становится для вас важнее собственной. Настоящая любовь — это удвоение жизни, когда за одну переживаешь две жизни — свою собственную и жизнь любимого.

9-mashq. Matnni o'qing, takrorlang, eslab qoling.

Suhbat

- Siz qaysi institutda o'qiydiz?
- Men pedagogika institutida o'qiyman. Institutni tamomlab, o'qituvchi bo'lishmoqchiman.
- Qaysi fandan dars berasiz?
- Rus tilidan dars beraman.
- O'qishlar rus tilida olib boriladigan maktabda ishlaysizmi yoki o'qishlar o'zbek tilida olib boriladigan maktabda ishlaysizmi?
- Men har ikkala maktabda ham ishlashim mumkin.
- Siz o'qituvchilik kasbini sevasizmi?
- Albatta, juda sevaman. Chunki o'z ishim bilan yosh avlodga ta'lim – tarbiya berib, ularning jamiyatimizning ilg'or kishilari bo'lib yetishishlariga hissa qo'shaman.

10-mashq. a) she'rni oqing.

Go'dak edim, ko'p narsaga yetmasdi aqlim,
Bilganlarim bekinmachoq va to'ptosh o'yin.
Qulog'imga chalinardi keksalar naqli:
«Falonchimi, puch yong'oqqa to'ldirar qo'ynin!
Suv quyadi birovlarning tegirmoniga,
G'irromlikda tulkiga chap berar falonchi!»
Anglab yetmay bu gapdagi teran ma'noga,
Ko'zlarimga ko'rinardi ular yolg'onchi.
Boshdan o'tgan tabib derlar. Ulg'aydim bu kun,
Hikmatlarning mag'zin chaqib bo'lmasman hayron.
Keksalarning aytganlari ekan chippa-chin:
Boshda yong'oq chaqar ekan ba'zida inson.

(O. Hojiyeva)

- a) frazeologizmlarni topib ko'chirib, uslubiy va grammatik xususiyatlarini tushuntiring;
- b) siz yana qaysi o'zbek shoirlarini bilasiz? Ular haqida so'zlab bering;
- д) she'rni yod oling.

9-Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: O'zbekistonning hayvonot dunyosi

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'zlarni eslab qoling:

Hayvonot dunyosi, yovvoyi tabiat, dengiz, suv omborlari, ko'llar, baliq, sudralib yuruvchilar, sut emizuvchilar, qushlar, qo'riqxonalar, umumxalq himoyasi.

2-mashq. Matnni o'qish jarayonida ot turkumiga oid so'zlarga e'tibor bering.

O'zbekistonning hayvonot dunyosi

O'zbekistonning hayvonot dunyosi juda boy va turli-tumandir. Biz qayerda bo'lmaylik – tabiat qo'ynidami, zamonaviy shahardami, bizni ana shu ajoyib hayvonot dunyosi vakillari o'rab olganligini ko'ramiz. Orol dengizida, Sirdaryo va Amudaryo, juda ko'p suv omborlari, ko'llarda baliqlarning 60dan ortiq turi, hayvonlarning esa 150 dan ortiq xili yashaydi. Bepoyon cho'larda ulkan tog' tizmalari va vohalarda sudralib yuruvchilarning 57 turi, sut emizuvchilarning 91 turi va qushlarning 410 dan ortiq turi tarqalgan.

O'zbekiston hayvonot dunyosi O'rta Osiyo hayvonot dunyosi kabi juda qadimligi bilan farq qiladi. Shuning uchun O'zbekiston ko'plab qadimiy hayvonlarning vatani hisoblanadi.

O'zbekistonning tabiati juda xilma-xildir. Cho'l yoki vohalarda, tog' yoki to'qayzor o'rmonlarda – hamma joyda ham hayvonot dunyosi uchun o'ziga xos sharoit mavjud. O'ziga xos bu hayot sharoitiga ma'lum darajada moslashgan hayvonlar yashaydi.

Tabiatdan foydalanish bilan bir vaqtda, yovvoyi hayvonlarni tinmasdan ov qilinishdan va bir qator hollarda, ularning butunlay yo'qolib ketishdan saqlash kerak. Hayvonot dunyosini muhofaza qilishda qo'riqxonalar muhim o'rin tutadi. Hozir O'zbekistonda 8 ta qo'riqxonalar mavjud. Ularda tabiatning mazkur burchagidagi tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosi tabiiy holda saqlanib qolishi kerak. Davlatimiz tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlarning o'zi tirik tabiatning barcha boyliklarini kerakli darajada saqlashga qodir emas. Bu bizdan hayvonlarni ehtiyoj qilishni, ularga e'tibor berib, umumxalq himoyasiga olishni talab qiladi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qib chiqing.
2. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz?
 - a) O'zbekistonning hayvonot dunyosi juda boy va turli tumandir;

- b) u O'rta Osiyo hayvonot dunyosi kabi o'zining qadimligi bilan farq qiladi;
 d) o'ziga xos bu hayot sharoitiga ma'lum darajada moslashgan hayvonlar yashaydi;
 e) hayvonot dunyosini muhofaza qilishda qo'riqxonalar muhim o'rlni tutadi;
 3. Matnni lug'at yordamida tarjima qiling.
 4. Tayanch so'z va so'z birikmalaridan foydalanib matn mazmuni so'zlab bering. Tabiatni asrash haqidagi o'z fikringizni ayting.
 5. Matnda qollanilgan rus va ozbek tillarida 1 xil ma'noni anglatuvchi so'zlarni daftaringizga yozing va eslab qoling. Masalan, fauna.
 6. "Tabiat" mavzusiga oid so'zlarni ko'chirib oling va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Takrorlang! Esab qoling!

Shaxs, predmet (narsa), buyum va hodisalarni nomlash

Bu talaba	Onamlar
Bu auditoriya	Otamlar
Bu kitob	Bu o'qituvchi
Yomg'ir yog'adi	Havo bulut bo'ladi

1-mashq. Berilgan so'zlardan otlarni aniqlang va daftaringizga ko'chiring.

Tinchlik, talaba, universitet, oliy, yetti, paxta, lola, ketdi, keldi, do'st, hosil, meva, Sanobar, Shaxlo, Murod, ota-ona, daftarlari.

2-mashq. Quyidagi savollarga avval ijobiy, so'ngra salbiy javob bering.

- kutubxonaga ketayotgan talabami?
- kecha sen uyingga kech qaytdingmi?
- bu kitob monografiyami yoki darslik?
- sening isming Nigorami?

3-mashq. Auditoriyangiz haqida gapirib bering. Hamsuhbatlaringizdan oldidagi kishi kim(narsa – nima), aniqlang.

Shaxsni mashg'ulot va kasbiga ko'ra atash

Buvam – paxtakor. Opam – dorishunos. Ukam – soatsoz

4-mashq. –chi, -kor, -shunos, -soz kabi qo'shimchalar yordamida yasalgan otlarni toping.

- Xizmatchi hozir kelib to'xtagan tramvayga qarab yugurdi.
- Bizning jamoada Oynisa, Shokir kabi ilg'or paxtakorlar bor.
- Mening otam – tilshunos.
- Hasan kelajakda huquqsunos bo'lmoqchi.

5-mashq. Suhbatni o'qing. Shaxsni mashg'uloti va kasbiga ko'ra atash uchun xizmat qiluvchi so'zlarni toping.

Tabiat muzeyiga taklif

Salim: Salom, Akram.

Akram: Salom, qalaysan. Salim.

Salim: Qayerga ketyapsan?

Akram: Tabiat muzeyiga. Yur men bilan.

Salim: Tabiat muzeyida qanday qiziq narsalar bor?

Akram: U yerda juda ko'p qiziq narsalar bor. Hayvonlarning turli xil maketlari, rasmlari bor.

Salim: Muzey xodimlarining hammasi tabiatshunosmi?

Akram: Ha, deyarli ko'pchiligini tabiatshunoslar, ekolog, biolog, zoologlar tashkil qiladi.

Salim: Sen ham kelajakda tabiatshunos bo'lmoqchimisani?

Akram: Ha. Men kelajakda tabiatshunos bo'lmoqchiman. Sen-chi?

Salim: Men esa san'atshunos bo'lmoqchiman.

Akram: Xo'p, xayr, Salim. Yana ko'risharmiz.

Salim: Xo'p, yaxshi bor.

Qarashlilik ma'nosini ifodalash

Kimning?	Kimniki?
– kimning do'sti?	kitob kimniki?
– mening do'stim	kitob meniki

Eslab qoling!

Kimning	kimi?	nimasi?
Mening	Otam	kitobim
Sening	Otang	kitobing
Sizning	Otangiz	kitobingiz
Uning	Otasi	kitobi
Sizlarning	Otangiz	kitoblaringiz
Ularning	Otalari	kitobi
Nima?	Kimniki?	
Darslik	Meniki	
	Seniki	
	Sizniki	
	Uniki	

6-mashq. Qarashlilikni tog'ri ifodalang.

Uka	kitob
Bola	rasm
Do'st	daftar
Dugona	lug'at
Talaba	darslik
Ku-	gazeta
tubxona	

Namuna: *ukamning kitobi.... kitob ukamniki.*

7-mashq. Savollarga javob bering. Javobda mening va meniki so'zlarini qo'llang.

- a) bu kimning xonasi?
- b) bu kimning darsligi?
- d) bu kimning lug'ati?
- e) bu kimning uyi?
- f) bu kimning kompyuteri?

Namuna: – Bu mening xonam .
– Bu xona meniki.

8-mashq. Quyidagi so'zlarning o'zbekcha muqobilini toping.

Мой университет, мой сосед – бизнесмен, мой факультет, моя сумка, моя ручка, моё пальто, мой дедушка – литературовед, мой ребёнок, мой папа – электрик, мои деньги, моя мама – бухгалтер, мои заботы.

Til va madaniyat

1. O'zbekcha mulozamat va nutq odobi namunalari

Telefonda gaplashish odobi.

- Allo, assalomu alaykum.
- Assalomu alaykum.
- Kechirasiz, Murodjonni mumkinmi?
- Ha, hozir chaqirib beraman.
- Rahmat.
- Allo, Murodjon, assalomu allaykum.
- Assalomu alaykum, labbay, eshitaman.
- Bu, men Saidjon.....

2. O'zbek xalq maqollarini o'qing, daftaringizga ko'chirib oling va ularga amal qiling.

Ko'p o'yla, kam so'yla
Yetti o'lchab bir kes.
Gap ko'p, ko'mir oz.
Katta gapirgandan ko'ra. katta tishla.

Ushbu maqollarning o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

9-mashq. a) matnni o'qing. mazmunini so'zlab bering.

Liliput ohu

Janub pudi dunyodagi eng kichik ohu bo'lib, yag'rinining kengligi 40 santimetrdan ortiq emas. og'irligi esa 12 kilogrammcha keladi. Uning shimol pudidan boshqa deyarli yaqin qarindoshlari yo'q desa ham bo'ladi. Qachonlardir bu ohu And tog'i yonbag'irlarida, shuningdek, Chili va Argentinaning tropik o'rmonlarida yashar edi. Keyingi yuz yil ichida odamlar bu o'rmonlarning 90 foizini yer yuzidan yo'qotib yubordi. Natijada bu o'rmonlarda yashayotgan kichkinagina ohular o'zi o'rgangan sharoitdan yashab turgan yeridan mahrum bo'ldi. Ovchilar, yovvoyi itlar ularni ovlab yo'q qildilar. Hozir And tog'i yonbag'irlarida pudilarni uchratish amri maholdir.

- b) siz yo'qolib borayotgan yana qanday hayvonlarni bifasiz?
d) gaplaringizni yozing.

10 - Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: Yil fasllari. Ob-havo

1-mashq. Matnni o'qing. Matndagi tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling:

Iqlim, shimol, qish, dengiz, yoz, iliq, sovuq, issiq, yomg'ir va qor yog'adi, sovuq shamol esadi, kuz.

MDH MAMLAKATLARIDAGI IQLIM

MDH mamlakatlari hududida iqlimning turli ko'rinishlari uchraydi: arktik, mo'tadil (dengizdan yiroq yerlarning yozi quruq, issiq, qishi esa sovuq) iqlim, subtropik iqlim.

Uzoq shimolda arktik iqlim hukm suradi. Bu yerlarda qish juda qattiq bo'lib, - 40 S ga yaqin sovuq bo'ladi. Yoz oylarida ham harorat 0 S dan oshmaydi.

Janubga qarab havo ilib, iqlim mo'tadillashib boradi. G'arbda iqlim dengizga bog'liq. Bu yerda qish yumshoq, yoz esa iliq bo'ladi. Sibirda iqlim juda o'ziga xos: bu yerda qish juda uzoq vaqt davom etadi va sovuq bo'ladi.

Qrim va Kavkazda subtropik iqlimdir. Bu yerlarda qish qisqa hamda iliq o'tadi, yoz esa unchalik issiq bo'lmaydi.

O'rta Osiyo, xususan, O'zbekistonda qish (dekabr, yanvar)da havo sovuq bo'ladi, yomg'ir va qor yog'adi, sovuq shamol esadi. Harorat minus 10, minus 12 darajagacha tushadi.

Fevralda ham hali salqin: harorat 8-10 daraja sovuq bo'ladi.

Bahor (mart, aprel)da kunlar isiydi. Harorat 15-20 daraja issiq bo'ladi.

Yoz (iyun-avgust)da juda issiq bo'ladi. Harorat 39...+45 daraja issiqqa ko'tariladi. Kuz (sentabr-oktabr)da kunduzi hali iliq bo'ladi. Noyabrda esa tez-tez yomg'ir yog'adi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qing.
2. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz?
 - a) uzoq shimolda arktik iqlim hukm suradi;
 - b) janubga qarab iqlim ilib, mo'tadillashib boradi;
 - d) bu yerda qish yumshoq, yoz esa iliq bo'ladi;
 - e) fevralda ham hali salqin: harorat 8-10 daraja sovuq bo'ladi.
3. Matnni lug'at yordamida tarjima qiling.

4. Tayanch soʻz va soʻz birikmalaridan foydalanib matn mazmunini soʻzlab bering.

5. Ob-havo va iqlim insonlarning turmush tarziga taʼsir qiladimi? Shu haqda oʻz fikringizni ayting.

6. Matnda qoʻllanilgan rus va oʻzbek tillarida 1 xil maʼnoni anglatuvchi soʻzlarni dastaringizga yozing va eslab qoling. Masalan, arktika.

7. Matndan yil fasllari, ob-havo, iqlimga oid soʻzlarni topib koʻchirib oling, gaplar tuzing, ushbu soʻzlarning oʻz ona tilingizdagi muqobilini ayting.

Koʻplikni ifodalash

Bular kimlar?	Bular nima?
Bular talabalar.	Bular kitoblar.
Bular oʻqituvchilar.	Bular daftarlari.

2-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Bu mening opam -- bular mening opalarim.

Bu bizning doʻstimiz

Bu sening ukang

.....
Bu uning ukasi

.....
Bu sizning kitobingiz

.....
Bu sening dugonang

.....
Bu bizning oʻqituvchimiz

3-mashq. Auditoriyada kimlar va nimalar bor, aytib, sanab bering.

Hurmat maʼnosini ifodalash

Mening onamlar.	Sening onanglar.
Mening buvimlar.	Uning otalari.
Onamlar keladilar.	Adamlar uyda yoʻqlar.

Eslab qoling!

Qiyoslang:

Koʻplikda

Hurmat maʼnosida

Sharipovlar oilasi

Mening onamlar

Kitoblar doʻkoni

Sening onanglar

Aka-ukalar

Kecha akamlar Moskvadan keldilar

Mening onalarim

Mening onamlar

4-mashq. Saidaga qanday savol berilgan edi?

– Saida,?

– Ha, mening doʻstlarim talabalar.

- Saida,?
- Ha, bular ularning o'qituvchilari.
- Saida,?
- Ha, bu mening kitoblarim.
- Saida,?
- Yo'q, onam bugun uyda yo'qlar.
- Saida,?
- Ha, hozir tezda kelib qoladilar.
- Saida,?
- Yo'q, jurnallar meniki emas, ular kutubxonaniki.

O`rin-joyni ifodalash

Feruza qayerda?	- U uyda.
Kitob qayerda?	- Stolda.
Metro qayerda?	- O'ngda.
Siz qayerda yashaysiz?	- Toshkentda.
Qayerda tug'ilgansiz?	- Buxoroda.
Siz qayerda o'qiydiz?	- Universitetda.
Siz qayerda ishlaysiz?	- Maktabda.
Bu so'zlar qayerda yozilgan?	- Kitobda.

5-mashq. Suhbatni o'qing -da qo'shimchasining nima uchun xizmat qilayotganini ayting.

Karim: Salom, Misha. ishlaring yaxshimi?

Misha: Salom, Karim qayerga ketyapsan?

Karim: Universitetga. O'zing-chi?

Misha: Kutubxonaga, lekin Navoiy kutubxonasi qayerdaligini bilmayman.

Karim: Men bilaman. U markazda joylashgan.

Misha: Markazda?

Karim: Ha, metroning yonida, mustaqillik maydonida.

Misha: Yaxshi, rahmat. Sen kechqurun uyda bo'lasanmi?

Karim: Yo'q, tennis klubida bo'laman.

Misha: Men ham sport zalida bo'laman, xo'p xayr.

Karim: Mayli, xayr.

6-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna:	Kim, nima	Qayerda
	Salima	universitetda
	kutubxona	
	bozor	
	vokzal	
	maydon	
	lug'at	
	Nikolay	
	uy	
	oshxona	

7-mashq. Quyidagi savollarga javob bering:

- hozir qayerdasiz?
- do'stingiz uydami?
- dugonangiz institutdami?
- oila a'zolarangiz hozir qayerda?
- akungiz uydami yoki ishdami?
- ertaga qayerda bo'lasiz?

Harakat va holat vaqti, fasli, o'rnini ifodalash

- Siz qachon o'qishni boshlaysiz?	- Kuzda.
- Siz qachon yangi yilni kutib olasiz?	- Qishda.
- Qachon daraxtlar gullaydi?	- Bahorda.
- Qachon ta'tilga chiqasiz?	- Yozda.

Eslab qoling!

Eslab qoling!

qish + da	qishda	Harakat va holat vaqtini ifodalovchi so'zlar:	
bahor + da	bahorda	tong + da	tongda
yoz + da	yozda	ertalab	
kuz + da	kuzda	tush + da	tushda

Ob-havo qanday bo'ladi?

Qachon (qaysi vaqtda)

Qishda

sovuq bo'ladi

qor yog'adi

Bahorda

iliq bo'ladi

shamol esadi

Yozda

issiq bo'ladi

Kuzda

yomg'ir yog'adi.

8-mashq. Televidenie va radiodan eshitgan axborotingizga asoslanib bugungi ob-havo haqida gapirib bering.

9-mashq. Suhbatni rollarga bo'lib o'qing.

O'zbekistonlik mezbон: Salom, hurmatli mehmonlar, Vatanimizga xush kelibsiz.

Mehmonlar: O', O'zbekistonda har doimi ham shunaqa issiq bo'ladimi?

Mezbон: Yo'q. Faqat iyun, iyul, avgustda juda issiq bo'ladi.

Mehmonlar: Qaysi oylarda yomg'ir ko'p yog'adi?

Mezbон: Martda va aprelda.

Mehmonlar: O'zbekistonda qor ham yog'adimi?

Mezbон: Ha, albatta. Dekabr, yanvar oylarida qor yog'adi.

10-mashq. Sizning shahringiz yoki qishlog'ingizda qachon issiq, sovuq bo'ladi: qor, yomg'ir yog'adi? Shu haqda gapirib bering, javoblaringizni daftaringizga yozing.

11-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Подарок

Каждый раз, когда приближалась осень, начинались разговоры о том, что многое в природе устроено не так, как нам хотелось бы. Зима у нас длинная, лето гораздо короче зимы, а осень проходит мгновенно и оставляет впечатление промелькнувшей за окном золотой птицы.

Однажды внук лесника Ваня Малявин принёс маленькую, выкопанную с корнем берёзу.

- Это вам, сказал он и покраснел. - Подарок. Посадите её в деревянную кадку и поставьте в тёплой комнате, - она всю зиму будет зелёная.

- Зачем ты её выкопал, чудак? - спросил я.

- Вы же говорили, что вам жалко лета, - ответил Ваня. - Дед меня и научил. Вот и будет вам на холодную зиму память о лете.

Мы принесли из сарая ящик, насыпали маленькую берёзу. Ящик поставили в самой светлой и тёплой комнате у окна, и через день опустившиеся ветки берёзы поднялись, вся она повеселела, и даже листья у неё шумели, когда ветер врывается в комнату.

(К. Паустовский).

Til va madaniyat

4. O'zbekcha mulozamat va nutq odobidan namunalar

Transportda gaplashish odobi:

- Kechirasiz, sizni biroz turtib yubordim.
- Hechqisi yo'q.
- Kechirasiz, siz hozir tushasizmi?
- Ha, hozir tushaman (yo'q, hozir tushmayman).
- Kechirasiz, metroga qaysi bekatda tushiladi?
- Hozir, keyingi bekatda tushasiz.
- Rahmat.

2. Ushbu maqollarni o'qing, daftaringizga ko'chirib oling va ularga amal qiling.

Yaxshi yetar murodga, yomon qolar uyatga.

Yaxshidan bog`qoladi, yomondan dog`.

Yaxshining qo`lidan yaxshilik, yomonning qo`lidan yomonlik keladi.

Yaxshilik qilgan odam minnat qilmasligi zarur.

12-mashq. a) matnni o'qing.

Oltin kuz

Kuz... Ona diyorimizda oltin kuz sepini yoygan. Kechalari salqin. Ertalab shudring tusha boshlaydi. Tog'lardagi qoyalarda qirov. Paxta dafalarining manzarasi o'zgacha. Lo'ppi-lo'ppi ochilgan paxtalar quyosh nuri ostida tovlanadi. Bu manzara kuz kelganidan darak beradi.

Kuzning birinchi oyida nok, olma, shafioli, uzum, anjir va anorlar g'araq pishadi. Sabzavotlar, qovun-tarvuz serob bo'ladi. Yig'im-terim ishlari boshlanadi.

Tuyoqli jonivorlarning hayotida ham o'zgarish bo'ladi. Ular ko'k o'tlar bilan birga don ozuqasi, yovvoyi urug'lar, mevalarni iste'mol qiladilar. Bu ularning qishga ko'p kuch to'plab olishiga yordam beradi.

b) matnda kuzning birinchi oyi haqida nima deyilgan?

d) oltin kuz to'g'risidagi taassurotlaringiz haqida yozing.

11-Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson
Nutqiy mavzu: Inson va ekologiya

1 - mashq. Matnning tayanch soʻz va soʻz birikmalarini eslab qoling:
Oʻzbekiston, bogʻlari-yu chaman gulzorlari, , zilol suvlari-yu musaffo havosi, jannatmakon oʻlka, tabiat toʻgʻrisidagi bilimlar, obodonchilik, tozalik, koʻkalamzorlashtirish.

2-mashq. Matnni oʻqing. Predmetning rangini ifodalovchi soʻzlarga diqqat qiling.

«*Ekologik xavfsizlik - barqaror taraqqiyot kafolati*» mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya qatnashchilarining Respublika xalqiga murojaati

Aziz hamyurtlar!

Ona diyorimiz Oʻzbekiston oʻzining maftunkor tabiati, cheksiz tabiiy imkoniyatlari, mehnatkash va bunyodkor xalqi bilan asrlar osha olamga nom taratib kelgan. Haqiqatan ham, yurtimiz osmonoʻpar togʻlari-yu yam-yashil qir-adirlari, soʻlim bogʻlari-yu chaman gulzorlari bilan, zilol suvlari-yu musaffo havosi, oltin unguvchi tuprogʻi-yu bol kabi neʼmatlari bilan jannatmakon oʻlkadir! Shunday ekan hozirgi va kelajak avlodlar manfaatlarini koʻzlab, oʻsimlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish, yurtimizning suv zahiralarini saqlash, yer usti va yer osti tabiiy boyliklaridan oqilona foydalanish har birimizning muqaddas insoniylik burchimizdir.

Aziz talaba va oʻquvchilar!

Ilm olamni ochguvchidir. Yaratuvchi ona tabiat toʻgʻrisidagi bilimlarni puxta egallaylik.

Yurtimizda boʻlayotgan obodonchilik, tozalik va koʻkalamzorlashtirish ishlariga yaxshi koʻmakchi boʻlaylik.

Vatan ostonadan boshlanadi. Uy-joylarimiz atrofini, hovlitarimizni bogʻu rogʻlarga aylantiraylik. Ona tabiatga oqilona munosabatda boʻlaylik. Tabiat boyliklarini asrab, koʻpaytiraylik. Tabiatning eng buyuk inʼomi boʻlgan yer va suv resurslaridan oqilona foydalanaylik.

Inson salomatligi uning turmush tarzi bilan uzviy bogʻliq. Sogʻlom turmush tarzini hayotimiz mazmuniga aylantiraylik. Turar joylarimizni, unga yondosh hududlarni axtat bosishidan saqlaylik. Kanal va ariqlarga ax-

lat tashlanishiga aslo yo'l qo'ymaylik. Ko'chalarimiz serdaraxt, soya-salqin bo'lishiga erishaylik.

Aziz hamyurtlar!

Ona yerimizning bag'ri keng, tuprog'i oltin. Keling ko'plab mevali va manzarali daraxtlar ekib, jannatmakon yurtimizni bog'u rog'larga, turli anvoyi gullar ekib uni chaman gulzorlarga burkaylik.

Yurtimizni qadamjoylarga aylantiraylik. Ona-zaminni asraylik, e'zozlaylik! Avlodlarga bizdan ozod va obod Vatan qolsin!

Topshiriqlar:

1. Matnni o'qing.

2. Matndagi quyidagi so'z va so'z birikmalarining sinonimlarini, antonimlarini toping:

aziz hamyurtlar, ona diyorimiz, mehnatkash, xalq, gulzor, zilol suvlar, avlodlar, tabiiy boyliklari, obodonchilik, tozalik, vatanparvar.

3. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz?

a) *ona diyorimiz O'zbekiston o'zining maftunkor tabiati, cheksiz tabiiy imkoniyatlari ... bilan asrlar osha olunga nom taratib kelgan;*

b) *... yer usti va yer osti tabiiy boyliklaridan oqilona foydalanish har birimizning muqaddas insoniylik burchimizdir;*

d) *ona tabiat to'g'risidagi bilimlarni puxta egallaylik;*

e) *inson salomatligi uning turmush tarzi bilan uzviy bog'liq.*

4. Quyidagi so'z va iboralarning o'zbek tilidagi muqobilini matndan toping:

бесконечные природные возможности, трудолюбивый, святой человеческий долг, созидательный, озеленение, цветущие сады, природные богатства.

5. Matnni lug'at yordamida tarjima qiling.

6. Tayanch so'z va so'z birikmalaridan foydalanib matnning qisqacha mazmunini gapirib bering.

7. Quyidagi savollarga og'zaki javob bering; so'ngra javoblarni daftarga ko'chiring.

a) *ona diyorimiz O'zbekiston qanday xususiyatlariga ko'ra nom taratib kelgan?*

b) *muqaddas insoniylik burchimiz haqida nimalarni bilasiz?*

d) *sizning fikringizcha, bizdan ozod va obod Vatan qolishi uchun nimalarga e'tibor berish kerak?*

8. Matnda qo'llanilgan rus va o'zbek tillarida bir xil ma'noni anglatuvchi so'zlarni daftaringizga yozing va eslab qoling. Masalan, **ekologiya**, **Respublika** kabi.

Predmetning rangini ifodalash

<i>Yashil</i> barg.	<i>Havo</i> rang lenta.	<i>Jigar</i> rang jemper.
<i>Qizil</i> ro'mol.	<i>Oq</i> qog'oz.	<i>Kulrang</i> sichqoncha.
<i>Sariq</i> kitob.	<i>Ko'k</i> qalam.	<i>Pushi</i> rang gullar.
<i>Qora</i> siyoh.	<i>Siyoh</i> rang palto.	<i>Sabzi</i> rang ko'ylak.

3-mashq. Jadvalda berilgan sifatlarning yozilishiga diqqat qiling. Ularning qaysi biri «rang» so'zi bilan birgalikda ishlatilayapti? Javoblarni daftaringizga yozing.

4-mashq. «Yil fasllari va ranglar» mavzusida kichik matnni og'zaki hikoya qilib bering.

Namuna: Qishda oq rangni ko'p uchratamiz, chunki qor yoqqanda hamma yoq oppoq rangga burkanadi. Bahorda esa...

5-mashq. Auditoriyadagi barcha predmetlar va do'stlaringiz liboslari rangini aytib bering.

6-mashq. Namunaga qarab davom ettiring. *Namuna:* Mening paltom qora rangli.

1. Mening ko'ylagim 2. Sening daftaring rangli? 3. Ertaga sen rangli kiyim kiyapsanmi? 4. Uning rangli ro'moli bormi? 5. Menga rangli kitobni berib yuboring. 6. Saidaning akasi mashina sotib olibdi. 7. Sultonga esa mashina yoqmas ekan. 8. Men televizor sotib olishni orzu qilaman.

Predmetning maza-ta'mini ifodalash

<i>Shirin</i> uzum.	<i>Nordon</i> olma.
<i>Achchiq</i> garmdori.	<i>Sho'r</i> ovqat.
<i>Mazali</i> somsa.	<i>Tuzsiz</i> sho'rva.
(bemaza taom).	<i>Taxir</i> danak.

7-mashq. «Universitet oshxonasida» mavzuida suhbat tuzing. Shu suhbat orqali talabalar oshxonasi to'g'risidagi o'z fikringizni ayting.

8-mashq. Quyidagi so'zlarga mos sifatlarni toping, ular ishtirokida gaplar tuzing:

Nok, tarvuz, palov, non, taom, ichimlik, sabzavot.

9-mashq.Quyidagi soʻz va soʻz birikmalarning oʻzbek tilidagi muqobilini toping:

горький перец; вкусная пища; невкусный обед; солёный суп; сладкое яблоко; полусладкое шампанское; кислое яблоко.

Predmetning shakli va hajmini ifodalash

<i>Koʻp qavatli uy.</i>	<i>Tor yoʻlka.</i>	<i>Aylana yoʻl.</i>
<i>Baland bino.</i>	<i>Katta xona.</i>	<i>Keng koʻcha.</i>
<i>Dumaloq piyola.</i>	<i>Kichkina choynak.</i>	<i>Qalin kitob.</i>

Eslab qoling!

Sifatlarning yasalishi

<u>Chiroyli</u>	<u>Oʻychan</u>	<u>Osima</u>	<u>Suvsiz</u>
<u>Aqli</u>	<u>Ilmiy</u>	<u>Tinchliksevar</u>	<u>Bolasiz</u>
<u>Yozgi</u>	<u>Ommaviy</u>	<u>Mehnatsevar</u>	
<u>Bugungi</u>	<u>Moddiy</u>	<u>Odamsimon</u>	
<u>Ishchan</u>	<u>Yoʻzma</u>	<u>Gazsimon</u>	
<u>Bepoyon</u>	<u>Norasida</u>		

Sifatlarning koʻchma maʼnoda ishlatilishi

Qiyoslang!

Qora roʻmol – qora koʻngil kishi.

Oq lenta – oq koʻngil qiz.

Shirin taom – shirin soʻz ustoz.

Achchiq qalampir – achchiq soʻzli odam.

Bemaza ovqat – bemaza gapli odam.

Keng koʻcha – keng feʼlli kishi.

10-mashq. Savollarga ogʻzaki javob bering, soʻngra javoblaringizni daftaringizga yozing.

- Namuna :* 1. Siz yashaydigan uy qanday?
 2. Yotoqxonangiz haqida nima deya olasiz?
 3. Siz qaysi koʻchadan kelasiz?
 4. Bu daftar qanday shaklda?
 5. Sizga qanday shakldagi buyum kerak?

Predmetning belgi – xususiyatini ifodalash

<i>Yaxshi</i> odam.	<i>Yaxshi</i> bino, kitob.
<i>Chiroyli</i> qiz.	<i>Chroyli</i> kitob, do'kon.
<i>Xunuk</i> odam.	<i>Xunuk</i> daftar, ko'ylak.
<i>Suvsiz</i> ariq.	<i>Tiniq</i> suv.
<i>To'g'ri</i> odam.	<i>To'g'ri</i> javob. <i>Noto'g'ri</i> ish.
<i>Ko'ngli beg'ubor</i> odam.	<i>Beg'ubor</i> osmon.
<i>Katta</i> odam.	<i>Kattagina</i> hovli.
<i>Kichik</i> qizcha.	<i>Kichikkina</i> uy.
<i>Yumshoqqina</i> odam.	<i>Yumshoqqina</i> yostiql.

II-mashq. Suhbatni rollarga bo'lib o'qing.

Kutubxonachi(Zamira opa): Salom, Nozima, salom Azizjon, kelinglar.

Nozima: Assalomu alaykum, Zamira opa, hormang.

Azizjon: Assalomu alaykum, Zamira opa, charchamayapsizmi?

Zamira opa: Xo'sh, sizga qanday kitoblar kerak?

Nozima: Menga yaxshi va chiroyli odamlar haqida yozilgan kattagina hajmdagi kitob kerak edi.

Azizjon: Menga esa kichkina bo'lsa ham, katta ishlar, kashfiyotlar haqida yozilgan qissalar zarur.

Zamira opa: Yaxshi. Mana Nozimaga o'ziga o'xshagan kichkina qizlar haqidagi kitob. Mana bu esa Azizjonga.

Nozima: Katta rahmat, Zamira opa. Bilasizki, yotoqxonada turaman, xonamiz tor bo'lgani bilan ko'nglimiz keng, marhamat, biznikiga boring, xo'pmi, xayr.

Zamira opa: Xop, xayr, yaxshi boringlar, botalar, kelib turinglar.

Dialogdagi sifatlarni toping, ularni qanday maqsadga xizmat qilganini aniqlang.

Til va madaniyat

O'zbekcha mulozamat va nutqiy odobi namunalari

I. Mehmonga taklif qilish odobi.

- Hurmatli (akajon, opajon, xola, singlim...) Sizni uyimizga mehmonga taklif qilmoqchi edim. Iltimos, ertaga kechqurun biznikiga keling.
- Rahmat, nasib qilgan bo'lsa, albatta, boramiz.
- Tashakkur. Demak, ertaga kutamiz, kelinglar.

-- Rahmat, ko'rishguncha xayr.

2. Ushbu maqollarni daftaringizga ko'chirib oling.

Ularning rus tilidagi muqobilini toping, maqollarga hayotingiz davomida amal qiling.

Shirin so'z -- jon ozig'i.

Achchiq savol berib, shirin javob kutma.

Aytar so'zni ayt, aytmas so'zdan qayt.

Yaxshi gapga ilon inidan chiqadi, yomon gapga pichoq qinidan.

12 – mashq. a) matnni o'qing.

Hayvonot va o'simliklar olamini qo'riqlash atrof-muhitni, shu jumladan, o'simliklar olamini muhofaza qilish muammosi insoniyat uchun hech qachon hozirgi kundagidek hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan emas. Kishilar tabiatdan haddan tashqari ko'p foydalanib, uning tabiiy manzarasini o'zgartirib, asrlar davomida tashkil topgan biogeosenozga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Sanoat tarmoqlari va qishloq xo'jaligining tez sur'atlar bilan rivojlanib borishi va tabiiy maydonlarning keng miqyosda o'zlashtirilishi ekologik muvozanatni o'zgartirishga olib kelmoqda, natijada o'simlik va hayvon turlarining kamayib ketish xavfi tug'ilmoqda. O'simlik va hayvon turlarining yo'qolib ketishi o'simlik va hayvonot olamidagi geno-fondning kamayishiga sabab bo'ladi.

b) atrof-muhitni asrashga qanday hissa qo'shmoqchisiz?

d) ushbu matn asosida bayon yozing.

12-Dars.

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: Darmon dorilar

1-mashq. Matnni o'qing. Sifatlarni toping.

2-mashq. Matnning tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling:

biologik faol moddalar, o'simliklar, yetilgan, vitamin C, miqdori ko'paymoq, kamayib ketadi, tez parchalamoq, xususiyatlari, ancha chidamli, xastaliklar yuzaga keladi, avitaminoz, doimiy va zarur zarralar, ovqatlanish jarayoni.

Vitaminlar (darmon dorilar)

Vitaminlar murakkab tuzilishga ega bo'lgan organik birikmalardan tashkil topgan biologik faol moddalardan biridir. Vitaminlarni asosan o'simliklar to'playdi. O'simliklarda vitaminlar miqdorining oz yoki ko'p bo'lishi, ularning o'sish sharoitiga, rivojlanish davriga, urug' hamda mevalarining qay tarzda yetilganligi yoki yetilmaganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shuningdek, ularning o'zgarib turishiga ob-havo bilan yorug'lik katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, kunduzgi havo ochiq, yorug'lik yetarli bo'lsa vitamin C (askorbin kislotalari) miqdori ko'payib, tunda yoki yog'ingarchilik paytida bu ko'rsatkich kamayib ketadi.

Ko'pchilik vitaminlar juda chidamsiz moddalardan iborat. Ular ishlatilish jarayonida yoki narsalar ta'sirida tez buziladi, parchalanadi, hamda o'z qiymatini yo'qotadi.

Vitaminlardan C, P, B1, B2, D6, PP1, H va pantoten kislotalari qaynagan suvda tez parchalanib, o'z xususiyatlarini yo'qotib qo'yadi. A, K, D, E, vitaminlari suvda parchalanmaydi, ammo yog'larda parchalanadi. C, A, B vitaminlari kislorod ta'sirida buziladi. B2 vitamini esa ta'sirga ancha chidamli.

Vitaminlar tirik organizmlar ehtiyoji uchun hayotiy moddalardir. Vitaminlar yetishmasa turli xastaliklar yuzaga keladi. Ayniqsa, modda almashinuv jarayonining buzilishi, asab sistemalari funksiyasining ishdan chiqishi kuzatiladi. Vitaminlar organizmda yetishmasligi sababli avitaminoz kasalliklari sodir bo'ladi.

Vitaminlar inson to'qimalari uchun doimiy va zarur zarralar hisoblanib, modda almashinuv jarayonida faol qatnashadi. Ovqat hazm qilish paytida muhim ahamiyat kasb etadi. Inson organizmini turli kasalliklardan himoya qilish qobiliyatini oshiradi. Qon tomirchalarining devorlarda to'planadigan xolestiringa yo'l qo'ymaydi.

Shu narsani ta'kidlash lozimki, inson organizmi vitaminlar ishlab chiqarmaydi, balki ularni faqat ovqatlanish jarayonida qabul qiladi.

Topshiriqlar:

1. Matnni o'qing.

2. Matndagi ushbu so'z va so'z birikmalarining sinonimlarini, antonimlarini toping:

murakkab, o'simliklar, oz, ko'p, meva, katta, havo ochiq, ko'paymoq, yetarli, chidamli, sodir bo'ladi.

3. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz:

a) Vitaminlar murakkab tuzilishga ega bo'lgan organik birikmalardan tashkil topgan biologik moddalardir;

b) ...ularning o'zgarib turishiga ob-havo bilan yorug'lik katta ta'sir ko'rsatadi;

d) ko'pchilik vitaminlar juda chidamsiz moddalardan iborat;

e) vitaminlar tez buziladi, parchalanadi va o'z qiymatini yo'qotadi.

4. Quyidagi so'z va iboralarning o'zbek tilidagi muqobilini matndan toping:

активные вещества, качество, количество витаминов, растворяется, оказывает большое влияние, жизненный, в процессе использования, ткани.

5. Matnni tarjima qiling.

6. Tayanch so'z va so'z birikmalaridan foydalanib matnni qisqacha mazmunini gapirib bering.

7. Quyidagi savollarga og'zaki javob bering; so'ngra javoblarni daf-targa ko'chiring.

a) vitaminlar qanday moddalar?

b) ob-havo vitaminlarning ko'payishiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

d) vitaminlar yetishmasa turli xastaliklar kelib chiqishi mumkinmi?

e) vitaminlar inson organizmi uchun zaruriyligini o'z turmush tar-zingiz misolida isbotlab bering.

8. Matnda qollanilgan rus va o'zbek tillarida bir xil ma'noni angla-tuvchi so'zlarni daftaringizga yozing va eslab qoling. Masalan, *uskorbin kislotasi, kislorod* kabi.

Predmetni materialiga ko'ra ifodalash.

<i>Yog'och</i> qoshiq.	<i>Ipak</i> ro'mol.	<i>Yelim</i> tugma.
<i>Billur</i> qandil.	<i>Mo'ynali</i> qalpoq.	<i>Metall</i> pichoq.
<i>Sopol</i> piyola.	<i>Chit</i> ko'ylak.	<i>Jun</i> palto.
<i>Chinni</i> kosa.	<i>Atlas</i> xalat.	<i>Lama</i> palto.

3-mashq. Predmetni materialiga ko'ra ifodalash degan tushunchaning izohini bering. Jadvaldan foydalanib do'stlaringiz libosi va boshqa buyumlarni ta'riflab bering.

4-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur so'zlarni qo'ying va daftaringizga ko'chiring.

1. Marg'uba bugun kiyib kelibdi. 2. Piyola edi, shuning uchun u sinmadi. 3. kosa kosaga nisbatan ancha qimmat turadi. 4. Men ertaga do'konga borib va sotib olmoqchiman. 5. Bolalarga ovqatni qoshiqda yedirish kerakmi yoki qoshiqda? 6. xat taxta bizga zarur edi. 7. Bizning qandilimizbo'lgani uchun biror narsaga tegib ketsa jaranglab ketadi. 8. ro'mol to'qiyman, maktab borib o'qiyman (qo'shiqdan).

So'zlar: *lama, pulto, sopol, chinni, atlas ko'ylak, ipak ro'mol, yog'och, temir, metall, billur.*

5-mashq. «Do'konda» (supermarketda) mavzusida do'stingiz bilan sulbat tuzing.

Predmet belgisini nisbat berish orqali ifodalash

<i>Asliy sifatlar</i>	<i>Nisbiy sifatlar</i>
<i>Qizil</i> kitob.	<i>Kuzgi</i> hosil.
<i>Sariq</i> ro'mol.	<i>Ertalabki</i> nonushta.
<i>Oq</i> qog'oz.	<i>Kuchli</i> yigit.
<i>Semiz</i> kishi.	<i>Yillik</i> hosil.
<i>Ozg'in</i> qiz.	<i>Shaharlik</i> do'stim.
<i>Mug'ombir</i> odam.	<i>Go'shtli</i> somsa.

6-mashq. Jadval asosida qanday sifatlar nisbiy, qanday sifatlar asliy ekanligini aytib bering.

Eslab qoling!

Suvli (sersuv) – suvsiz. Baquvvat – quvvatsiz. Unumli (unumdor, se-runum) – unumsiz. Mazali – bemaza.

7-mashq. Nisbiy, ya'ni qo'shimchalar yordamida yasaladigan sifatlar ishtirokida 10 ta gap tuzing, ularni daftaringizga yozing.

Shaxs, predmet belgisini qiyoslash, ozaytirib yoki kuchaytirib ifodalash

<i>Qiyosiy daraja</i>	<i>Ozaytirma daraja</i>	<i>Orttirma daraja</i>	
Torroq xona	O'qish ro'mol	Ko'm-ko'k osmon	juda shirin ovqat
Kengroq ko'cha	Sariqqina bola	Qip-qizil olma	jiqqa ho'l kiyim
Lola rayxondan balandroq	Qoragina taxta	Oppoq taxta	oppoq bola
Mendan kuchliroq	Sarg'ish barg	Sap-sariq ro'mol	eng chiroyli qiz
Anvardan semizroq	Biroz kichik	Qop-qora palto bino	g'oyat baland
	Salgina sho'r	Jip-jigar rang ko'ylak	nihoyatda aqlli
	Picha shirin		
	Ko'kimtir ko'ylak		

Eslab qoling!

Ozaytirma daraja

Sariqqina bola

Qoragina ko'ylak

Orttirma daraja

Sap-sariq bola

Qop-qora taxta

8-mashq. Qizil, sariq, yaxshi, yomon, qari, yosh, yangi, eski, qora, oq kabi sifatlarni qiyosiy, ozaytirma va orttirma darajalarga qo'yib chiqing.

9-mashq. Savollarga javob bering.

1. Kim kattaroq? Zilolami yoki Nargizami?
2. Qaysi shahar kattaroq? Toshkentni yoki Qarshi?
3. Shokolad yaxshiroqmi yoki muz qaymoq?
4. Nima qiziqroq? Kitob o'qishmi yoki televizor ko'rish?
5. Kursingizda kim o'zbekchani yaxshiroq biladi?

10-mashq. Gaplarni kerakli so'zlar bilan to'ldiring va daftaringizga yozing.

1.Sen kecha do'kondan sotib olgan ro'moling ekanmi yoki menga shunday tuyuldimi? 2. Menga biror olnalarni berib yuboring. 3. Kelin ovqat sho'r bo'libdimi? 4. Sen bolaga qarab tur, men uxlab olaman. 5. Kuz keldi, barglar yerga bitta-bitta uzilib tushmoqda. 6. rangli galstuk taqishni istayman.

11-mashq. Quyidagi savollarga yozma javob bering, bu javoblarni eslab qoling!

1. Toshkentdagi qaysi maydon, ko'cha, xiyobon, stadion, teatr eng katta va eng chiroyli?

2. O'zbekistonda qaysi daryolar eng katta?

3. O'zbekistondagi eng qadimiy shahar qaysi?

4. O'zbekistondagi qaysi dam olish uylari eng katta va chiroyli?

5. Ayting-chi, sizning fikringizcha, qaysi narsalar eng chiroyli, eng katta, eng mazali, eng shirin, eng yaxshi?

6. Ayting-chi, do'stlaringizdan qaysi biri juda yaxshi raqs tushadi. qo'shiq aytadi, ish qiladi, o'qiydi, o'zbekcha gapiradi?

12-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Ташкент – самый красивый город на земле! 2. У неё было красивое лицо. 3. Брат привёз мне тёмно-коричневое платье. 4. Я очень люблю свою маму. 5. Национальный Университет Узбекистана – самый престижный ВУЗ Узбекистана. 6. Моя сестра очень красивая, поэтому у неё слишком много друзей.

Til va madaniyat.

1.O'zbekcha mulozamat va nutq odobi namunalari

Tabriklash odobi.

- Assalomu alaykum, ustoz! Sizni tabriklagani kelgan edik.
- Vaalaykum assalom, marhamat, kiringlar.
- Aziz ustoz, sizni (yangi yil, xalqaro xotin-qizlar kuni, Navro'z, mustaqillik kuni, ustoz va murabbiylar kuni, Konstitutsiya kuni, Qurbon hayiti, Ramazon hayiti) bayrami bilan chin dildan tabriklaymiz. Sizga dunyodagi barcha ezgu va samimiy tilaklarni bildiramiz. Doimo shu gullardek ochilib yuring.
- Katta rahmat, azizlarim. Sizlarni ham ayyomlaringiz bilan tabriklayman, muborak bo'lsin!

O'zbek xalq maqollarini yod oling. Ularni o'z ona tilingizga tarjima qiling yoki muqobillarini toping.

Odamga yaxshi so'z ham darmon bo'ladi.

Sihat tilasang, ko'p yema, izzat tilasang, ko'p dema.

Tiling bilan ko'nglingni bir tut.

Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz.

12 – mashq. a) ushbu matnni o'qing.

Dorivor o'simliklar

O'zbekistonda juda ko'p dorivor o'simliklar o'sadi. Ularning 500dan ortiq turi qadimdan turli kasalliklarni davolashda, oldini olishda qo'llanib kelinadi. Ayni vaqtda ilmiy tibbiyotda ularning faqat 100dan ortig'idangina foydalanilmoqda.

O'simliklardan sof holda ajratib olingan kimyoviy birikmalar ba'zan tirik organizmga kuchli ta'sir qiluvchi zaharli biologik faol moddalar bo'lishi mumkin. Masalan, kuchala, parli isiriq, sariqgul, omon-qora, afsonak, eshakmiya, qizilcha (efedra) va boshqalar zaharli o'simliklar hisoblanadi. Lekin shu bilan birga bir qancha aslida ovqatga ishlatiladigan o'simliklardan shifobaxsh vosita sifatida foydalansa bo'ladi. Quyidagilarni bunga misol qilib keltirish mumkin: anor, anjir, behi, kashnich, shovul, garmdori, zig'ir, mureh, turli xil moylar va boshqalar. Keyingi 4-5 yil ichida 10ga yaqin yig'ma holdagi fitopreparatlar tibbiyot amaliyotida turli xil kasalliklarni davolash uchun ishlatilmoqda.

- b) shifobaxsh o'simliklar haqida o'z bilganlaringizni so'zlab bering;
d) gaplaringizni yozing.

13-Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson
Nutqiy mavzu: Insonning tashqi ko'rinishi

1-mashq. Matnlarni o'qing.

Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» romanida:

Otabek tasviri:

«Otabek og'ir tabiatlik, ulug' gavdalik, ko'rkam va oq yuzlik, kelishgan qora ko'zlik, mutanosib qora qoshliq va endigina murti sabza urgan bir yigit» (7-bet).

Kumushbibi tasviri:

«Uning qora zulfı par yostig'ining turlik tomoniga tartibsiz suratda to'zg'ib, quyuq jingalak kiprik ostidagi timqora ko'zlar bir nuqtaga tikilgan edi, ... qop-qora kamon, o'sib ketgan nafis qiyig' qoshlari chimirilgan ... to'lgan oydek g'uborsiz oq yuzi bir oz qizilliqqa aylanganda, kimdandir uyalgan kabi» (29-bet).

O'zbek oyim tasviri:

«O'zbek oyim elli besh yoshlar chamliq, chala-dumbul tabiatliq bir xotin bo'lsa ham, ammo eriga o'tkirligi bilan mashhur edi, uyda o'lturganida ham ustidagi atlas ko'ynak bilan adras mursakni, oq shohi davana bilan qalirabo tasbehni qo'ymaydi» (130-bet).

Zaynab tasviri:

«O'n etti yoshlar chamaliq, kulchalik yuzlik, oppoqqina, o'rtacha hushliq Zaynab qayin onasining tilak va sha'niga loyiq tavozi – odoblar bilan bittayu-bitta bosib dasturxon yoniga keldi» (250-bet).

Rahmat tasviri:

«... gavdaga kichik, yuzga to'la, ozroqqina soqol murtlik, yigirma besh yoshlar chamaliq bir yigit...» (8-bet).

Homid tasviri:

«... uzun bo'ylik, qora cho'tir yuzlik, chag'ir ko'zlik, chuvoq soqol, o'ttuz besh yoshlar bo'lgan ko'rimsiz bir kishi edi» (8-bet).

Matnlar yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni o'qib chiqing.

2. Matndagi notanish so'zlarni ko'chirib oling, o'qituvchi yordamida shu so'zlarga izohli lug'at tuzing.

3. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz?

a) *Otabek og'ir tabiatlik, ulug' gavdalik, ko'rkam va oq yuzlik bir yigit;*

b) *...quyuq jinggala kiprik ostidagi timqora ko'zlari bir nuqtaga tikilgan edi;*

d) O'zbek oyim ... chala dumbul tabiatlik bir xotin bo'lsa ham ...;

e) o'ttiz besh yoshlarda bo'lgan ko'rimsiz bir kishi edi.

4.Siz «O'tgan kunlar» romanini o'qiganmisiz? Keltirilgan parchalar yordamida ijobiy yoki salbiy qahramon qaysi ekanligini aytib bera olasizmi?

5.Matnlarni yozma tarjima qiling.

6.O'rgangan so'z va so'z birikmalaringizdan foydalanib «Men sevgan qahramon» mavzusida suhbat tuzing.

Insonning tashqi ko'rinishini ifodalash

<i>Baland bo'yli (novcha) yigit</i>	<i>Semiz kishi</i>
<i>Qora sochli qiz</i>	<i>Ozg'in kishi</i>
<i>Cho'zinchoq yuzli</i>	<i>Ko'zlari katta (kichik)</i>
<i>Dumaloq yuzli</i>	<i>Sochi uzun(kalta)</i>
<i>Gavdali kishi</i>	<i>Boyi past(pakana)</i>
<i>Nozik qiz</i>	<i>Chiroyli qiz</i>
	<i>Xunuk bola</i>

2-mashq. Suhbatni o'qing. Undagi shaxsning tashqi qiyofasini ifodalovchi sifatlarni toping, ularning rus tilidagi muqobilini ayting.

Hilola: Salom, Nargiza, qayerdan kelayapsan?

Nargiza: Salom, Hilola. Men o'qituvchinnikidan kelayapman. O'zing-chi?

Hilola: Men dugonamnikipidan kelayapman.

Nargiza: Qaysi dugonangnikidan?

Hilola: Salima ismli dugonamnikipidan. Uni taniysanmi?

Nargiza: Yo'q. Qaysi qiz edi?

Hilola: Salima baland boyli, cho'zinchoq yuzli, chiroyli qiz, sochlari uzun, qora, ko'zlari katta-katta, o'zi ozg'in, nozik gavdali.

Nargiza: Ha, bo'ldi, esladim. Lekin mening bir dugonam bor, Salima-ning aksi u past bo'yli, semiz gavdali, qorachagina.

Hilola: Bo'ldi, bo'ldi, uni taniyman. Mayli, xayr.

Nargiza: Xo'p, xayr.

3-mashq. Namunaga qarab davom ettiring:

Namuna: Mening opam past boyli

Mening otam ...

Uning akasi ...

Sening dugonang ...

Uning qizi ...

Mening o'g'lim ...

Singlimning qizi ...
 Boshlig'imiz ...
 O'qituvchimiz ...
 Qo'shnimiz ...

4-mashq. "Do'stimning qiyofasi" mavzusida 5 ta gap yozing.

Shaxsning fe'l-atvori, xarakter-xususiyatiga ko'ra ta'riflash

O'qituvchi kamtar kishi	Bilimli bola
Singlim chaqqon qiz	Mehmondo'st kishi
Boy juda xasis edi	Badjahl odam
Onam menga mehribonlar	Qo'pol yigit
Ukam yalqov bola	Otam bizga g'amxo'r
Karim – tirishqoq	Ustozim samimiy in-
	son

Shohida qiziquvchan ta-
 laba

5-mashq. Jadvaldagi sifatlarni ijobiy, salbiy xususiyatiga ko'ra ajratib yozib chiqing.

6-mashq. Auditoriyadagi do'stlarngiizni fe'l-atvori, xarakter-xususiyatiga ko'ra ta'riflab bering.

7-mashq. Quyidagi krossvordni xat taxtaga chizib, birgalikda to'ldiring.

1. Скупой, жадный. 2. Скромный, безобидный. 4. Злой, коварный. 5. Заботливый, сердечный. 3. Лодырь, бездельник. 7. Некорректный, неуклюжий. 6. Скрытный, неискренний. 8. Вялый, безтемпераментный.

8-mashq. Quyidagi gaplarni kerakli so'zlar bilan to'ldiring.

1. Mening akam juda, shuning uchun biz u bilan o'ylab muomala qilamiz. 2. Uning ismi Go'zal, lekin u juda 3. Salim talaba bo'lgani uchun hamma fanlardan «5» baho oldi. 4. Kelinimiz, shuning uchun onam uni juda maqtaydilar. 5. Akmal, shuning uchun u hech kimga yoqmaydi. 6. Boylar, kambag'allar esa bo'ladi.

Eslab qoling!

Shaxs va predmet belgisini qiyoslash orqali ifodalashda:
Balandroq (unga qaraganda baland) yigit, bino. **Kuchliroq** (bu bola menga qaraganda kuchli ekan).

Senga qaraganda

Menga nisbatan

-dan, -roq kabi qo'shimchalar va juda, eng, g'oyat, nihoyatda kabi so'zlardan foydalaniladi.

Shaxs va predmetni o'xshatish orgali ta'riflashda:

-dek, -day kabi qo'shimchalardan va (gul kabi chiroyli, xuddi to'lin oyga o'xshaydi) so'zlaridan foydalaniladi.

Til va madaniyat

1.O'zbekcha mulozamat va nutq odobidan namunalar.

Salomlashish va so'rashish odobi

- Assalomu alaykum. Keling, yaxshimisiz?
- Vaalaykum assalom, o'zingiz qalaysiz?
- Rahmat, yaxshi!
- Ahvollaringiz, ishlaringiz yaxshimi?
- Rahmat, shukur. O'zingizniki-chi? Sog'liqlaringiz joyidami? Uyda-gilar yaxshi yurishibdimi?
- Rahmat, yaxshi yurishibdi. Sizni ko'rganimdan juda xursandman.
- Men ham. Mayli, bolalarni olib uyimizga boring.
- Xop, mayli yaxshiliklarda ko'rishaylik.

Ushbu maqollarni o'qing, daftaringizga ko'chiring va ularni yod oling.

Kamtarga kamol, manmanga zavol.

Baxilning bog'i ko'karmas.

Chiroy to'yda kerak, aql kunda kerak.

Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar.

8-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Больше всего ценю в каждом, – будь то мужчина или женщина, – ясность цели, преданность своему делу, целостность во всём. Но ещё ценю в мужчинах то, что можно было бы назвать истинным мужским достоинством, которое проявляется во всём: в отношении к женщине – к матери, любимой.

По-моему, женщина должна быть скромной, трудолюбивой, аккуратной. Современные девушки, на мой взгляд, - это те, которые стремятся к самостоятельности, активности, оставаясь при этом женственными и нежными.

9-mashq. a) maqollarni o'qing.

Dostlik, ahillik haqida.

Yaxshi ko'rgan do'stingdan
Joningni ham ayama.

Maslahatli ish buzulmas.

Maslahatsiz ish
Keltirar tashvish.

Kitob haqida.

Kitob - bilim manbai.
Kitobdan yaxshi do'st yo'q.
Kitob aql qayrog'i.

Ilm-fan va hunar haqida.

Bilim baxt keltirar.
Ilm olish-ninada quduq qazish bilan teng.
Ko'p o'qigan ko'p bilar.
Bilagi zo'r birni yiqar
Bilimi zo'r mingni.
Bir yigitga qirq hunar ham oz.
Hunar o'rganish uchun ham hunar kerak.

Mehnat haqida.

Yozgi mehnat qishgi rohat.
Mehnat baxt keltirar.
Inson qo'li gul.
Ishtab topganning oshi lazzatli.

Ota-ona va farzand haqida.

Oltin kumushning eskisi bo'lmas.
Ota-onaning bahosi bo'lmas.
Ona bilan bola - gul bilan lola.
Bola aziz, odobi undan aziz.
Farzand belning quvvati.
Ota-onang - davlating.

b) maqollar kimlar tomonidan yaratiladi?

d) ular qanday mazmunda bo'ladi? Javoblaringizni yozing.

14-Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: Insonning yoshi va sog'lig'i

1-mashq. Matnni o'qing. Inson yoshini anglatuvchi so'zlarni toping.

Bizning oilamiz

Mening ismim Sarvar, familiyam Rahmatxo'jayev. Men 1976-yilda Toshkent shahrida tug'ilganman. Bizning oila katta, ya'ni 10 kishidan iborat. Mening otam - Rahmatxo'jayev Ahmadxo'ja 1942-yilda tug'ilganlar, meditsina firmasida ishlaydilar. Ular har kuni 5-10 tadan firmalarni borib tekshiradilar. Mening onam - Rahmatxo'jayeva Karima 1948-yilda tug'ilganlar, 42-o'rta maktabda o'qituvchi bo'lib ishlaydilar. Mening buvim ham borlar, ular 82 yoshdalar, buvim nevara-yu, avaralarni boqish bilan bandlar. Mening akam - Rahmatxo'jayev Abrorxo'ja 30 yoshda, u Respublika prokuraturasida katta tergovchi bo'lib ishlaydi. Uning xotini, ya'ni kelinoyim Rahmatxo'jayeva Zilola, u 24 yoshda, 25-litseyda o'qituvchi bo'lib ishlaydi. Mening Anvarxo'ja va Setora ismli jiyanlarim bor. Ular 4 va 2 yoshda. Ularning ikkovi ham bolalar bog'chasiga borishadi. Mening opam Rahmatxo'jaeva Nargiza, u 1972-yilda tug'ilgan. 10-shahar tug'ruqxonasida aku-sher-ginekolog bo'lib ishlaydi. Va nihoyat singlim - Rahmatxo'jayeva Sayyora, u 1981-yilda tug'ilgan. 1-shahar klinik shifoxonasida hamshira bo'lib ishlaydi.

Men o'zim «Xo'ja» guruhining bastakori va cholg'uchisi bo'lib xizmat qilaman. Bizning hayotimiz juda qiziqarli, konsert va uchrashuvlarga boy. Biz deyarli har kuni mashq qilamiz, tez-tez konsertlar berib turamiz, muxlislar bilan uchrashuvlar o'tkazamiz. Men o'z xalqimga, ayniqsa, yoshlarga, talabalarga chin dildan xizmat qilayotganimdan juda-juda baxtliman. Men «o'zbek san'atkori» degan nomni oqlash uchun qo'lmdan kelganicha harakat qilaman.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qing.

2. Matnning mazmunini so'zlab bering(bunda familiyalar o'rniga o'z familiyangizni qo'yib hikoya qilishingiz mumkin).

3. Matndagi barcha sonlarni harflar bilan yozib chiqing.

4. Gaplarni mazmunan mos kelgan so'zlar bilan to'ldiring.

a) men yilda tug'ilganman;

b) otam yoshdalar;

d) onam yoshga to'ldilar;

e) akam yoshdan oshdi;

f) singlim bu yil yoshga kiradi;

g) jiyanlarim yoshda, ular bog'chaga borishadi.

Matnda rus va o'zbek tilida bir xil ishlatiladigan so'zlar bormi?

Ularni topib daftaringizga ko'chirib oling.

Shaxs yoki predmetning sanog'ini ifodalash

<i>Yetti qiz.</i>	<i>Bir dona qovun.</i>
<i>Beshta bola.</i>	<i>To'rtta tarvuz.</i>
<i>O'nta odam.</i>	<i>Oltitadan qoshiq.</i>
<i>Sakkiz kishi.</i>	<i>O'n beshitadan daftar.</i>

2-mashq. Ushbu sonlarni rus tiliga tarjima qiling.

87 ta qiz, 22 dona quti, 56 ta kitob, 89 ta daftar, 15 tadan kosa, 2 tadan vazifa, 3 ta kutubxona.

Eslab qoling!

Shaxs yoki predmetning taxminiy miqdorini ifodalash:

Aniq miqdori:

Taxminiy miqdori:

O'nta odam keldi.

O'ntacha odam keldi.

O'n so'm pul.

O'n so'mcha pul.

Olti metr mato.

Olti metrga yaqin mato.

Yetti metr keladi.

Yetti metr larcha keladi.

O'n bir kilo yog'.

O'n bir kilo chamasi yog'.

100ta odam bor.

Taxminan 100ta odam bor.

O'n besh metr bor edi.

O'n-o'n besh metr bor edi.

Shuningdek, predmetning taxminiy o'lchovi va qiymatini ifodalashda: yaqin (o'n metrga yaqin), atrofida (besh metr atrofida), qariyb (qariyb o'n kun yo'q bo'lib ketdi) so'zlari ham ishlatiladi.

3-mashq. Savollarga yozma javob bering

1. Siz nechta kitob sotib oldingiz?
2. Bugun kontsertga nechta qiz boradi?
3. Har biringizga nechtadan olma tegdi?
4. Ertaga Moskvaga necha kishi ketmoqchi?
5. Bozordan necha dona tarvuz olmoqchisan?
6. Kechaga taxminan nechta mehmon kelmoqchi?
7. Uyingizga yana necha metr larcha bor?
8. Shu ketgancha necha kun ketasiz?

4-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Men bugun 8ta qalam sotib oldim.

Sen	kecha	10ta qalam	sotib olding
U	bugun	20ta	
Ular		25ta	
Men	ertaga	26ta	
Bizlar		32ta	

Shaxsning yoshini ifodalash

- Siz necha yoshdasiz?	- Men 20 yoshdaman.
- Yoshingiz nechada?	- Yoshim yigirmada.
- Ukang necha yoshga kirdi?	- Ukam 18 yoshga kirdi.
- Sen necha yoshga to'lding?	- Men 30 yoshga to'ldim.

Eslab qoling!

Yosh bildiruvchi sifatlar va sonlar:

Yosh bola.

O' spirin yigit.

O'rta yashar ayol. Keksa kishi.

13 yoshli bola.

U 12-13 yoshlarda.

30-40 yoshlardagi odam.

1 yoshli go'dak.

60 yoshli qariya(qari).

Men 20 yoshdaman.

Biz 40 yoshdamiz.

Sen 20 yoshdasan.

Siz 40 yoshdasiz.

U 20 yoshda.

Ular 40 yoshdalar.

5-mashq. Do'stlaringiz va ularning oila a'zolari yoshini so'rab biling, o'zbekcha ayting va daftaringizga yozib qo'ying.

Namuna: Men bugun 8ta qalam sotib oldim.

6-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Мой друг родился в 1975 году, значит ему сейчас 25 лет.

2. Брат родился в 1985 году, ему скоро исполнится 15 лет. 3. Моя мама родилась в 1950 году, ей ровно 50 лет. 4. Мой отец родился в 1944 году, ему исполнилось 56 лет. 5. Им всем по 35 лет.

Shaxsning yoshini ifodalash

- Siz necha yoshdasiz?	- Men 20 yoshdaman.
- Yoshingiz nechada?	- Yoshim yigirmada.
- Ukang necha yoshga kirdi?	- Ukam 18 yoshga kirdi.
- Sen necha yoshga to'lding?	- Men 30 yoshga to'ldim.

Shaxs yoki predmetning tartibini ifodalash

Birinchi sinf.	<i>birinchisiga</i> ayt, kirsin.
O'n to'rtinchi xona.	O'ninchi joyida tursin.
Bir yuz yigirma uchinchi maktab.	
Uch yuz birinchi auditoriya.	

7-mashq. Quyidagi sonlarni o'zbekcha ayting.

206-школа. 402-аудитория, 128-детский сад, 1-улица, 19-квартира, 320-дом, 4-подъезд, 1983 год, 12-месяц, 8-день.

8-mashq. O'z oilangiz, turar joyingiz haqida gapirib bering (nutqingizda iloji boricha sonlarni ko'proq qo'llang).

Eslab qoling!

Shaxs va predmetni jamlab ifodalash uchun:

xalq, millat, aholi, el, to'da, qo'shin kabi otlardan;
uchovlon, ikkovlon, to'rtovi, beshalasi, oltovlon, yettovlon kabi sonlardan;

hamma, barcha, huri kabi olmoshlardan foydalaniladi.

9-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: Bugun beshovlon kinoga boramiz.

Kecha kutubxonaga

Bugun konsertga

Ertaga kafega

O'tgan yili dam olishga

Kelasi yilda ... toqqa chiqamiz.

10-mashq. 100 sonigacha o'zbek tilida sanang. O'zingiz istagan sonlarni dona son, miqdor son, tartib son shaklida yozib chiqing.

11-mashq. Dialogni rollarga bo'lib o'qing:

Shifokor qabulida

- Kirish mumkinmi, assalomu alaykum.
- Vaalaykum assalom, kiring, marhamat. Nima bo'ldi? Qanday shikoyatingiz bor?
- Boshim bilan tomog'im qattiq og'riyapti.
- Yoshingiz nechada? Qon bosimingiz ham oshib turadimi?
- Yaqinda 30 yoshga to'ldim.

- Xo'p, yaxshi. Haroratingiz ham bormi?
- Ha, uyda o'Ichaganimda 38,5°C edi.
- Ha, isitmangiz baland ekan, bu ahvolda ishga borib bo'lmaydi. Sizga kasallik varaqasini beramiz.
- Men endi nima qilishim kerak, doktor?
- Mana shu dorilarni bir kunda uch marta ichishingiz zarur. Iliq sut, sharbatlar iching. Yelkangizga go'shichnik qo'ydiring.
- Endi yana qaysi kuni kelishim kerak?
- Shanba kuni keling, holatingizga qarab yana o'ylashib ko'ramiz.
- Xo'p, rahmat, doktor!
- Xayr, sog' bo'ling.

Doktor qabulida bo'lganda ishlatiladigan so'z va so'z birikmalarini eslab qoling.

Til va madaniyat.

1. O'zbekcha mulozamat va nutq odobi namunalari.

Bemorni borib ko'rish odobi

- Assalomu alaykum, yaxshimisiz?
- Vaalaykum assalom, keling.
- Tuzuk bo'lib qoldingizmi?
- Rahmat, ancha tuzukman.
- Boshingiz tuzalib qoldimi?
- Yomon emas, ancha yaxshi bo'lib qoldi.
- Ko'rinishingiz juda yaxshi.
- Shukur, har holda ancha yaxshi.
- Mayli, tuzalib keting.
- E'tiboringiz uchun rahmat.
- Xo'p, xayr, sog' bo'ling.

2. O'zbek xalq maqollarini o'qing, o'z ona tilingizdagi muqobilini topib daftaringizga yozib qo'ying:

*Sog' tanda sog'lom aql.
 Salomatlik – tuman boylik.
 Sog'liqning qadri kasal bo'lganda bilinadi.
 Tozalik sog'liq garovidir.*

12-mashq. a) o'g'itlarni o'qing.

**Ibn Sino bobo ulashar davo
(O'g'itlar)**

Po'lat Mo'min

Xom suvni ichma,
Sog'liqdan kechma.

Badantarbiya –
Kuch etar hadya.

Yeb bo'lib ovqat,
Yugurma faqat.

Yurmoqlik iflos
Kasalga asos.

Oshni taklifsiz
Boshlar tartibsiz.

Og'rimay desang,
Chay, meva yesang.

Ozoda hovli –
Kasaldan xoli.

Dardning og'iri
U – tish og'rig'i.

Ko'p dardga asos –
Shamollash, xolos.

Kim harakatda
Sog'lom, albatta.

b) yuqoridagi o'g'itlarning qay biri sizga tanish?

d) siz berilgan o'g'itlarning qay biriga rioya qilasiz? Javoblaringizni yozing

15-Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Mavzu: Insonlar o'rtasidagi munosabatlar

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling:

munosabatlar, aloqada, zaruriyat yuzasidan, muomala, ehtiyotkorona munosabatda, iqtisodiy munosabatga, bir-birimizga nisbatan e'tiborli, yaxshilikni ayamaslik kerak.

Munosabatlar

Munosabatlar turli maqsad va yo'nalishlarga qaratilgan aloqalar yig'indisidir. Insonlar doim ish yuzasidan yoki zaruriyat yuzasidan bir-birlari bilan **aloqada**, ya'ni munosabatda bo'ladilar. Mana, siz talaba bo'ldingiz. Universitetda o'z o'rtog'laringiz, o'zingizdan katta talabalar bilan ham munosabatda bo'layapsiz. Professor-o'qituvchilar sizga saboq berganlarida, biror ish, **zaruriyat yuzasidan** siz bilan gaplashadilar, ish buyuradilar. Demak, siz munosabatda, **muomaladasiz**. Bu munosabat ta'lim maqsadiga qaratilgandir.

Munosabatni, boshqacha, muomala deb ham ataydilar. Siz o'qishdan uyga ketayotganingizda og'ir yuk ko'tarib ketayotgan otaxonga yordamlashdingiz. Yo'l-yo'lakay otaxon bilan suhbatlashib, tanishib ham oldingiz. Bu ham munosabat. Ayniqsa, talabalar ayollarga, qizlarga nisbatan juda **ehtiyotkorona munosabatda** bo'lishlari kerak. ularni doimo hurmat qilishlari, ularga qo'llaridan kelganicha yordam berishlari lozim bo'ladi.

Siz oila ehtiyojini qondirish uchun do'konga yoki bozorga xaridor bo'lib borib, sotuvchi bilan gaplashish chog'ida **iqtisodiy munosabatga** kirishdingiz. Iqtisodiy munosabatlar iqtisodga aloqador maqsad va yo'nalishlarda olib boriladi. Masalan, talabalar yangi yilga yoki biron bir boshqa bayramga atab kecha o'tkazishmoqchi. Buning uchun ular kafe ma'muriyati bilan shartnoma tuzishi, ya'ni zarur miqdordagi oziq-ovqatlar, kechaning o'tkazib beradigan artistlar va boshqa tashkiliy ishlar yuzasidan kelishib olishi zarur bo'ladi. Bu ham iqtisodiy munosabatlarning bir turidir. Xuddi shunday iqtisodiy munosabatlar yakka shaxslar, korxonalar, firmalar, jamoa xo'jaliklari, fermer xo'jaliklari va davlatlar orasida ham bo'ladi.

Ammo, eng muhimi, biz qanday munosabatlarga kirishmaylik. **inson ekantligimizni** unutmasligimiz lozim: biz hamisha **bir-birimizga nisbatan**

e'tiborli, oqibatli bo'lishimiz, insonlardan qo'limizdan kelgan yaxshiligimizni ayamusligimiz kerak!

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni yana bir marta o'qib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn yuzasidan 5 ta savol tuzing.
4. Matnning mazmunini so'zlab bering.
5. Matndagi quyidagi so'zlarning sinonimlarini, antonimlarini toping: munosabatlar, aloqalar, ish, zaruriyat, muomala, boshqacha, otaxon, hurmat qilmoq, lozim, kecha, inson, yaxshilik.
6. Gaplarning mazmuni to'g'rimi?
a) *mana siz maktab o'quvchisi bo'ldingiz;*
b) *o'qituvchi-talaba munosabati iqtisodiy munosabatdir;*
d) *talabalar xotin-qizlarga nisbatan qo'pol munosabatda bo'ladilar: transportda joy bermaydilar, og'ir yuk ko'tarib ketayotganini ko'rib yordam bermaydilar;*
e) *talaba -- sotuvchi munosabati ta'lim olishga qaratilgan munosabatdir.*
7. «21-asr talabalari va ularning boshqa insonlar bilan munosabati» mavzusida kichik insho yozing.

Aniq va taxminiy vaqtni ifodalash

Qiyoslang:

Aniq vaqt:

Akam **soat** beshda keladi.
Akam **besh** yarimda keladi.
Akam **beshdan o'n minut**
o'tganda keladi.
Akam **o'n besh minut kam**
beshda keladi.

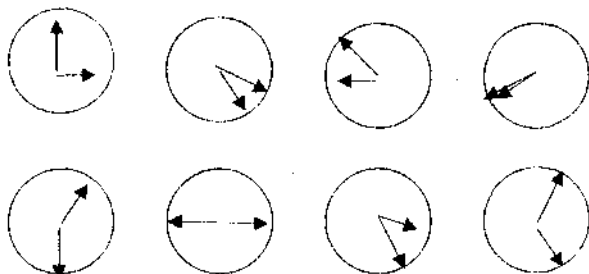
Taxminiy vaqt:

... **soat** beshlarda keladi.
... **besh-oltida** keladi.
... **beshga yaqin** keladi.
... **beshdan oshganda** keladi.
... **beshgacha** keladi.

Eslab qoling!

1. Aniq vaqtni ifodalovchi so'zlar: **soat, minut, daqiqa, yarim, kam.**
2. Taxminiy vaqtni ifodalovchi so'zlar: **bir vaqtlar; bir zamon; ilgari; qachondir; allaqachonlar.**

2-mashq. Do'stlaringizdan vaqtni so'rang. Rasmga qarab soat necha bo'lganini ayting, javoblaringizni yozing.

3-mashq. Dialogni rollarga bo'lib o'qing.

Ne'mat: Salom, Nigora, ishlaring yaxshimi?

Nigora: Salom, Ne'mat, yaxshi yuribsanmi?

Ne'mat: Bilmaysanmi, hozir soat necha bo'ldi?

Nigora: Hozir soat 16 dan 25 daqiqa o'tdi.

Ne'mat: Voy, men bugun soat 15 da klubda bo'lishim kerak edi.

Nigora: Ha, sen 1 soat 25 daqiqaga kech qolibsan.

Ne'mat: O'zingchi, o'zing bu yerlarda nima ish bilan yuribsan?

Nigora: Hozir, ya'ni soat 5 larda dugonam bilan uchrashishimiz kerak.

Ne'mat: Xo'p, mayli, ertaga soat 18 da kontsertimiz bor, kelinglar.

Nigora: Mayli, xayr, vaqtiniz bo'lsa albatta boramiz.

4-mashq. Quyidagi so'z birlikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling.

Без пятнадцати восемь, пол десятого, десять минут двенадцатого, пять минут одиннадцатого, десять часов двадцать пять минут, девять часов шестнадцать минут тридцать пять секунд, в одной минуте шестьдесят секунд, в одном часу 60 минут, без двадцати семь, без десяти девять, без пяти двенадцать.

Eslab qoling!

Qiyoslang:

Siz necha soat ishladingiz? Hozir soat necha bo'ldi?

Biz olti soat ishladik. Hozir soat olti bo'ldi.

Predmetning narx-qiymatini ifodalash

Qiyoslang!

Aniq narx-qiymat:

5 so'm (pul).
15 so'mdan sotib oldi.
1 so'm 20 tiyin.
300 so'mdan oshiq.
1000 so'mdan kam.

Taxminiy narx-qiymati:

5 somcha pul.
5 so'mchadanga.
1 so'm 20 tiyinchta.
100 so'mchadan oshiq.
1000 so'mga yaqin.
taxminan 1000 so'm.
o'n - o'n besh so'm.

5-mashq. Do'stingiz bilan «Foshkent bozorlarida» mavzusida suhbat tuzing, so'ngra uni dalrlaringizga yozing (suhbatda aniq narx-qiymatni ifodalovchi so'zlarni ishlating).

6-mashq. Gaplarni mazmuniga mos so'zlar bilan to'ldiring.

1. Oziq-ovqat do'konidan mahsulotlarni sotib oldim.
2. Bugun bozorga tushib 20 ta daltra sotib olmoqchi edim, lekin pulim yetmay qoldi.
3. Ertaga oshiq pul olib Samarqandga ketmoqchiman.
4. Sardor, iltimos, menga pul berib tur.
5. Bugungi xarajatdan keyin ularda taxminan pul qolgan bo'lsa kerak.
6. Eh, yana pulim bo'lganda edi, hozirning o'zida palto sotib olgan bo'lar edim.

7-mashq. Predmetning taxminiy narx-qiymatini ifodalovchi **yaqin, chamasi, atrofida, qariyib, taxminan** kabi so'zlar ishtirokida 8 ta gap tuzing.

Miqdorning qismini ifodalash

Uchdan bir qismi.

Bir yarimta tarvuz.

Chorakta qovun.

Beshdan ikki qism.

Uch tilim qovun.

Bir tomchi suv.

Ikki bo'lak non.

To'rtidan bir foiz.

Yarim cho'mich.

8-mashq. Kasr sonlar ishtirokida gaplar tuzing.

9-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Завтра, в 11 часов утра.

2. Занятия кончаются около 8 вечера.
3. При университете открылось летнее кафе с 4 поварами, с 3 официантками, с 1 кассиром.
4. 3/5 человек ушли с пустыми руками.
5. 7/6 студентов стояли с поднятыми руками.
6. 1/2 (половина) людей были голодными.

10-mashq. Sonning barcha turlariga 2 tadan misol toping va daftar-ingizga yozing.

11-mashq. Matnni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Что такое «вежливость»?

До XVI века слово «вежа» означало «знаток». Вежливый – человек, который знает, как себя вести в разных жизненных обстоятельствах. Корректность – это особая вежливость, которая часто проявляется в официальных отношениях, это подчеркнутая, иногда суховатая вежливость. Учтивыми называют людей, которые с почтительной вежливостью относятся к другим людям, старшим по возрасту. Любезный человек это тот, который вместе с вежливостью обращения стремится быть полезным и приятным другим людям. «Деликатный» мы говорим о человеке, который не просто вежлив, но отличается мягкостью и тонкостью в понимании других людей. Но во всех случаях основа вежливости – уважение к людям, доброжелательность к ним.

Til va madaniyat.

1.O'zbekcha mulozamat va nutq odobi namunalari.

Notanish kishini tanishtirish odobi.

- Assalomu alaykum, do'stimni tanishtirishga ruxsat eting. Bu Mavlonov Shuhrat bo'ladi, u O'zMUning matematika fakulteti talabasi.
- Juda yaxshi, siz bilan tanishganimdan xursandman. Men ham O'zMU talabasiman, ya'ni jurnalistika fakultetining 2-kursida o'qiyman.
- Men ham siz bilan tanishganimdan xursandman. Siz ham o'zbekcha gapirasizmi?
- Ha, albatta, men o'zbek tilini o'rganayapman.
- Xo'p, mayli, yana ko'risharmiz.
- Xo'p, yotoqxonamizga kelib turing.

2. Ushbu o'zbek xalq maqollarini yod oling, ularning rus tilidagi muqobilini toping.

Do'st – do'stning tayanchi.

Hamdarding bo'lsa – darding yarimta.

Do'st bilan uying obod bo'ladi,

Do'stsiz uying barbod bo'ladi.

Mingta yolg'on do'stdan bittagina haqiqiy do'st yaxshi.

12 – mashq. a) matnni o'qing;

b) rus tiliga tarjima qiling;

d) shu masala xususida o'z fikringizni ayting.

Yordamingizni ayamang

O'zbek xalqida qadimdan mehr-oqibat, saxiylik, ota-ona va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, halollik kabi insoniy fazilatlar bor. Shuning uchun ham o'zbek xalqi orasida bir-birini yo'qlash, nochor va nogiron oilalarga yordam berish odat tusiga kirgan.

O'zbekistonliklarning ma'naviy qiyofasini belgilaydigan mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, serfarzand oilalarga g'amxo'rlik qilish, to'y va marosimlarda o'zaro yordamlashish, hashar, oilada bir-biriga ko'maklashish, himmatlilik, oila buzilishiga yo'l qo'ymaslik kabi udumlar ko'p yillardan beri mavjud. Bu urf-odatlar O'zbekistonda yashovchi boshqa millat vakillari ham o'rganishsa, ularga amal qilishsa bu faqat foyda keltirishi mumkin. Shunday ekan, ota-bobolarimiz udumiga sodiq qolgan holda bir-birimizdan yordamimizni ayamaylik. Axir, moddiy yordam bera olmasak ham, yaxshi so'z, shirin muomala, do'stona munosabat bilan yordam berish, dil yarasiga malham berish mumkin-ku! Aziz talabalar, savobli ishlar qilishga oshiqing!

16-Dars

Umumiy mavzu: Tabiat va inson

Nutqiy mavzu: Inson va yovvoyi tabiat

1-mashq. Matnni o'qing. Matndagi tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: inson, yovvoyi hayvonlar, Turon yo'lbarasi, yo'qolib ketish, Turkistonning mustaqil mamlakatlarida, «Qizil kitob», umurtqalilar, Turkiston o'lkasi, qo'riqxonalar, tabiat bog'i.

2-mashq. Matndagi olmoshlarga e'tibor bering.

Turkistonning yovvoyi tabiati

XX asrning ikkinchi yarmida xo'jalik faoliyatini kuchaytirgan inson o'zlashtirilgan yerlardan yovvoyi hayvonlarning ko'pchiligini qisib chiqaradi. Amudaryo va Sirdaryo to'qaylarining sultoni – Turon yo'lbarasi yer yuzidan o'chirildi. Sahrolarning eng go'zal mushugi gepardni, shuningdek, qizil bo'rini, tuvaloqni ham shafqsiz ovchilar qirib bitirdilar.

Targ'il sirtlon, quvur shoxli echki – Marxo'r, Buxoro bug'isi – xongul, old Osiyo qoplani, O'rta Osiyo ko'zoynakli iloni kabi hayvonlar yo'qolib ketish arafasida.

Turkistonning mustaqil mamlakatlarida nodir va yo'qolib ketish xavfi ostida qolgan hayvonlar turini nazorat qilib borish maqsadida «Qizil kitoblar» ta'sis etilgan. O'ta xavfli ahvolga tushib qolgan umurtqalilar mazkur kitoblarga kiritilgan.

Turkiston o'lkasi hududida nodir hayvonlarni saqlab qolish va kelgusida ularning sonini ko'paytirish maqsadida so'nggi 30 yil ichida 30 ta qo'riqxonalar ochildi, shulardan 6 tasi biosfera qo'riqxonasi bo'lib, alohida xalqaro ahamiyatga egadir. Shuningdek, 30 dan ortiq zakaznik, 6 milliy tabiat bog'i, 5 pitomnik tashkil etilgan.

Qoriqxonalar tartibiga qat'iy amal qilish tufayli qo'riqxonalarning hayvonot dunyosi yildan-yilga boyib bormoqda. Lekin biz nechog'li zo'r berib qo'riqxonalar, zakazniklar, milliy tabiat bog'lari tashkil etmaylik, inson vijdoni tabiat muhofazasida hal qiluvchi mezon bo'lib qolaveradi. Zero, qo'l tegilmagan tabiatning barcha xususiyatlarini hozirgi kelajak avlodlar manfaatlarini yo'lida to'raligicha hamda bor go'zalligi bilan saqlab qolish kunimizning dolzarb muammolaridan biridir. Siz aziz talaba, bu muammoga qanday munosabat bildirasiz?

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qib chiqing.

2. Matndagi quyidagi soʻz va soʻz birikmalarining sinonimlarini, antonimlarini toping: Oʻchiriladi, koʻpchiligi, yer, eng goʻzal, qizil, hayvonlar, maqsadida, oʻta xavfli, oʻlka, hudud.

3. Matndagi quyidagi gaplarni qanday tushundingiz:

- a) *Amudaryo va Sirdaryo toʻqaylarining sultoni – Turon yoʻlbarsi yer yuzidan oʻchirildi;*
- b) *hayvonlar turini nazorat qilib borish maqsadida «Qizil kitob» taʼsis etilgan;*
- d) *Turkiston oʻlkasi hududida 30 ta qoʻriqxonalar ochildi, shulardan 6 tasi biosfera qoʻriqxonasi boʻlib, alohida xalqaro ahamiyatga egadir;*
- e) *qoʻriqxonalar tartibiga qatʼiy amal qilish tufayli qoʻriqxonalarning hayvonot dunyosi yildan-yilga boyib bormoqda.*

4. Quyidagi soʻz va iboralarning oʻzbek tilidagi muqobilini matndan toping:

Вторая половина XX века
дикий зверь
ценный
территория
особенный

пустыня
учрежденный
под угрозой
с целью

5. Matnni lugʻat yordamida tarjima qiling.

6. Tayanch soʻz va soʻz birikmalaridan foydalanib matnning qisqacha mazmunini gapirib bering.

7. Quyidagi savollarga ogʻzaki javob bering, soʻngra javobingizni daftarga koʻchiring.

- a) *shafqatsiz ovchilar qaysi hayvonlarni qirib bitirdilar?*
- b) *«Qizil kitob» nima uchun taʼsis etilgan?*
- d) *qoʻriqxonalar qanday maqsadda ochildi?*
- e) *sizningcha, yovvoyi tabiatni asrash uchun nima ishlar qilish kerak?*

8. Matnda qoʻllanilgan rus va oʻzbek tillarida 1 xil maʼnoni anglatuvchi soʻzlarni daftaringizga yozing va eslab qoling. Masalan, biosfera, zakaznik kabi.

Harakat bajaruvchisini taʼkidlab koʻrsatish

Oʻzim keldim.

Siz oʻzingiz ayting.

Uning oʻzida yoʻq.

Men oʻz qalamimni oldim.

Oʻzimizga qaytarib bering.

Dadam oʻzlari keladilar.

Ularning oʻzi aybdor.

U oʻz ruchkasini oldi.

Eslab qoling!

Men o'zim.

Biz o'zimiz.

Sen o'zing.

Siz o'zingiz.

U o'zi.

Ular o'zlari.

O'zinga, o'zinda, o'zinning, o'zimni. o'zimdani.

Birlikda:

Men o'z kitobimni oldim.

Sen o'z kitobingni olding.

U o'z kitobini oldi.

Ko'plikda:

Biz o'z kitobimizni oldik.

Siz o'z kitobingizni oldingiz.

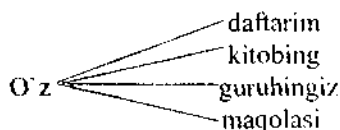
Ular o'z kitoblarini oldilar.

3-mashq. Gaplarni ko'chiring, o'zlik olmoshining tagiga chizing hamda rus tiliga tarjima qiling.

1. O'qituvchi o'z kitobini talabaga sovg'a qildi. 2. Siz g'azalni shunday o'qiydiz-ki, o'zingiz ham rohat qilasiz. 3. Bolaga hech kim o'z ulushidan hissa berishni istamadi. 4. Podsho bolani o'ziga o'ng qo'l vaziri qilib olibdi (ertakdan). 5. O'ziga boqma, so'ziga boq (maqol). 6. Nahotki bu gaplarni o'z qizimdan eshitayotgan bo'lsam? 7. Ko'proq talabalarning o'ziga ishonish zarur. 8. Akbar o'z paltosini ukasiga berib yubordi.

4-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Namuna: *Bu o'zinning kitobim.*

5-mashq. So'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling.

Сами студенты, ты сам, он сам, она сама, сама мама, сам отец, свой труд, своя статья, свой университет, свои права, если себя считаешь храбрым, другого львом считай (пословица).

Eslab qoling!

Kishilik olmoshlari

Men

Sen

U

Biz

Siz

Ular

Shaxs, predmet va hodisa yoki uning belgisining noaniqligini ifodalash.

Kimdir keldi.

Nimadir tushib ketdi.

Ba'zi narsalar yo`q.

Ba'zilar kelmadi.

Birovni ko`rdi.

Allakim ko`rindi.

Allanarsalar olib keldi.

Alla qaysi narsani ko`rdi.

Qanaqadir buyum.

Bir nimani ko`tardi.

6-mashq. Nuqtalar o`rniga zarur so`zlarni qo'yib ko`chiring.

1. Men bu gapni eshitganman. 2. Kecha Zilola do`kondan ..... sotib olibdi. 3. Hamma uning yana ..... deyishini kutib turar edi. 4. U ko`chaning narigi betida ko`rdi. 5. .... eshikni taqillatayapti. 6. Chiqing, sizni ..... chaqirayapti. 7. .... kecha mana bu xatni tashlab ketibdi. 8. Bu maqolani ..... yozib qo`yganman. 9. bu romanni o`qigan edim. 10. uning esidan chiqibdi.

7-mashq. «Talaba va tabiat» mavzusida suhbat tuzing.

8-mashq. Gaplarni o`zbek tiliga tarjima qiling va daftaringizga yozing.

1. Он эту песню от кого-то уже слышал. 2. Все ждали, что кто-то сейчас зайдет во внутрь. 3. Салим перешел на ту сторону улицы, куда-то зашел, кого-то позвал, с кем-то поговорил, что-то записал и ушел неизвестно куда. 4. Она в темноте что-то видела. 5. Никогда никакого разговора об этом и быть не может. 6. Зилола зашла в магазин кому-то передала деньги и что-то взяла.

Shaxs, predmet, hodisa va ularning belgisini inkor etish

Hech kim kelmadi.

Hech narsani olmadi.

Hech qancha vaqt o`tmay...

Hech bir voqea. .

Hech qaysi talaba.

Hech indamadi.

Hech narsa demadi.

Hech qanday kuch...

Hech qachon.

Hech nima.

9-mashq. Quyidagi bo'lishsizlik olmoshlari ishtirokida gaplar tuzing, ularni rus tiliga tarjima qilib daftaringizga yozing.

Hech kim, hech qaysi, hech nima, hech qachon, hech qanday, hech qancha.

Olmoshlarning yozilishini eslab qoling!

Ko'rsatish olmoshlari:

Bu, shu, u, o'sha, ana,
mana, mana bu,
ana shu

So'roq olmoshlari:

Kim? Kimlar?
Nima? Nimalar?
Qanday? Qanaqa? Qaysi?
Qancha? Qachon? Qalay?

Belgilash olmoshlari

Hamma, barcha, bari, har birimiz
ba'zi, har, har bir, har kim, har qaysi, har narsa

10-mashq. Olmoshlarning har bir turi qatnashgan 2 tadan gap tuzing. Ularning qaysi biri qo'shib, qaysi biri alohida yozilishini aytib bering.

11-mashq. Matni o'zbek tiliga tarjima qiling

Чаткальский заповедник

Богат животный и растительный мир Узбекистана. В республике создано несколько заповедников. Один из самых больших заповедников - Чаткальский. Находится он в 70 километрах восточнее Ташкента. Самая высокая точка заповедника - 3265 метров. В горах на склонах встречаются рисунки птиц и зверей, сделанные первобытным человеком. Здесь текут горные речки. Климат в заповеднике прохладный и влажный. Разнообразен растительный и животный мир заповедника. Здесь живут 3 вида рыб, 9 видов пресмыкающихся, свыше 100 видов птиц и 30 видов млекопитающих. Встречаются белка, лисобраз, волк, лиса и другие звери. Чаткальский горно-лесной заповедник - прекрасный уголок природы, сохраненный руками и умом человека.

Til va madaniyat

1. O'zbekcha mulozamat va nutq odobi namunalari

Minnatdorchilik bildirish odobi.

Talaba: Assalomu alaykum ustoz, mumkinmi?

O'qituvchi: Vaaleykum assalom, marhamat, kiring.

Talaba: Ustoz, sizga kitobingizni olib kelgan edim. Kitob uchun katta rahmat.

O'qituvchi: O'qib bo'ldingizmi, juda yaxshi.

Talaba: Ha, ustoz, sizdan behad minnatdorman. Yana bir marta rahmat. Xayr, ustoz, sog' bo'ling.

2. Ushbu o'zbek xalq maqollarini yod oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Usta obro'ni hunaridan topadi.

Dungasaning qo'li saratonda sovqotar.

Gap bilguncha, ish bilgin.

Qolgan ishga qor yog'ar.

12-mashq. a) matnni rus tiliga tarjima qiling.

Tog'lar tabiati

O'rta Osiyo hududidagi katta tog'lar Tyan-Shyan, Hisor-Oloy, Pomir kabi tog'larning o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosi bo'lib, ular bir-birlariga o'zaro ta'sir ko'rsatib turadilar. Bu tog'larda turli xil yovvoyi qush va hayvonlar yashaydi. Masalan, boshida kichkina jig'asi bor so'fi-to'rg'aylar, dehqon-chumchuq, Turkiston ko'k kaptari, toshchumchuq kabi qushlar qadimdan bu tog'larni o'ziga makon qilganlar. Adir yonbag'irlarining ko'p joylarida yer osti hayvoni – ko'rsichqon chiqarib tashlagan barhanchalar uchraydi. Unga yaqin joyda O'rta Osiyo ko'zoynakli ilonlari bor. Sal nariroqqa yurilsa, qoyalar boshlanadi. Qoyalar orasidan lip-lip ko'rinib qolayotgan kaklik jo'jalari bilan ko'ldan suv ichgani boradi. Yuqoriga ko'tarilgan sari o'simliklar ham, hayvonlar ham o'zgarib boradi. Masalan, baland tog'larda qo'ng'ir ayiq, sirtlon, O'rta Osiyo tog' echkilari, yovvoyi cho'chqa, yirtqich qushlardan qoraqush va qor kalxatlari aynan tog'larning eng baland joylarida yashaydi.

b) toqqa sayrga chiqqanmisiz?

d) tog'lar haqida bilganlaringizni yozing.

17-Dars

Umumiy mavzu: Fan- texnika olamida

Nutqiy mavzu: Kutubxona

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling:

Davlat kutubxonasi, nashrlar, bebaho madaniy boyliklar, adabiy asarlar, kitobxonlar, o'quv chiptalari, ilmiy, xorijiy adabiyotlar, muallif, nashriyot nomi, buyurtma.

2-mashq. Matndagi fe'llarning qaysi maylda ekanligini aniqlang.

Alisher Navoiy nomli kutubxona

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Davlat kutubxonasi O'rta Osiyodagi eng yirik va boy kutubxonalardan biridir. U 1870-yilda ochilgan. O'sha vaqtda uning fondida 2000 ta kitob va jurnallar bor bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda kutubxona fondida 70 tildagi 4,5 million tom kitoblar mavjud. Kutubxonaga har yili 250 mingdan ortiq nashrlar kelib tushadi. Bu yerda bebaho madaniy boyliklar saqlanadi, xususan, kutubxonada XV-XVII asrlarda nashr qilingan tarix, jug'rofiya, harbiy ishlarga oid nodir kitoblar, O'rta Osiyo va O'zbekiston haqidagi adabiy asarlar to'plangan. Qadimgi va nodir kitoblar bo'limida Fyodorovning «Apostol», Petr I buyrug'iga asosan tuzilgan I.F. Magnitskiyning «Arifmetika»(1703-y.), M.V. Lomonosovning «Rossiya grammatikasi» asarlari saqlanadi.

Kutubxonaning kitoblar fondidan har yili 20 mingdan ortiq kitobxonlar foydalanadilar.

Kutubxona roppa-rosa soat 10 da ochiladi. Dastlabki kitobxonlar o'z o'quv chiptalarini ko'rsatgan holda navbatchidan nazorat qog'ozlarini olib umumiy zalga yo'l oladilar. Bir vaqtning o'zida ilmiy, o'smirlar, periodik, xorijiy adabiyotlar zallari, qo'lyozmalar, nodir kitoblar bo'limlari hamda mikrofilmlar zali ish boshlaydi.

Kutubxonaga har kuni yuzlab kitoblar, jurnallar, broshura, gazeta va jadvallar keltiriladi.

Kataloglar bo'limida 70 tilda yozilgan kitoblarning nomi yozilgan kartochkalar yig'ilgandir. Ularda kitoblarning muallifi, nomi, nashriyot nomi, nashr qilingan yili hamda betlar miqdori ko'rsatilgan. Ba'zi o'rinlarda kartochkada kitobning qisqacha mazmuni, ya'ni annotatsiyasi ham berilgan. Katalogda kartochkalar turli sohalar: falsafa, iqtisod, matematika, fizika, kimya, texnika, badiiy adabiyot bo'yicha ajratilgan holdadir. Biror kitob bo'yicha buyurtma berish uchun katalogdan shu kitobning shifrini topish kifoya qiladi. Kutubxona o'z ishini kechqurungi soat 10 da tamom

qiladi. Kitobxonlar o'z kitoblarini topshirib uylariga ketadilar. Sizchi, aziz talaba, ushbu kutubxonaga a'zo bo'ldingizmi? Bo'lmasa, bugunoq a'zo bo'lishga shoshiling!

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni o'qing.

2. Quyidagi so'z va so'z birikmalarining o'zbek tilidagi muqobilini matndan toping.

*Государственная библиотека
огромные культурные ценности
хранятся издания XV-XVII веков
более 20 тысяч читателей
иностранная литература
издательство*

*читательский билет
контрольные листки
год издания
автор
философия
экономика*

3. Matnni tarjima qiling.

4. Matn bo'yicha savollar tuzung.

5. Tayanch so'z va so'z birikmalaridan foydalanib matnning mazmunini so'zlab bering.

6. "Fan olamiga yo'l" mavzusida kichik insho yozing.

7. Matndan fe'lining turli maytlarida qo'llangan shakllarni toping va ko'chirib oling.

8. Tasavvur qiling, siz xorijdan kelgan muxbirsiz, kutubxona haqida maqola yozmoqchisiz. Siz kutubxona direktori va ishchilariga qanday savollar bergan bo'lardingiz? Shu savollarni yozing.

Harakatni bajarishga undashni ifodalash

Kitobni menga ber.	Buyoqqa kel.
Ushbu masalani ishla.	O'ringdan tur.
Mana bu olmalarni sana.	Bor, o'qishingga borib kel.
Saida uyiga ketsin.	Ular kirsinlar (kirishsin).

Eslab qoling!

Sen boshla

Sen bor

U borsin

Sizlar boringiz

Ular borishsin yoki borsinlar

Qiyoslang:

Ko'plikda

Sizlar kelingiz

Ular kelishsin

Hurmat ma'nosi bo'lganda

Aka, kiringiz.

Akam kirsinlar.

3-mashq. Ushbu fe'llardan buyruq maylidagi fe'llar hosil qiling, ular ishtirokida gaplar tuzung.

Kelmoq, boshlamoq, topshirmoq, javob bermoq, so'zlamok, turmoq, ko'rmoq, baholamoq, o'qimoq, yozmoq, ishlamoq, sanamoq, artmoq, turmoq.

4-mashq. Nuqtalar o'rniga berilgan fe'llarning mazmunan mos kelganini qo'ying va tarjima qiling :

1. O'zbekiston yoshlari, xalqingiz uchun 2. Avval o'qituvchi-mizning yoniga 3. Gulchehra menga telefon 4. Hamma talabalar bugun soat 3 da katta zalda 5. Nodira opa ,bizga yangi qoidani yara bir marta tushuntirib 6. Ertaga barcha majlisga 7. Akamga ayting, bugun kutubhonaga 8. Zohida opa shanba kuni uydan ketinay

So'zlar: *ishlamoq, jonini fido qilmoq, bormoq, qilmoq, to'planmoq, bermoq, kelmoq, turmoq.*

5-mashq. She'rni yod oling. Undagi buyruq maylidagi fe'llarni ko'rsating, she'rning mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

O'g'lim, jonginang salomat bo'lsin,
O'z bog'ing, o'z mevang danagin saqla.
Shu meros bog'igni o'z qo'lingga ol,
Menga topshirilgan merosing haqla.
Bog'da tovus kabi xiromon bo'lib,
Umid danagini birga ekingiz,
G'olib kelajakni sayr qilaylik
Mushfiq onagingang bilan ikkimiz

(G'afur G'ulom).

Harakatni bajarish istagini ifodalash

Men xatni o'qiy.	Kitobni o'qiylik.
Men endi boray.	Biz boraylik.
Men keta qolay.	Biz keta qolaylik.
Men she'rni o'qib turay.	Biz shuni ushlab turaylik.

Eslab qoling!

Buyruqni anglatuvchi so'zlar (fe'llar) faqat 2- va 3-shaxs uchun xos. Buyruq -istak maylidagi fe'llar asosan 1-shaxsga nisbatan ishlatiladi.

6-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling. Buyruq-istak maylidagi fe'llarning tagiga chizing.

1. Сегодня напишу-ка письмо другу. 2. Займусь-ка завтра рефератом. 3. Позвоню-ка вечером подружке. 4. На новый год подарю-ка маме хорошие духи. 5. Давайте поедem-ка на каникулы в горы. 6. Сходи-ка в хороший театр.

7-mashq. Hamsuhbatlaringizdan ular qanday kitoblarni o'qishni, qaysi filmlarni ko'rishni, qanday musiqa eshitishni istashadi, fe'llarni buyruq-istak mayliga qo'yib gapirib berishlarini so'rang.

Harakatni bajarilish shartini ifodalash

Men kelsam.	Biz olsak.	O'qisam. O'qisak.
Sen kelsang.	Siz olsangiz.	O'qisung. O'qisangiz.
U kelsa.	Ular olsalar.	O'qishsa. O'qisalar.
Siz indamangsangiz.		Men o'rgansam edi.
Ular qatnashsalar.		Ular borishsa edi.
Kelgan bo'lsang.		Sizlar kelsangiz edi.

8-mashq. Maqollarni kerakli fe'llarni qo'yib ko'chiring.

1.Nima, shuni o'rasan 2. Hurmat....., izzat ko'rasan. 3.Ona yurtning omon, rangi ro'ying somon bo'lmas. 4. Agar..... oqliging, bilinmaydi yo'qliging. 5.Agar odamni bilmoqchi, uning do'stiga boq. 6.,ortib qoladi. 7. Jahl,aql ketar. 8.Zo'rdan zo'r, zo'r dumuni qisar.

9-mashq. She'rni yod oling. Shart maylidagi fe'llarni topib daftar-ingizga ko'chiring.She'ring mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

Shunday yashar odatda odam

Yo'q, kerakmas, qo'ying kerakmas,
Menga orom istamang, do'stlar.
Xilvat soz deb qistamang, do'stlar.
Qo'ying, bunday orom kerakmas.
Nogahonda xayolga botsam,
Yo uxlasam, uyg'oting darrov,
Qo'llarimdan ushlab o'shal dam.
Behudaga bir yoqqa borsam,
Kurashlarning safiga qo'shing,
Qur, yarat deng, hayqir deng, jo'sh deng,
Shunday yashar odatda odam!

(Abdulla Oripov)

10-mashq. Nuqtalar o'rniga mos qo'shimihalarni qo'yib ko'chiring.

1.Ertaga biznikiga kel, birga dars qilamiz. 2. Kimki mehnatga chidamli bo'l, u muvaffaqiyatga erishadi. 3. Qani endi mening qizim

ham shunday yutuqlarga erish.... . 4. Bugun darsdan keyin kutubxonaga bor...,hamina darsimni o'sha yerda tayyorlab olar edim. 5. Ertaga ham-mangiz kinoga bor, menga ham ayting. 6. Kitob do'koniga bor, menga ham o'zbek tili darsligini olib kel. 7.Dam olish kuni buvim uyda bo'l....., ko'rgani bormoqchi edim. 8. Butun kurs to'plan, o'qituv-chimizni ko'rgani borar edik.

11-mashq. Quyidagi jadvalni xat taxtaga chizing va navbat bilan to'ldiring.

Fe'llar	Buyruq mayl	Buyruq-istak mayl	Shart mayl	Bolishli shakli	Bolishsiz shakli
Avaylamoq					
Asramoq					
Bormoq					
Yurmoq					
Yugurmoq					
Uxlamoq					
Dam olmoq					
Tushmoq					
Tiklamoq					
Gapirmoq					
Sakramoq					
Sirpanmoq					
Kulmoq					
Ketmoq					

12-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Научная библиотека Национального университета Узбекистана

Научная библиотека Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека была основана в 1918 году как библиотека Туркестанского народного университета. Только в 1920 году библиотека получила около 60000 томов. Коллекция литературы по искусству, языкознанию, философии и математике была приобретена у частных лиц. Ценными книгами по математике поделился профессор Московского университета А.Б. Бахтин.

В настоящее время научная библиотека УзНУ- крупнейшая научная библиотека Средней Азии. Её фонд превышает 2 млн. 500 тысяч томов.

В собрании редких и старинных изданий хранится более 1000 книг на русском, западно-европейских и восточных языках. Среди них есть книги 16-18 вв.

Библиотека богата коллекциями восточных рукописей (около 900 названий) и монографий (1200 названий) на таджикском, персидском, тюркском и арабском языках. Она содержит ряд уникальных трудов по истории, географии, литературе и философии. Дорогой студент, не теряй зря времени и воспользуйся огромным научным потенциалом университета, т.е. его научной библиотекой. Именно книга поведет тебя к источникам в мире науки и больших открытий.

1. Rasmiy ish qog'ozlari namunalari

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zMU rektori akademik

T.N.Dolimovga

Ta'minot bo'limining boshlig'i

S.Saidovadan

Bildirishnoma

2000-yilining 20-dekabridan 29-dekabrigacha Toshkent to'qimachilik mashinasozligi zavodida xizmat safarida bo'ldim. Xizmat safaridan maqsad O'zMUning ayrim ustaxonalariga zarur bo'lgan dastgoh va mashinalar yetkazib berish bo'yicha shartnoma tuzish edi.

Xizmat safari yuzasidan menga yuklatilgan topshirig'ingiz bajarildi.

Ilova: Zavod bilan tuzilgan shartnoma – 4 bet, 2 nusxa

Ta'minot bo'limining boshlig'i (imzo) S.Saidova

2000- yil 30- dekabr

2. O'zbek xalq maqollarini yod oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Baliq suv bilan tirik.

Bahorning bir kuni bir yilni to'ydiradi.

Besh qo'l barobar emas.

Birni ko'rib fikr qil, birni ko'rib shukur qil.

13-mashq. a) matnni o'qing.

Kitobning iltimosi

Aziz o'quvchim! Sizdan iltimos, meni kir qo'llaringiz bilan ushlamang, meni kir qilib qo'ysangiz boshqa kitobxonlardan uyalaman. Mening sahifalarimga qalam yoki ruchka bilan chizib tashlamang, bu juda xunuk

ko'rinadi. O'tinaman, sahifalarimni yirtmang! Meni o'qiyotganingizda yuzimga tirsaklaringizni tiramang. Yana bir iltimosim, meni ochiq holda yerga tashlamang, axir sizga ham shunday munosabatda bo'lishsa, jahlingiz chiqadi-ku!

Menga juda ehtiyotkorona munosabatda bo'ling, ichimga qalam, yoki shunga o'xshash qalin narsalarni qo'ymang, bo'lmasa muqovam yirtilib ketadi. Yaxshisi, o'qishni to'xtatgan sahifangizga bir varaq qog'oz qo'ying. Shuni unutmang-ki, men hali ko'plab o'quvchilar qolida bo'lishim zarur. Shuning uchun menga top-toza va bus-butun saqlanishimda yordam bering, men esa sizlarga aqlli hamda baxtli bo'lishingizda ko'mak beraman.

- b) uni rus tiliga yozma tarjima qiling;
- d) matn xususida o'z fikringizni ayting.

18-Dars

Umumiy mavzu: Fan-texnika olamida

Nutqiy mavzu: Fan-texnika inqilobi

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: fan-texnika, sifat o'zgarishlari, elektron hisoblash mashinalari, tub o'zgarishlar.

Fan-texnika inqilobi

Hozirgi vaqtda buyuk fan-texnika inqilobi ro'y bermoqda. bu inqilob taxminan chorak asr ilgari boshlandi. Fan-texnika inqilobi fan va texnika-ning ko'plab sohalarida chuqur sifat o'zgarishlariga olib keldi. Eng qadimiy fanlardan biri astronomiya insonning kosmik fazoga chiqishi bilan bog'liq bo'lgan inqilobni boshidan kechirdi.

Kibernetika va elektron hisoblash mashinalarining paydo bo'lishi tufayli matematika fanida tub o'zgarishlar yasaldi, inson faoliyatida informatika deb atalgan yangi sohaga yo'l ochib berildi. Molekulyar biologiya vujudga keldi. kimyo fanidagi inqilob tufayli «katta kimyo» yaratildi. Geologiya, meteorologiya, okeanologiya va ko'plab boshqa hozirgi zamon fanlarida ham shunga o'xshash jarayonlar sodir bo'lmoqda.

Bugungi kunda texnikaning barcha asosiy sohalarida chuqur sifat o'zgarishlari yuz berayapti. Masalan, energetikadagi inqilob organik yoqilg'i bilan ishlaydigan issiqlik elektr stansiyalaridan atom elektr stansiyalariga o'tish bilan bog'langan.

Bularning hammasini jamlab, FTI jamiyat ishlab chiqarish kuchlarida yanada malakali ishchilarni talab qiluvchi inqilobni tayyorlamoqda deb aytish mumkin.

FTI fanning jamiyat hayotidagi rolini tubdan o'zgartirib yubordi. Fan bevosita ishlab chiqarish kuchiga aylandi. Endi va bundan keyin insonga zarur bo'lgan moddiy boyliklar ishlab chiqarish taqdiri fan sohasidagi yutuqlarga bevosita bog'liq bo'ladi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qing.

2. Gaplardagi ayrim so'zlar gapning ma'nosiga to'g'ri kelmaydi. Siz matndan kelib chiqqan holda bu so'zlarni mos keladigan so'zlar bilan almashtiring.

a) *hozirgi vaqtda buyuk fan-texnika inqilobi amalga oshmayapti;*

b) molekulyar biologiya va genetikaning yuzaga kelishi biologiyada inqirozni vujudga keltirdi;

d) ...biroq amaliyot uchun juda muhim xossalarga ega bo'lgan tabiiy materiallar sanoatini yo'q qildi;

e) FTL fanning jamiyat hayotidagi rolini tubdan o'zgartirib yubormadi;

f) madaniyat bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylandi;

g) endi insonga zarur bo'lgan moddiy boyliklar ishlab chiqarish taqdiri fan sohasidagi yutuqlarga mutlaqo bog'liq emas.

3. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

4. Tayanch so'z va so'z birikmalaridan foydalanib matn mazmunini gapirib bering.

5. Matndagi baynalmilal so'zlarni daftaringizga ko'chiring. Masalan, astronomiya, kibernetika.

6. «Fan-texnika inqilobining mening hayotimga ta'siri» mavzusida kichik insho yozing.

7. Matndagi fe'llarning nisbat shakllarini aniqlang.

Harakatning birgalikda bajarilishini ifodalash

Karim bilan Aziz kinoga borishadi.

Ular kechgacha ishlashdi.

Nozima va Malika o'qituvchidan ruxsat so'rashdi.

Otam bilan onam Moskvaga ketishdi.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli fe'llarni qo'yib ko'chiring.

1. Kecha Lola va Aziz aeroportga

2. Nigora bilan o'qituvchimiz sport klubigava yo'l-yo'lakay do'konga ham.....

3. Buvam bilan buvim har doim xiyobonda sayr.....

4. Yozda talabalar dam olish uchun toqqa

5. Ertaga talabalar o'z ustozlarini tabriklagani

6. Biz bugun ertalabdan beri, lekin bir qarorga kelganimiz yo'q.

3-mashq. Hamsuhbatlaringizdan ular kim bilan uchrashganlari, yaqinda tanishganlari, raqsga tushganlari, dam olishga borganlari, gaplashganlari, sayr qilganlari haqida so'rab biling. Bu ma'lumotlarni fe'llning birgalik nisbatiga qo'yib aytib bering.

4-mashq. Fe'llardan birgalik nisbatini yasang.

Bajarmoq, yozmoq, qaramoq, o'qimoq, qurmoq, kelmoq, ko'rib chiqmoq, javob bermoq, o'ynab kelmoq, ashula aytmoq, dars tayyorlamoq.

Bajaruvchining o'ziga yo'naltirilgan harakatni ifodalash

<i>U tarandi.</i>	<i>Onasi zavqlandi.</i>
<i>Malika yasandi.</i>	<i>Yo'lbars kerishdi.</i>
<i>Bola kiyindi.</i>	<i>Saida maqtandi.</i>
<i>10-raqamli yiqildi.</i>	<i>Buvusi o'rnidan qo'zg'aldi</i>

5-mashq. Qavs ichidagi fe'llarni o'zlik nisbatiga qo'yib gaplarni ko'chiring.

1. Nargiza (yuvmoq), ertalabki mashqlarni bajarishni boshladi.
2. Singlim Sharofat bugun yaxshi (kiymoq), chunki u mehmonga ketmoqchi.
3. Ukam har kuni ertalab ho'l sochiq bilan (artmoq).
4. U (yuvinmoq), (taranmoq), chiroyli (kiyinmoq), chunki bugun u teatrga boradi.
5. Dugonamning yutug'idan men juda (quvonmoq).
6. Toqqa dam olishga ketayotganimizda hammamiz qalin (kiyinmoq).

6-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Утром Надя умывается, красиво одевается, аккуратно причёсывается и идет в университет.
2. Летом в Ташкенте очень жарко, поэтому мы укрываемся лёгкими одеялами.
3. Лена всё время хвастается.
4. Бабушка встала с места и направилась в сторону кухни.
5. Мадина надела пальто.
6. Зарина оделась потеплее.

7-mashq. Suhbatni rollarga bo'lib o'qing. Fe'llarning qaysi nisbatda ekanligini ayting.

Gulchehra: Allo, bu Gulnorami? Assalomy alaykum.

Gulnora: Ha, bu men Gulnoraman. Siz Gulchehranisiz?

Gulchehra: Ha, menman. Kecha biznikiga kelmoqchi eding. Nima uchun kelmading?

Gulnora: Eh, dugonajon. Kecha yuvindim, tarandim, kiyindim, lekin uydan chiqib keta olmadim. Mehmonlar kelib qolishdi.

Gulchehra: Men ham yasandim, ko'chaga chiqib kutib turdim. Onam bu ishimdan achchiqlandilar.

Gulnora: Mayli, dugona, uzr. Ertaga, albatta, boraman.

Gulchehra: Mayli, onam bilan birga kutamiz.

Bajaruvchisi noaniq harakatni ifodalash.

Kitob tarqatildi.	Javob aytili.
Mevalar idishga solindi.	Ishlar qilindi.
Xat o'qib chiqildi.	Ertaga ketiladi.
Qaytishga ruxsat so'raldi.	Hovli tozalandi.

Qiyoslang:

Sub'ekt aniq:

Salim kitobni o'qidi.
Nozimalar ertaga ketishadi.
Shavkat chapga yursin.
Go'zal kiyindi.
Ukam yiqildi.

Sub'ekt noma'lum:

Kitob o'qildi.
Ertaga ketiladi.
Chap tomonga yuriladi.
Kiyimlar tikildi.
Ko'p ishlar qilindi.

8-mashq. Quyidagi fe'llarni majhul nisbatda yozing va rus tiliga tarjima qiling.

Qurmoq, to'kmoq, o'qimoq, o'rgatmoq, tuzmoq, aytmoq, bajarmoq, ulamoq, mukofotlamoq.

9- mashq. Namunaga qarab davom ettiring

Namuna: A'lochi talabalar mukofotlandi

1. Universitet binosi juda chiroyli
2. Faol o'qituvchilar sovg'alar bilan
3. Bugun xotin-qizlar yig'ilishi
4. Muhtojlarga moddiy yordam
5. Ertaga darsda yangi mavzu
6. Bu xat kim tomonidan noma'lum.

O'zgalarga bajartirilgan harakatni ifodalash

U ukasiga choy ichirdi.	O'ziga sovg'a oldirtirdi.
Singlisini uxlatti.	Ukasini yurg'izdi.
Keliniga somsa pishirtirdi.	Maktabga ketkazdi.
	Ko'ylagini yuvdirtirdi.

10-mashq. Ushbu fe'llar ishtirokida gaplar tuzing.

Yedirmoq, yozdirmoq, kuldirmoq, sevintirmoq, singdirmoq, sindirmoq, uyaltirmoq, bildirmoq, oldirmoq, ishlatmoq, ichirmoq, yig'latmoq, ketkazmoq, chiqazmoq, yurgazmoq, qurdirmoq.

11-mashq. Soʻz va soʻz birikmalarini oʻzbek tiliga tarjima qiling, daftaringizga yozing.

Приводить в движение, заставить надеть, заставить скушать, выпроводить, заставить лечь спать, усиливать, принудить, сделать работу, заставить заплакать (прочитать, смеяться, громко хлопать).

12-mashq. Jadvalni xat taxtaga chizing va navbat bilan toʻldiring.

<i>Fe'llar</i>	<i>Aniq nisbat</i>	<i>Birgalik</i>	<i>O'zlik</i>	<i>Majhul</i>	<i>Orttirma</i>
Kelmoq	keldi	kelishdi	-	kelindi	keltirdi
O'qimoq					
Kulmoq					
Ketmoq					
Salom bermog					
So'zlamog					
Sevinmog					
Yurmog					

Eslab qoling!

Nutq jarayonidan oldingi harakat va holatni ifodalash

Qiyoslang:

Yaqin oʻtgan zamon fe'li

Uzoq oʻtgan zamon fe'li

Alisher bilan yaqinda **tanishganman** Bu kitobni oʻtgan yili **o'qigan edim**

13-mashq. Quyidagi gaplarga zarur qoʻshimchalarni qoʻying va rus tiliga tarjima qiling.

1. Biz ilgari Toshkent shahrida tur... 2. Ular dam olish kuni toqqa chiqish... 3. Men Alisher Navoiyning bir qancha hikmatli soʻzlarini yodlab olgan... 4. Onam hali ham bu kinoni koʻr... 5. Sanʼat saroyi qoʻshiq muxlislari bilan toʻl... edi. 6. Kecha uyingizga mehmonlar kelish... ekan.

14-mashq. Quyidagi fe'llardan uzoq oʻtgan zamon shaklini yasang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Bajarmoq, boshlamoq, oʻqimoq, ishlamoq, kelmoq, olmoq, bermog, koʻrmog, yemog, tashlamoq.

15-mashq. Gaplarni oʻzbek tiliga tarjima qiling, fe'llarning zamon shaklini aytib bering.

1. Твоего брата вчера избрали председателем профкома. 2. Узбекистан достиг больших успехов. 3. Ошибки студентов были исправлены своевременно. 4. Оказывается, сегодня студенты нашей

группы смотрели в кабинете узбекского языка художественный фильм «Тахир и Зухра». 5. Говорят, брат Азиза в прошлом году съездил в Америку.

16-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Как был добыт радий

Явление радиоактивности было открыто в 1896 году французским физиком А. Беккерелем, когда он исследовал соли урана.

Радий впервые был получен Пьером и Марией Кюри. Учеными была выдвинута смелая гипотеза: в природе есть, кроме урана, другое радиоактивное вещество. Надо было добыть хотя бы грамм радия, чтобы гипотеза была доказана. Нужна была лаборатория. С трудом было получено помещение для лаборатории. Это был старый сарай. В сарае не было пола. Через дыры в крыше свободно проникал дождь и снег, дул ветер. Ученые проводили целые дни в своей лаборатории. Это был изнурительный труд. Мария сама мешала ковшем в котле кипящую массу урановой руды, пока Пьер читал лекции в университете и проводил со студентами практические занятия. За это платили 500 франков в год. На эти деньги ученые жили.

Только через 40 месяцев был добыт ими 1 дециграмм чистого радия. Был определен его атомный вес – 225. Радий получил права гражданства.

1.Rasmiy ish qog'ozlarining namunalari

Institutning to'rtburchak muhri

Vazirlik va institut nomi

Ma'lumotnoma raqami va

berilgan sanasi

№ 90 2000-й. 22. 01

Ma'lumotnoma

Ravshan Olimovich Valiyev O'zMU kimyo fakultetining 1-kursida o'qiydi. Ma'lumotnoma kutubxonaga ko'rsatish uchun berildi.

Kadrlar bo'limining boshlig'i
(muhr)

(imzo) H. Rahimova

2. O'zbek xalq maqollarini yod oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping

Avval o'zingga boq, keyin nog'ora qoq.

Avval o'yla, keyin so'yla.

Avval yo'ldosh, keyin yo'l

Avval iqtisod, keyin siyosat

17-mashq. a) matnni o'qing, uni rus tiliga tarjima qiling.

Fan-texnika inqilobi va muammolar

Atom elektr stansiyalari va tajriba reaktorlarida hosil bo'lgan radioaktiv chiqindilarni ko'mish muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ular tarkibidagi ba'zi bir izotoplar bir necha 10000 yil davomida ham xavfli bo'lib qolaveradi. Karlsruhe(Germaniya)dagi yadro tadqiqot markazining tavsiyasiga ko'ra, radioaktiv chiqindilar keramik xom ashyolar – kaolin, bentonit, korundga suv qo'shib aralashtiriladi va silindrsimon «tabletk» shakliga keltiriladi, so'ng 1300 daraja issiqlikda kuydiriladi. KAB 78 nomini olgan yangi bu keramika chiqindilarni shishaga qaraganda 3 marotaba ko'proq yutar ekan. Yangi material nihoyatda mustahkam bo'lib, radioaktiv nur uni 1000 yil davomida ham yemirolmaydi.

b) sizningcha, FTI yana nimalar berishi mumkin?

d) javoblaringizni yozing.

19-Dars

Umumiy mavzu: Salomatlik-tuman boylik

Nutqiy mavzu: Sog'lom turmush tarzi

1 – mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *sevimli qo'shiq, giyohvandlikning zarari, iste'mol qilish, maqsadsiz yashash, yoshlarning madhiyasi, sog'lom turmush tarzi, xunuk oqibatlari, poydevor qo'yadigan, nasl tozaligi, pok hayot.*

Sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi qo'shiq

Bugungi kundagi yoshlarning sevimli qo'shiqlaridan biri "Setora" guruhining "Qora" nomli qo'shig'i hisoblanadi. Bu qo'shiq mazkur guruhning 2000- yilgi albomiga kiritilgan.

Qo'shiq, asosan, giyohvandlikning zarari haqidadir. Qo'shiq matnida ko'plab yoshlar giyohvand moddalar iste'mol qilish orqali giyohfurushtalar qo'lida qo'g'irchoqqa aylanib, o'zlarini tiriklayin yoqishlari haqida so'z boradi. Qo'shiqda shunday so'zlar bor:

«Ayt, yuragingda orzular bormi,
Maqsadsiz yashash ne kerak deb o'yladingmi,
Bu qorani deb do'stdan ayrilding, yordan ayrilding.
Qora, qora, o'z hayoting o'zing etding qora
O'tmishing qora, qoradir qora.
Bo'lar eding balki sen buyuk bir inson
O'z hayoting o'zing etding vayron».

Qo'shiq shularga o'xshash giyohvandlikning halokatli ta'siri haqidagi satrlardan iborat. Qo'shiqni tinglab, undagi so'zlarning mag'zini chaqqan har bir odam o'z hayoti haqida o'ylanib qolishi tabiiy. «Setora» guruhining «Qora» nomli qo'shig'i giyohvandlikka qarshi bo'lgan yoshlarning madhiyasi bo'lib jaranglamogda.

Umuman, bugungi kundagi har bir odam giyohvandlar qo'lida qo'g'irchoq bolib qolishdan o'zini asrash lozim. Sog'lom turmush tarziga rioya qilish, ya'ni spirtli ichimliklarni ichmaslik, chekmaslik, narkotik moddalarni iste'mol qilmaslik, pok turmush kechirish bu o'zini ham, bo'lajak avlodlarini ham turli kasalliklardan, xunuk oqibatlardan saqlash demakdir. Aziz talaba! Siz hozir ayni balog'at yoshidasiz. Siz aynan shu bugun kelajak avlodingiz uchun poydevor qo'yadigan palladasiz. Bo'lajak farzandlaringiz, nabiralaringiz taqdiri sizning qo'lingizda, chunki ularning sog'lig'i, nasl tozaligi siz qaysi yo'lni tanlashingizga bog'liqdir. Shuning uchun siz sog'lom turmush tarzini, pok va rostgo'y hayotni tanlang, toki bugungi qilgan qora ishlaringiz tufayli necha-necha avlodning uvoliga

olmang! Zero «keyingi pushaymon – o`zingga dushman» maqolini yodlan chiqarmang.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o`qing.

2. Matndan quyidagi so`z va so`z birikmalarining o`zbek tilidagi muobilini toping:

смертельные последствия наркотика

гимн молодежи

стать игрушкой на руках наркоманов

здоровый образ жизни

не курение

здоровая и честная жизнь.

3. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

4. Matnning mazmunini tayanch so`z va so`z birikmalariga tayangan holda gapirib bering.

5. "Sog'lom turmush tarzi" deganda nimalarni tushunasiz? O`z fikringizni bayon qiling.

6. So`z va so`z birikmalarini to`g`ri tartibda joylashtiring.

sevinli qo`shiq`i yoshlarning "Qora"

qilish iste`mol moddalar giyohvand

o`z o`ylashi hayoti haqida

jaranglamoda madhiyasi yoshlarning

ichmaslik, chekmaslik, kechirish pok hayot tarzi turmush sog`lom.

7. Nashr qilinayotgan gazeta, jurnallardan sog'lom turmush tarzini targ`ib qiluvchi maqolalarni topib o`qing.

8. «Keyingi pushaymon – o`zingga dushman» maqolining mazmunini sharhlab yozing.

9. Matndagi fe`llarni noaniq shaklda yozib chiqing. Masalan, kiritilgan – kiritmoq (kiritish).

Eslab qoling!

Harakat va holatning davomiyligini ifodalash

Men kelaman.

Men ishlayman.

Sen kelasan.

Sen ishlaysan.

U keladi.

U ishlaydi.

2-mashq. Quyidagi fe'llardan hozirgi-kelasi zamon fe'l shaklini yasang, ular ishtirokida gaplar tuzing.

O'zlashtirmoq, o'rganmoq, boshlamoq, so'zlammoq, bormoq, ishlamoq, javob bermoq.

3-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling, fe'lning zamon qo'shimchalari tagiga chizing.

1. После летней сессии вы поедете отдыхать в Чимган. 2. В июне у нас начинается летняя сессия. 3. Студенты 2-курса будут сдавать экзамен по узбекскому языку. 4. Мой отец работает хирургом в сельской больнице. 5. Где ты будешь работать, когда окончишь университет? 6. Мы любим свою Родину Узбекистан.

Nutq jarayonidagi harakat va holatni ifodalash

Men o'qiyapman.	olmoqdaman
Sen o'qiyapsan.	olmoqdasan
U o'qiyapti.	olmoqda
Biz o'qiyapmiz.	olmoqdamiz
Siz o'qiyapsiz.	olmoqdasiz
Ular o'qiyaptilar.	olmoqda

4-mashq. Quyidagi fe'llarni hozirgi zamon davom fe'lining barcha shakllarida qo'llab, I, II, III shaxs birlik va ko'plikda tuslab o'qing.

O'rganmoq, o'ynamoq, yayramoq, topshirmoq, bajarmoq, yashamoq, so'zlammoq, yozmoq.

5-mashq. Qavs ichidagi fe'llarni hozirgi zamon davom fe'li shakllarida qo'llab yozing, gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Men shifokorni kutib (o'tirmoq). 2. Bu ikki do'st doim bir biriga yordam berib (turmoq). 3. Akam hali ham shaxmat to'garagiga qatnashib (yurmoq). 4. Malika bog'da dars tayyorlab (o'tirmoq). 5. «Bahor» raqs dastasining qizlari hisobot konsertiga tayyor bo'lib (turmoq).

Bajarilishi maqsad qilingan harakatni ifodalash

Bo'lishli shakli:	Bo'lishsiz shakli:
Men olmoqchiman.	Men bermoqchi emasman.
Sen olmoqchisan.	Sen bermoqchi emassan.
U olmoqchi.	U bermoqchi emas.
Biz olmoqchimiz.	Biz bermoqchi emasmiz.
Siz olmoqchisiz.	Siz bermoqchi emassiz.
Ular olmoqchilar.	Ular bermoqchi emas.

6-mashq. Nuqtalar o'rniga o'ng tomonda berilgan fe'llarni kelasi zamon maqsad fe'li shaklida yozing va tarjima qiling.

1. Men bir oydan keyin chet elga	ketmoq
2. Sen shu daftarni sotib ...?	olmoq
3. Do'stim bilan darsdan keyin kinoga ...	bormoq
4. Men o'zbek tilini juda puxta	o'rganmoq
5. Bu yil opam universitetga o'qishga	kirmoq
6. Ertaga o'gituvchimizning yoniga	jo'namoq
7. U ertaga mening kitobimni uyiga olib....	ketmoq
8. Ular nega bu to'garakka a'zo	bo'lmoq

7-mashq. Guruhdoshlaringizdan so'rang, ular va ularning do'stlari bugun kechqurun, ertaga, indinga qanday ish bilan shug'ullanmoqchilar.

O'zingiz ham yaqin kunlarda nima qilishingizni ayting. Barcha javoblarni daftaringizga yozing.

8-mashq. Diafoglarni rollarga bo'lib o'qing. Ular namunasida «Mening kelajakdagi oilam» mavzusida suhbat tuzing.

- Siz shanba kuni toqqa chiqasizmi ?
- Ha, chiqmoqchiman.
- Direktoringiz sizga qachon qo'ng'iroq qiladi ?
- U soat to'rtlarda qo'ng'iroq qilmoqchi .
- Ular kelasi haftada qayerga ketishmoqchi ?
- Ular kelasi haftada Chimyonga ketishmoqchi.
- Bu yil yozda dengizga dam olishga ketmoqchimisiz ?
- Yo'q, biz bu yil hech qayerga bormoqchi emasmiiz.

Bajarilishi noaniq harakatni ifodalash

<i>Bo'lishli shakli:</i>	<i>Bo'lishsiz shakli:</i>
Men balki <i>kelarman.</i>	Men <i>kelmasman.</i>
Sen balki <i>o'qirsan.</i>	Sen <i>o'qimassan.</i>
U balki <i>borar.</i>	U <i>bormas.</i>
Biz <i>kelarmi.</i>	Biz <i>kelmasmiz.</i>
Siz <i>o'qirsiz.</i>	Siz <i>o'qimassiz.</i>
Ular <i>borarlar.</i>	Ular <i>bormaslar.</i>

9-mashq. Quyidagi fe'llarni kelasi zamon gumon fe'li shaklida qo'llab gaplar tuzing. Ularni rus tiliga tarjima qiling.

Namuna: Laylo, men ertaga darsdan keyin siznikiga borarman.

Kirmoq, tozalamoq, saylamoq, yozib olmoq, o'rganmoq, tushunmoq, mukofotlamoq, chizmoq.

10-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling, zamon qo'shimchalarining tagiga chizing.

1. Возможно, я завтра поеду за город. 2. Возможно, за 3 дня ты прочитаешь эту книгу? 3. Очевидно, она об этом ребёнке ничего не знала. 4. Вероятно, завтра они купят это платье. 5. Наверное, Азиза и Нафиса сегодня уже не придут.

11-mashq. Jadvalni xat taxtaga chizib, navbat bilan to'ldiring.

Fe'llar	Yaqin o'tgan zamon	Uzoq o'tgan zamon	Hozirgi-kelasi zamon	Hozirgi zamon davom	Kelasi zamon maqsad	Kelasi zamon gumon
Asramoq						
Ajrashmoq						
Bermoq						
O'qimoq						
O'rganmoq						
Kelmoq						
Ketmoq						
Yurmoq						
Yugurmoq						
Yozmoq						
Tushmoq						

Harakat va holatni nomlash

Yurmoq – yurish	Yodlash zarur.
Yozmoq – yozish	Chiqish mumkin.
Bermoq – berish	Kirish mumkin emas.
So'zlamok – so'zlash	O'qish kerak.
Uxlamoq – uxlash	So'zlamok zarur.

12-mashq. Quyidagi birikmalar ishtirokida gaplar tuzing, ularni rus tiliga tarjima qiling.

Aytish lozim, chora topish, gapirish mumkin, tushuntirish uchun, maslahatlashish uchun, bajarish kerak, qolish mumkin emas, a'lo bahoga o'qish uchun, kelishim zarur, olishing mumkin emas.

13-mashq. «Talaba qanday bo'lishi lozim» mavzusida kichik suhbat tuzing. Undagi kesimlarning ko'pchiligi harakat nomi shaklida bo'lsin.

14-mashq. Ushbu fe'l negizlaridan harakat nomlarini yasang.

ol, so'zla, tingla, quvon, bajar, ishla, o'qi, boshla, yoz, yur, yugur, chiz, tik, art, sur.

15-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. U haqida o'z fikringizni ayting.

Что влияет на здоровье людей?

Абул Баракат Кадырий ибн Мухаммад Насруллах (15век) в своей книге «Качкули Султания» («Книга султанов») пишет : Следующие факторы плохо влияют на здоровье людей :

- употребление спиртных напитков, курение;
- не осторожные отношения с животными (ставить перед ними пищу, воду, которую человек хочет позже употребить);
- черезчур много кушать, есть левой рукой есть слишком горькую пищу;
- расчесывать свои волосы чужой расческой ;
- оставлять открытым посуду с чистой водой, вообще, с пищевыми продуктами;
- шить иголкой одежду, в которую в данный момент одет человек;
- быть злым и коварным, всегда думать о плохом ;

А следующие факторы благоприятно влияют на здоровье людей:

- мало есть, мало говорить, меньше спать, душитесь приятными духами, часто купаться ;
- часто чистить зубы, чисто и красиво одеваться, вовремя стричь волосы и ногти;
- также нужно быть приветливым, с открытой душой, добрым и радушным во всех отношениях, помогать слабым и малоимущим людям.

1. Rasmiy ish qog'ozlarining namunalari

Tarjimai hol

Men, Sattorova Bahora, 1980-yilda Samarqand shahrida tug'ilganman. 1987-1997-yillarda Samarqanddagi 17-o'rta maktabda o'qidim. 1997-yilning sentabr oyidan boshlab O'zMUning jurnalistika fakultetida tahsil olib kelmoqdaman, ya'ni hozir 2-kurs talabasiman.

Oilamiz uch kishidan iborat.

Otam Sattorov Baxtiyor - arxitektor.

Onam Sattorova Nargiza kutubxonada ishlaydilar.

Mening turar joyim: 700210, Toshkent, Usmon Nosir ko'chasi, 5-uy, 27-xonadon.

Tel: 72-28-61

2000-yil 3-yanvar.

(imzo) B. Sattarova

2. Maqollarni yod oling. O'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Yegan og'iz uyalar.

Yerga tushgan yetimniki.

Yerdan topib olsang ham, sanab ol.

16-mashq. a) she'rning mazmunini rus tiliga tarjima qiling.

Shohobiddin Abdulkarim o'g'li

So'gliqni saqlash tadbirlari

Agar bo'lsin desang sihatim ko'p soz,
Parhezdan kaliting bo'lsin qishu yoz.
Xilma - xil achchiqdan o'zni tut har dam,
Qorningni to'ldirma, bo'sh qoymagin ham.
Kam yesa gar kishi sog'liq bo'lar yor,
Ko'p yesa sihhati ranjdan toru mor.
Ovqatni bir paytda yegin, ey odam,
Mol doim yegandek yemagin har dam.

Qishda yemoq kerak shundayin ovqat,
Issiqdan tanga yetsin harorat.
Ammo havo issiq bo'lgan zamonda,
Sovuq ovqatlardan yegin har onda.
Yangi non echki go'shti ye, ukam,
Har kuni bir vaqtda na ortiq, na kam.
Ko'p yema, parhez qil doim ovqatdan,
Ko'p yegan ko'p yeydi zarba zahmatdan.
Aytgan narsalarga qilsang sen amal,
Badaning salomat bo'lar har mahal!

b) sog'liqni saqlash uchun nimalar qilish zarur deb hisoblaysiz?

d) shu haqida o'z fikringizni yozing.

20-Dars

Umumiy mavzu: Salomatlik - tuman boylik

Nutqiy mavzu: Sport - salomatlik garovi

1-mashq. Matnni o'qing, tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *sport inshootlari, sport majmuasi, jahon andozalari, xalqaro sport musobaqalari, xalq salomatligi, sog'lom, barkamol bo'lishi, jismoniy mashqlar, so'g' tanda sog'lom aql, jismonan sog'lom.*

2-mashq. Matndagi fe'lining sifatdosh, ravishdosh shakllariga e'tibor bering.

«Jar» sport majmuasida

Bugun yakshanba, shuning uchun biz do'stlarimiz bilan Toshkentdagi eng yirik sport inshootlaridan biri «Jar» majmuasiga borishga qaror qildik. Ushbu sport majmuasi shaharning qoq markazida – «Chorsu» mehmonxonasining yonida, ya'ni Chorsu bozoriga yaqin joyda joylashgan. Bu majmua juda salobatli va ko'rkam qilib qurilgan, u jahon andozalari talablariga to'la javob beradigan darajada bunyod etilgandir.

«Jar» sport majmuasida sportning deyarli barcha turlari bilan shug'ullanish imkoni bor. Bu yerda futbol, voleybol, qo'l to'pi, basketbol, o'zbek kurashi, shuningdek kurashning boshqa turlari, karate, qilichbozlik, suzish, tramlindan suvga sakrash, yengil atletikaning barcha turlari, badiiy gimnastika, shaxmat, shashka, aerobika, boks, tennis kabi sport turlari bo'yicha to'garaklar ishlab turibdi. «Jar» sport majmuasida nufuzli xalqaro sport musobaqalari, turli tadbirlar o'tkazilib turadi. Ushbu majmua O'zbekiston hukumatining xalq salomatligi, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodning sog'lom, barkamol bo'lishi yo'lida ko'rsatayotgan jonbozligi, jonkuyarligi namunasidir. Bu yerga kuniga yuzlab, mingtab odamlar tashrif buyuradilar, o'zlari istagan sport turlari bo'yicha mashg'ulotlarda qatnashib salomatligini mustahkamlashadi. «Jar» sport majmuasida nomdor sportchilar bilan bir qatorda oddiy ishchi, xizmatchilar ham jismoniy mashqlar qiladilar.

Umuman, har bir inson salomatligini saqlashda, sog'lom turmush tarziga amal qilishda, albatta sport bilan shug'ullanmog'i zarur. Buning uchun «Jar» kabi hashamatli sport saroylariga borishga harakat qilish kerak, ammo bunga imkon topa olmaydiganlar ham bor. Bunday insonlar o'z uylarida imkoni boricha ko'proq jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi lozim bo'ladi, axir ertalabki yugurishning o'zi sog'liq uchun qanchalik foydaligi fanda isbotlangan-ku! O'zbek xalqida «sog' tanda

sog'lom aql» degan ibora bor. Darhaqiqat, faqat jismonan sog'lom insongina teran fikrlar aytishi, fan-texnika sohasida buyuk kashfiyotlar qilishi, madaniyat va san'at sohasida ulkan yutuqlarga erishishi mumkin. Shunday ekan, shu bugundan boshlab sport bilan yaqin do'st bo'laylik. zero inson salomatligi o'z qo'lidadir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni yana bir marta o'qib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn bo'yicha savollar tuzing.
4. Matnning mazmunini tayanch so'z va so'z birikmalariga asoslangan holda gapirib bering.
5. Quyidagi savollarga javob bering:
 - a) siz sportning qaysi turi bilan shug'ullanasiz, qaysi turiga qiziqasiz?
 - b) siz qaysi futbol jamoasining muxlisisiz, u oxirgi paytda qanday o'yinlar o'tkazdi, nechtasida yutdi. qanchasida yutqazdi?
 - d) 20-asrning mashhur sportchilaridan kimlarni bilasiz?
 - e) universitetdagi jismoniy tarbiya darslari qiziqarli o'tadimi? Ular sifatini yaxshilash uchun nimalar qilish kerak deb hisoblaysiz?
6. O'zingiz bilgan sport turlarining nomini o'zbekcha yozib chiqing. Ularning qaysi biri baynalmilal so'zlar ekanligiga, qaysi biri o'zbekcha atalishiga diqqat qiling.
7. «Sport mening hayotimda» mavzusida insho yozing. Undagi ke-simlarni harakat nomi, sifat-dosh, ravishdosh shaklida qo'llashga harakat qiling.

Shaxs yoki predmetni harakat va holat belgisiga ko'ra ifodalash

Bo'lishli shakli:	Bo'lishsiz shakli:
O'qigan qiz.	O'qimagan qiz.
Turgan bola.	Kelmagan o'quvchi.
Yozadigan kishi.	Yozmaydigan ruc-hka.
Uxlayotgan bola.	Raqs tushmaydigan qiz.
Ishlayotgan ishchi.	O'qimaydiganlar ketsin.
Kuzatuvchi ona.	Kuzatmaydiganlar qolsin.

Eslab qoling!

O'qigan bola.
(sifatdosh)

Bola o'qigan.
(O'tgan zamon fe'li)

Qiyoslang!

O'tgan zamon sifatdoshi:

tamomlagan talaba
yozilgan kitob
o'qigan bola

Hozirgi zamon sifatdoshi:

tamomlayotgan talaba
yozilayotgan kitob
o'qiyotgan bola

Hozirgi-kelasi zamon sifatdoshi:

ishlaydigan odam
ketadigan yigit
biladigan qiz

Kelasi zamon sifatdoshi:

ishlar
o'qir
kelar

3-mashq. Namunaga qarab davom ettiring.

Kecha

Uydan kelgan qiz.
Kitob o'qigan bola
Telefonda gaplashgan ayol
Xat yozgan tashkilot.....
Ko'rgazmani ochgan yigit.....
Shu yerda o'tirgan kishi.....
O'sha joyda ishlagan qiz.....
Meni yaxshi ko'rgan bola.....
Shu ish bilan shug'ullangan olim

Hozir

Uydan kelayotgan qiz.

4-mashq. Nuqtalar o'rniga o'ng tomondagi fe'llardan zarurini tanlab, sifatdosh shaklida kerakli shaxs va zamonda qo'yib chiqing.

1. Turli mamlakatlardan mehmonlar (kelmoq).
2. Tijorat bankidan yordam firma (olmoq).
3. Kecha Moskvada ukam keldi. (o'qimoq)
4. Kecha ayol mening onam bo'ladilar. (kelmoq)
5.suv, oqmay qolmas. (oqmoq)
6. Eshikni bola ichkariga kirdi (ochmoq)
7. Men ertaga akamga xat bo'ldim (yozmoq)
8. Ertaga ertalab soat 4 da bo'ldim (turmoq).

5-mashq. Ketayotgan, maslahat (yordam, ruxsat) olayotgan, ishlayotgan, yozayotgan so'zlaridan foydalanib, biror shaxsni hamda dumalab yotgan, turgan, ochilib qolgan, sifatdoshlari yordamida biron predmetlarni tavsiflab yozing.

6-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Я видел предпринимателей, уезжающих за границу. 2. Студентка, которая занимается в читальном зале, завтра будет делать научный доклад. 3. Здесь собирались банкиры, управляющие банком Узбекистана. 4. Мой друг, хорошо знающий узбекский язык, помог мне перевести этот текст. 5. Пришла преподавательница, принимающая вступительные экзамены. 6. Поющая на сцене песню красивая девушка - моя сестра.

Eslab qoling!

Sifatdoshlarning otlashishi

Qiyostang:

O'qiydigan bola.

aniqllovchi

O'tirgan qiz.

aniqllovchi

O'qiydiganlar qolsin.

ega

O'tirganlar o'rinlaridan turishsin

ega

Harakatning bajarish tarzini ifodalash

Bo'lishli shakli:	Bo'lishsiz shakli:
Shoshib ketmoq.	Shoshmay ketdi.
Pichirlab gapirmoq.	Pichirlamasdan gapirdi.
O'ylab javob bermoq.	O'ylamasdan javob berdi.
Yozib olmoq.	Yozmay ketdi.
Yura-yura charchamoq.	Yurmasdan charchadi.
O'qiy-o'qiy yod olmoq.	O'qimasdan institutga ketdi.

7-mashq. Nuqtalar o'rniga mos qo'shimchalarni qo'ying. Ular gapda qanday ma'no ifodalaganini aytib bering. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Quyosh charaqla.. chiqdi. 2. Nazira xonadan yugur.. chiq.. ketdi. 3. Salima indama.. bosh chayqadi. 4. Hakimjon so'qmoqlarda yur... ber. oyog'ida oyoq qolmadi. 5. Mehmon kul..kul.. bo'lgan voqeani gapir.. berdi. 6. O'ktam dadasini qidir..-qidir.. qo'shninikidan topdi. 7. Nazirga titra..-qaqsha... o'rnidan turdi. 8. Ey, sen, mahmadona, bir pas bidirla tur!

8-mashq. Quyidagi ravishdoshlardan foydalanib gaplar tuzing.

O'ynab, so'zlay, uxlamay, to'ldirib, kuldurib, ko'rsatib, yura-yur, ko'ra-ko'ra, ishlay-ishlay, ishlab, gapirib, sanab, bajara, kurashib, o'qib, boshlamay, aytib.

9-mashq. «Sport musobaqasida» mavzusida suhbat tuzing, unda imkoni boricha ravishdoshlarni ko'proq qo'llang.

10-mashq. O'zbek xalq maqollarini daftaringizga ko'chirib oling. Ulardagi ravishdosh va sifatdoshlarning tagiga chizing.

Bilmaganni so'rab o'rgangan - olim,
Orlanib so'ramagan o'ziga zolim.

Oz-oz o'rganib dono bo'lur,
Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.

Botirdan yov qochib qutulmas.

Qo'rqqoq oldin musht ko'tarar.

Erta ekkan erta o'radi.

Ko'p yurgandan so'rama, ko'p bilgandan so'ra.

Eslab qoling !

Vaqtни chegaralashda -guncha (-kuncha, -quncha) qo'shimchali ravishdoshlardan foydalaniladi.

Men ukam maktabdan **kelguncha** ovqat qilib qo'yaman. U Toshkentdan **ketguncha** biznikiga kelmadi.

Harakatning maqsadini ifodalash uchun -gani (-kani, -qani) qo'shimchalari yordamida hosil qilingan ravishdoshlar ishlatiladi.

Biz Chimyonga dam olgani keldik.

11-mashq. Latifalarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Как я победил чемпиона

- Ты знаешь, я летом играл в шахматы и в теннис. Так хорошо играл, что победил чемпиона-шахматиста и чемпиона-теннисиста.
- А как ты это сделал?
- Я победил чемпиона – теннисиста. Когда с ним играл в шахматы. А чемпиона – шахматиста победил, когда с ним играл в теннис.

Я пойду в бассейн

Мать говорит сыну:

- У тебя болит живот. Не ходи сегодня в бассейн.
- Не волнуйся, мама, буду плавать на спине, отвечает сын.

Идти или ходить

- Не знаю, что мне делать. Один врач говорит: «Вам нужно больше ходить». А другой: «Вам нужно ехать на курорт». Что мне делать?

Идти на курорт пешком!

12-mashq. Jadvalni xat taxtaga chizing. Uni navbat bilan to'ldiring.

Fe'llar	Harakat nomi shaklida	Sifatdosh shaklida	Ravishdosh shaklida
Aytmoq			
Arazlamoq			
Bormoq			
Bermoq			
Yemoq			
Ekmoq			
Foydalanmoq			
Kelmoq			

13-mashq. Fe'lning kategoriyal va funksional shakllarining har biriga 2 tadan misol keltiring. Javoblaringizni yozing.

14-mashq. a) hikmatli so'zlar bitilgan she'rlarni o'qing.

Barcha dunyo ne'mati sog'liqqa teng kelolmas

Davlat asosi – sihat matosi. Eng yaxshi ,eng muhim ne'mat tandurustlik va eng katta boylik salomatlikdir.

Xalq ichida mo'tabar hech narsa yo'q davlat kabi,

Bo'lmagay davlat jahonda bir nafas sihat kabi.

Sog'liq kabi aslo hech davlat bo'lmas,

Zaiflik, sustlikdek zo'r malomat bo'lmas

(Badriddin Hiloliy)

Davolanishdan qochish – o'linga yo'l ochish

Tandurust bo'lay desang, hikmat uyiga bo'l ravon ,

Har xil illatdan qorong'i bo'lmagay senga jahon.

Sog'lom tanda sog'lom aqlu hur fikr,

Kasalmandda qaydan bo'lsin bu xislat.

(Afsar Sabzavoriy)

Tani sog'liq - tuman boylik

Jumla dunyo ne'mati sog'liqqa teng kelolmas,

Buni so'ra bemordan, isbotlanar bir onda.

Hayotingda yuz bersa nodurustlik bizor ish,

Durust bo'ldimi, demak dil og'ritma jahonda.

(Abdumajid Sanoiy)

b) she'ning mazmunini rus tiliga tarjima qiling;

d) sog'liq haqida bilgan maqollaringizni yozing.

21-Dars

Umumiy mavzu: Salomatlik- tuman boylik

Nutqiy mavzu: Sayohat. Dam olish

1-mashq. Matnni o'qing, tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *Buyuk ipak yo'li, karvon yo'llari, Markaziy Osiyo, shaharlar, vohalar, sahrolar, daryolar, tog'lar, cho'llar, jahon bozori.*

2-mashq. Matnni o'qish jarayonida ravishlarga e'tibor bering.

Buyuk Ipak yoli bo'ylab sayohat

Buxoro, Xiva, Samarqand, Toshkent, Farg'ona vohasi, Qarshi cho'llari qadimiy Buyuk Ipak yo'lidagi asosiy manzillardir. Arxeologlarning ta'kidlashicha, uning tarixi eramizgacha bo'lgan II asrga borib taqaladi. Karvon yo'llari Markaziy Osiyoning ikki daryosi – Amudaryo va Sirdaryo yoqalab Qizilqum hamda Qoraqum qumloqlari bilan borib, Tyan-Shan tog'dovonlari, Pomir–Oloy tizmalari osha Sharqni G'arb bilan. Yaponiyani Hindiston va Xitoy bilan, Angliya, Fransiya, Portugaliya bilan ulagan. Qadimiy o'zbek tuprog'i hududidagi necha-necha shaharlar, vohalar, sahrolar, daryolar, tog'lar va cho'llar Buyuk Ipak yo'li oralig'ida ko'prik vazifasini o'tagani madaniyatning rivojlanganidan darak beradi.

Tarixning shohidlik berishicha, Ipak yo'li necha ming yillar mobaynida 2 qit'adagi necha-necha xalqlarning bir-biriga yaqinlashishida eng muhim rol o'ynagan. Mahsulot, bilim, texnologiya va madaniyat almashuvi aynan shu yo'l orqali sodir etilgan. Natijada davlatlar, shaharlar va madaniyat rivojlanib borgan.

Bugungi kunda Buyuk Ipak yo'liga qiziqish yanada ortib bormoqda. Buyuk Ipak yo'li boylab turli ilmiy, sayyohlik ekspeditsiyalari tashkil qilinmoqda. Uni qayta tiklash borasida ham turli loyihalar ishlab chiqilmoqda. Bu loyihalardan biri Yevropa Uyushmasi tarafidan taklif qilingan TKASEKA dasturidir. Bu dasturga asosan chegaradan o'tish soddalashtirilishi, bojxona munosabatlari takomillashtirilishi lozim bo'ladi. Bu yangi yo'nalish Markaziy Osiyodan jahon bozoriga xizmat ko'rsatuvchi dengiz bandargohlariga boriladigan eng tez va arzon yo'l bo'lib qolishiga ishonch katta. Xullas, Buyuk Ipak yo'li bo'ylab sayohat qilish har bir insonni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan takomillashuviga yordam beradi. Turli mamlakatlarga sayohat qilish va ko'nglli dam olish kishining salomatligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni yana bir marta o'qib chiqing.

2. Matnga asosanib so'z va iboralarni tog'ri tartibda joylashtiring:

a) arxeologlarning ta'kidlashicha, borib taqalgan (II asrga) eramiz-gacha bo'lgan;

b) ipak yo'li 2-qit'adagi rot o'ynagan muhim yaqinlashtirishda xalq-larning necha-necha ming yillar mobaynida;

d) ortib bormoqda qiziqish yanada bugungi kunda Buyuk Ipak yo'liga;

e) TKASEKA dasturi taklif qilingan Yevropa Uyushmasi tarafidan.

3. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

4. Matn bo'yicha savollar tuzing.

5. Matnning mazmunini tayanch so'z va so'z birlikmalariga asosanib gapirib bering.

6. Matndagi mamlakatlar nomini ko'chirib oling. Ularning o'zbek tilida yozilishini eslab qoling.

7. Matndan ravish so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling.

8. «Dam olish va sayohatlar qilishning inson salomatligiga ta'siri» mavzusida insho yozing.

Harakat belgisini ifodalash

tez		Qahramonlarcha halok bo'ldi.
sekin		
yayov	yurmoq	O'zini pastkashlarcha tutdi.
ravon		U mardona kurashdi.
tasodifan		
birdan	uchrashmoq	Saida o'zbekcha gapirdi.
to'satdan		U pulni ko'p-ko'p ishlatdi.
Tez-tez so'zlamog		Buvim shoshmasdan yuradilar.
Asta-sekin ketmoq		

3-mashq. Quyidagi holat ravishlari ishtirokida gaplar tuzing.

qo'qqisdan, bexosdan, tez (da), sekin, astoydil, bekorga, yayov, pi-yoda, ketma-ket, arang, darhol, zindan.

4-mashq. Namunaga qarab savollarga javob bering.

Namuna: Malika vazifani qanday bajardi?

— U bu vazifani vijdonan bajardi.

— U bu vazifani vijdonan bajardi.

Akang qanday so'zlaydi?

— Akang qanday so'zlaydi?

3. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

4. Matn bo'yicha savollar tuzing.

5. Matnning mazmunini tayanch so'z va so'z birlikmalariga asosanib

Bolalar yozuvchini qanday kutib oldilar?
 Bu matnni siz qanday o'qidingiz?
 Ular futbolni qanday o'ynayaptilar?
 Siz o'zbek estradasi yulduzlari qo'shiqlarini qanday tinglaysiz?
 Siz pulni qanday ishlatasiz?
 Siz qaysi ishni qanday qilasiz?

5-mashq. O'ng tomonda berilgan holat ravishlari bilan gaplarni to'ldiring va tarjima qiling.

1. Zobit jangda halok bo'ldi.	qahramonlarcha
2. O'qituvchimiz mavzuni tushuntirdi.	yaxshilab
3. Zulfiya onasini ko'rgani kelib turdi.	tez-tez
4. Ular suhbatlashib ketayotgan edilar.	shoshmasdan
5. Sasha o'rtoqlari bilan gaplashadi.	o'zbekcha
6. Yoq, sen bu ishni..... bajarmading!	to'g'ri
7. Bu satrlar yodimga tushdi.	birdan
8. Men hozir, qaytaman, kutib tur.	darrov

Harakatning muddati va davrini ifodalash

Besh kun oldin .	Dushanbagacha xayr.
Uch kun ichida .	Hozir kelaman.
Yettinchi yanvardan beri .	Kundan-kunga chiroyli bo'lib bormoqda.
Bir haftacha qoldi .	Erta-indin kelib qolar.
Shanba kunidan boshlab .	Har kuni keladi.
Bugun shaharga ketdi.	

6-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. Payt ravishlarining tagiga chizing.

1. Миразиз, я сейчас приду, подожди.
2. С какого времени Вы занимаетесь спортивной гимнастикой?
3. Ты, маленький проказник, до каких пор будешь продолжать мучить меня?
4. Ребята, внимание, в Самарканд уезжаем послезавтра.
5. Ой, как давно я тебя не видела, я так по тебе соскучилась, подружка.
6. Не волнуйтесь, в эту комнату я переехала временно.
7. Гадкий утенок изо дня в день превращаясь в роскошного белого лебедя.
8. Завтра будет лекция по дизайну современной одежды.

7-mashq. O'ng tomondagi payt ravishlarini nuqtalar o'rniga qo'yib gaplarni ko'chiring

1. men o'zbek tilini yaxshi bilmas edim.	
2. O'zbek tilini o'rgana boshladim.	ilgari,
3. o'tilgan yangi mavzuni yaxshi tushundingmi?	kundan-kunga,
4. Men qiyin matnlarning mazmunini aytib bera olmayman.	hozircha,
5. universitet madaniyat saroyida ashula va raqs to'garagi ochilgan.	yaqindan
o'tgan yili,
6. o'zbek tili to'garagining ishlari yaxshilanoqda.	bugun,
7. Yaxshi bo'ldi, Samarqandga jo'naydigan bo'ldim.	ertaga,
8. Uf, bu ishdan qutuladiganga o'xshamayman!	hali-beri

Harakat va holatning me'yori va darajasini ifodalash

<i>Ko'p gapirmoq</i>	<i>G'oyat sevinmoq</i>
<i>Oz yurmoq</i>	<i>Asta so'zlamok</i>
<i>Ancha qolib ketmoq</i>	<i>Bir pas jim turmoq</i>
<i>Juda charchamoq</i>	<i>To'satdan kasal bo'lmoq</i>
<i>Salgina tuzalmoq</i>	<i>Do'stona ko'rishmoq.</i>

8-mashq. So'roqlar yordamida aniqlab, holat ravishlarini birinchi ustunga, daraja – miqdor ravishlarini ikkinchi ustunga yozing.

Ko'p, tez, oz, ko'plab, asta, darrov, bir oz, mo'l, birdan, piyoda, to'la, qattiq, ancha, to'satdan, tezdan, do'stona, botirlarcha, eskicha, arang, sal-pal, zo'rg'a, chor-nochor.

9-mashq. Nuqtalar o'rniga daraja-miqdor ravishlarini qo'yib ko'chiring.

1. Bu eshik ... chiroyli naqshlar bilan bezatilgan ekan.
2. Bu talabalarga mening ... mehnatim singgan.
3. Rahmat, kechagidan ... tuzukman.
4. Mana shu doridan ... ichib yuring, tuzalib qolasiz.
5. Men kecha ishimga ... yetib bordim.
6. U institutda ... o'qimoqda, chunki sog'lig'ining mazasi yo'q.
7. Gulnorlar juda ... yashar edilar.
8. Menga juda ... pul kerak bo'lib qoldi.

Harakat va holatning bajarilish o'rnini ifodalash

<i>Oldinda</i> kelayotgan arava.	<i>Ichkariga</i> kiring.
<i>Yuqoriga</i> chiqayotgan kishi.	<i>Pastga</i> tushing.
<i>O'rtada</i> uxlayotgan qiz.	<i>Chapga</i> o'ting.
<i>Uzoqdan</i> kelaman.	<i>O'ng tomondan</i> yuring.

10-mashq. Quyidagi o'rin ravishlari ishtirokida gaplar tuzing.

Hech qayerga, bu yerda, pastda, balandda, yuqorida, har yerda, uzoqda, yaqin joyda, hech qayerdan.

11-mashq. Quyidagi gaplarni rus tiliga yozma tarjima qiling. rus tilida o'rin ravishlarining ifodalanishiga diqqat qiling.

1. Bahorda hamma yerda gullar ochiladi.
2. Bu maqolaning muallifi shu yerda, marhamat, tanishing.
3. Bilimsiz kishi hech qayerda yutuqqa erisha olmaydi.
4. Senga bo'lgan muhabbatim tufayli bu yerga keldim.
5. Har yerda va har qachon insonga ilm kerak.
6. O'rtada ketayotgan qiz mening singlim bo'ladi.

12-mashq. Ravishlarning barcha turlariga 4 tadan misol keltiring, ularning vazifasini tushuntirib bering.

13-mashq. «Dam olish uyida» mavzusida suhbat tuzing. Suhbat tuzish jarayonida ravishlardan faol foydalaning.

14-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Эзоп и путешественник

Однажды баснописец Эзоп встретил в поле путешественника, который спросил его, далеко ли до ближайшей деревни.

— Иди, — сказал ему Эзоп.

— Я и сам знаю, что нужно идти, но скажи мне, когда я приду туда.

— Иди, — опять сказал Эзоп.

«Наверное, это сумасшедший», — подумал путешественник и пошел дальше. Через несколько минут Эзоп крикнул ему:

— Ты будешь там через два часа.

— Почему же ты сразу не ответил на мой вопрос?

– Потому что я не знал, как ты ходишь, - ответил Эзоп.

Телеграмма

Один человек впервые приехал в Париж. Он взял такси и поехал в одну из гостиниц. Там он снял номер, переоделся и пошел осматривать город. По пути он зашел на почту и дал другу телеграмму, где сообщил свой парижский адрес. Целый день он гулял по Парижу и очень устал. Он решил поехать в гостиницу, но забыл её название и адрес. Тогда он зашел на телеграф и послал другу ещё одну телеграмму: «Немедленно сообщи мне мой парижский адрес».

1. Rasmiy ish qog'ozlarining namunalari

Taklifnoma

Hurmatli Odiljon aka!

Sizni va xonadoningiz ahlini farzandlarimiz Nodiraxon va Sayyorjonlarning nikoh to'ylari sharafiga 2000-yil 5-sentabr kuni soat 19 da yoziladigan dasturxonimizga taklif qilamiz.

Hurmat bilan Yusupovlar oilasi.

To'yxona manzili: Toshkent shahri. Qorasuv dahasi, 4-uy, 78-xonadon.

Ishonchnoma

Men, jurnalistika fakultetining 1-kurs talabasi Qodir Mirzayevich Yoqubov, kursimiz talabasi Shavkat Turobovich Hakimovga (CB-686520 raqamli pasportga ega) O'zMU kassasidan menga tegishli 1999- yil dekabr oyi stipendiyasini olish uchun ishonch bildiraman.

2000-yil 4-yanvar

(imzo) Q. M. Yoqubov

Q. M. Yoqubovning imzosini tasdiqlayman

Jurnalistika fakulteti dekani

(imzo) Q. Inazarov

2. O'zbek xalq maqollarini yod oling. O'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

Yo zar bilan, yo zo'r bilan.

Yon qo'shnim, jon qo'shnim.

Yo changi chiqadi, yo dong'i chiqadi.

Yog' ichida yayramagan qora buyrak.

15-mashq. a) matnni o'qing.

Hakimlar nasihati

Ikki narsa borki, ular odamning yuragiga quvvat beradi. Biri – sayohat va boshqasi esa olim kishilarning suhbatlari. Bu narsalar esa ko'zga ziyo bag'ishlaydi va uning nurini o'tkir qiladi: chiroyli yuz, oqar suv, yam-yashil sabzavor va xushxat kitob.

Fursat g'animat, umr esa o'tkinchi, uni xush o'tkazish tadbirlari qil va atroflari sayr et.

Hakimlar quyidagi 4 narsa kishining yuragini baquvvat qilishini aytganlar: dunyoni tomosha qilish, maqsadga yetish uchun kurashish, haloldan non topib yeyish, ulug' olim xizmatini qilish. Bu 8 narsa esa inson salomatligiga salomatlik qo'shadi: sog'lom tan bilan safar qilish, bahorda bog'larni sayr qilish, semiz va yuvosh otga minib chopish, ozoda kiyinib yurish, xushfe'l va chiroyli xotinga ega bo'lish, bahorda sodiq do'stlar bilan uchrashish, mo'tadil havoda olimlar suhbatidan bahramand bo'lish, qadimdan qolgan osori atiqalarni tomosha qilish.

Hikoyat

Bir kuni Anushervon Yunondan:

- Eng yaxshi hayot qanday hayot? – deb so'radi.
- Eng yaxshi hayot – salomatlik va xotirjamlikda o'tkazilgan hayot! – deb javob berdi Yunon.

b) matnlarni rus tiliga tarjima qiling;

d) matn haqida shaxsiy fikringizni yozing.

22-Dars

Umumiy mavzu: O'zbekiston shaharlari

Nutqiy mavzu: Ona shahrim – Toshkent

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *O'zbekiston Respublikasining poytaxti, go'zal shaharlar, tuman, qadimiy binolar, zamonaviy, yangidan bunyod bo'lgan, dostlik va birdamlik shahri, dunyoga mashhur, umumiy ta'lim maktablari, oliy oquv yurti.*

2-mashq. Matndagi yordamchi soʻz turkumlarini aniqlang.

Ona shahrim – Toshkent

Toshkent Oʻzbekiston Respublikasining poytaxti, u mamlakatimizning janubi-sharqiy qismidagi eng goʻzal shaharlardan biridir. U Oʻrta Osiyoning eng yirik sanoat – transport markazi hisoblanadi. Aholisi 2,5 milliondan ortiq, shaharda 12 ta tuman bor.

Toshkent sal kam 2500 yoshda. Uning qadimiy binolari zamonaviy binolar bilan bir qatorda shahar koʻrkiga koʻrk qoʻshib turibdi. U Y – VIII asrlarda Shoshkent, Binkent deb atalgan. XI asrdan boshlab esa Toshkent nomini olgan.

Toshkent 1930-yilda Oʻzbekiston Respublikasining rasmiy poytaxti etib tayinlangan. 1966-yilning aprelidagi kuchli zilziladan katta zarar koʻrgan Toshkent yangidan bunyod boʻlgan. 2-jahon urushi yillarida turli xalqlarga, yetim-yesirlarga non shahri sifatida tanilgan. Toshkent dostlik va birdamlik shahriga aylandi.

Toshkent bugungi kunda Oʻrta Osiyoning eng katta sanoat, yirik ilmiy va yuksak madaniyat shahridir. Toshkent havo va temir yoʻllari orqali AQSh, Ovroʻpa, Osiyo, Sharq mamlakatlari bilan aloqa bogʻlagan. Bu yerda muhim xalqaro anjumanlar, kengashlar, uchrashuvlar va sport musobaqalari oʻtkaziladi. Toshkent yirik sanoat tarmoqlari bilan jahonga tanilgan. Shaharning mashinasozlik, samolyotsozlik, elektronika, toʻqimachilik, zargarlik, chinni mahsulotlari ishlab chiqaruvchi zavod va fabrikalari dunyoga mashhurdir. Toshkentda 450 dan ortiq umumiy taʼlim maktablari, 50 ga yaqin hunar-texnika oʻquv yurtlari, 28 ta oliy oʻquv yurti ishlab turibdi. Toshkentliklar mustaqillik yillarida barpo etilgan inshootlar – Turkiston sanʼat saroyi, Xotira maydoni, Shahidlar xotirasiga atab qurilgan yodgorlik, «InterKontinental», «Sheraton» mehmonxonalari kabi katta-katta qurilishlar bilan juda faxrlanadilar. Toshkent kundan-kunga chiroy ochib bormoqda. 21-asrda uning xusniga xusn, qudratiga qudrat qoshilishiga shubha yoʻq. Men oʻz ona shahrim Toshkentni sevaman va uning ravnaqi yoʻlida bor kuchim, bilimimni sarf qilishga tayyorman!

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni yana bir marta oqib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn boʻyicha savollar tuzing.
4. Matn mazmunini tayanch soʻz va soʻz birikmalariga asoslangan holda gapirib bering.

5. O'z ona shahringiz uchun nimalar qilishni istaysiz? Shu haqda gapirib bering.
6. Matndagi barcha ko'makchi, bog'lovchilarni topib, daftaringizga ko'chiring, nima vazifani bajarganini aytib bering.
8. Matnga asoslanib «Men tug'ulib o'sgan shahar (qishloq) yoki «Men nima uchun Toshkentni sevaman» mavzusida insho yozing.

Eslab qoling!

Ko'makchilarning a'maliy-ma'noviy vazifalari:

a) shaxs va predmetni o'xshatish orqali ta'riflashda:

Oy **kabi** go'zal. Lola **kabi** nozik. **Xuddi** yulduzdek porloq. **Xuddi** oyga o'xshab.

b) harakat maqsadini ifodalashda:

Sizni ko'rish **uchun** keldik. Pul berish **niyatida** bordim.

Sizni ko'rish **maqsadida** keldik. Pul beraman **deb** bordim.

d) harakat va holatning sababini ifodalashda:

Kasalligim **tufayli** kela olmadim.

Kasalligim **sababli** kela olmadim.

e) vaqtni chegaralashda:

Saida uni ko'rgandan beri juda g'alati bo'lib qoldi.

To ovqat pishguncha do'konga borib kel.

To tong otguncha ertak aytib o'tirdi.

Ertalabdan kech tushgunga **qadar** jang davom etdi.

f) harakatning muddati va davrini ifodalashda:

Sen kelmasingdan **oldin** ketib bo'lgan edi.

U ertalabdan **beri** shu ahvolda yuribdi.

Oyim ishdan kelganlaridan **so'ng** ovqat pishiradilar.

Men uch kun **davomida** shu yerda bo'laman.

U shu kundan **boshlab** bu uyga qadam bosmadi.

Sizlarni oynning oxiriga **qadar** ko'rmas ekanman-da.

g) harakatning asosini ifodalashda:

Shikoyat xati **asosida** tekshirmoq.

Xatga **asosan** xulosa qilmoq.

Navhatchilar jadvalga **muvofiq** ishlaydilar.

Avtobuslar yo'nalish **bo'yicha** yuradilar.

U hammaning yoshiga **qarab** muomala qiladi.

Anvar xizmatiga **yarasha** mukofotlandi.

Otasi qariligiga **qaramay** hali juda tetik edi.

h) harakat vositasini ifodalashda:

U yukni zambil **bilan** tashidi.

Uning xonasiga dahliz **orqali** kiriladi.

Paxtalar mashina **yordamida** teriladi.

Akam mashinasini avtogen **vositasida** tuzatdi.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga ko'makchilarning zarurini qo'yib ko'chiring.

1. Qalam ... yozdim. 2. Bu ko'ylakni bayramda kiyish ... sotib oldim.
3. Konsertingni televizor ... ko'rdim. 4. Malika ... o'n besh kunlik oydek go'zal edi. 5. Ona bilan bola gul ... nozikdir, ularni asrab-avaylash zarur.
6. Sen bugun ertalabdan ... kechgacha nima ish bilan shug'ullanding?
7. Onam o'tgan kundan ... pishiriq pishiradilar. 8. Askar yigit o'sha voqeadan ... juda parishon bo'lib qoldi.

4-mashq. «Foshkent bo'ylab sayohat» mavzusida suhbat tuzing.

5-mashq. Quyidagi gaplardan ko'makchilarni topib, ma'nosini aytib bering va tarjima qiling.

1. Kursimiz talabalari ichida a'lochilar ko'p. 2. O'qituvchimizning mashinasi bino oldida to'xtadi. 3. Uyimiz yonida katta bozor bor. 4. Gulnor qizni uy ichiga olib kirdi. 5. Qiz poezd to'g'ridan to'g'ri yo'qolguncha unga qarab turdi. 6. U ishlarini qilib bo'lganidan so'ng dars qilishni boshladi. 7. Hay'at a'zolari xulosaga asosan ishni yakunladilar. 8. Unsin ham ularning orqasida borar edi.

Eslab qoling!

Qiyoslang:

<i>Asl ko'makchilar</i>	<i>Ot – ko'makchilar</i>	<i>Fe'l ko'makchilar</i>
bilan	Old -- oldinda	ko'ra
uchun	Orqa -- orqasida	yarasha
kabi	Yon -- yonida	qarab
	O'rta -- o'rtasida	boshlab
	Tomon -- tomonda	tortib
	Ust -- ustida	qaraganda
	Past -- pastda	

6-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Перед нами самое красивое место Ташкента – площадь Мустакиллик. 2. За этим большим зданием находится детский сад. 3. Мы по

пути своей экскурсии проедем озеро Иссык-куль. 4. Мы договорились с однокурсниками встретиться около университета. 5. Ты сегодня с утра до вечера бездельничал! 6. Возьми из этого шкафа свои вещи и отнеси в сторону. 7. Алишер получил премию по заслугам. 8. Путь наш лежит через реки и моря, через пустыни и горы.

Bog'lovchilarning turlari

1. Teng bog'lovchilar:

a) biriktiruv bog'lovchilari:

Kitob va daftarlar.

Saida ham, opam ham maktabda ishlashadi.

Dinora, Saida hamda Malika imtixonni yaxshi topshirdilar.

O'qituvchining esa hech narsadan xabari yo'q edi.

b) zidlov bog'lovchilari:

Ma'ruzaga hamma keldi, ammo Zilola kela olmadi.

Talaba o'zbekcha matnini yaxshi o'qidi, lekin og'zaki nutqi yomon.

Men sizni juda hurmat qilaman, biroq ba'zi bir ishlaringizdan jahlim chiqadi.

Balki bugun kinoga boramiz.

d) Ayiruv bog'lovchilari:

Yo men boray, yo o'zingiz keling.

Dugonam bu'zan telefon qiladi, bu'zan xat yozadi.

Goh qushlar sayraydi, goh qo'ylar ma'raydi.

Men dam u yerda bo'lgan, dam bu yerda.

2. Ergashtiruvchi bog'lovchilar:

Salima bugun juda kech keldi, shuning uchun unga joy yetmadi.

Hamma biladiki, o'zbek xalqi do'st va inoq yashaydi.

Bolalar, bugun amaliyotga bormaymiz, chunki qor yog'moqda.

Hamma yer jimjit, go'yo bu yerda hech narsa bo'lmagandek.

Agar Salim kelsa, shaxmat o'ynaymiz.

7-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli bog'lovchilarni qo'ying, turini aytib va rus tiliga tarjima qiling.

1. O'zbekistonda kuz faslida anor, anjir ... xurmo pishadi. 2. Bu olma ozgina qizaribdi, ... hali yaxshi pishmagan. 3. U faqat sengagina emas, ... menga ham yordam beradi. 4. Kuzda ... kun isib ketadi, ... yomg'ir yog'adi. 5. Uning uyi kichkina, ... juda chiroyli ... fayzli edi. 6. Feruza, biz ertaga kinoga bormoqchimiz, sen ... teatrga borib kel. 7. U juda ko'p ishlaydi, ... dam olishni ... o'rniga qo'yadi. 8. O'qituvchimiz juda oz, ... juda ma'noli gapiradilar.

8-mashq. «Toshkent ko'chalarida» mavzusida suhbat tuzing, suhbatingizda bog'lovchilardan unumli foydalaning.

9-mashq. Jadvalni xat taxtaga chizing, uni navbat bilan to'ldiring (ularning har biriga misol yozing).

Ot-	Fe'l	Asl	Teng
ko'makchilar	ko'makchilar	ko'makchilar	bog'lovchilar
Biriktiruv	Zidlov	Ayiruv	Ergashtiruvchi
bog'lovchilari	bog'lovchilari	bog'lovchilari	bog'lovchilar

10-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Самые крупные строения Ташкента

Проспект Навои. Одна из самых древних улиц Ташкента. XII-XV веках связывала город с ремесленными пригородами. До 1893 года называлась Ташкуча, с 1893 года – Шахантахурской улицей, с 1938 года улица Навои. В 1948 году установлен памятник Навои (скульптор Н.Дитрих).

Площадь Мустакиллик. До 1917го- Соборная площадь. С 1936 года площадь им. В.И.Ленина, с 1991 года площадь Мустакиллик. В 1999 году здесь сооружена площадь Памяти.

Театр имени Навои. Расположен на Театральной площади. Построен в 1949 году (архитектор А.Щусев). В зрительном зале свыше 1400 мест.

Музей искусства. Основан в 1918 году. В 1974 году построено новое здание музея (архитекторы И.Абдулов, А.Никифоров, С.Розенблюм).

Дворец дружбы народов. Находится на площади Дружбы народов. Открыт в 1981 году (архитекторы С.Адылов, Е.Букина). Зрительный зал на 4000 мест. В зале аппаратура для одновременного перевода текста на 8 языков.

Гостиница «Чорсу». Расположена на площади Чорсу. Построена в 1982 году (архитекторы В.Л.Спивак, А.Асанов). В 23-этажном здании 506 номеров на 1100 мест.

Метрополитен. Строительство начато в 1973 году. Первый участок введен в действие с 6 ноября 1977 года. Названия станций Чиланзарской линии метро:

С.Рахимов, Чиланзар, Мирзо Улугбек, Хамза, Пахтакор, Мустакиллик, Амир Темур, Х.Алимджон, Пушкин и Буюк ипак йўли. Названия станций Узбекистанской линии метро: Чкалов, Сельмаш, Таш-

кент, Айбек, Проспект космонавтов, Алишер Навои, Гафур Гулям, Чорсу, Тинчлик, Беруний.

1. Rasmiy ish qog'ozlarining namunalari:

Tavsifnoma

Nazar Shukurov 1996- yilda O'zMUning jurnalistika fakultetiga o'qishga kirgan.

Universitetda tahsil olish davrida u intizomli, ziyrak va zukko talaba sifatida o'zini ko'rsatdi. O'quv mashg'ulotlariga jiddiy yondashadi va ularni qunt bilan o'rganishga harakat qiladi.

N.Shukurov fakultetining jamoat ishlarida ham faol qatnashadi. U fakultetining «Yosh jurnalistlar» devoriy gazetasiga muharrirlik qiladi. N.Shukurov aql-zakovat, bilimdonlik talab etiladigan har qanday ishda o'zini ko'rsata oladi va dadillik bilan harakat qiladi.

U kamtarin va to'g'ri so'z, do'stlariga nisbatan doim g'amxo'r, mehribon bo'lganligi uchun ham kursdoshlari unga hurmat va ehtirom bilan qaraydi.

Dekan	(imzo)	G. Ernazarov
Kasaba uyushmasi:		
qomitasi raisi	(imzo)	M. Rahimov
Kurs rahbari	(imzo)	C. Mirvaliev
(sana)		
muhr		

2. O'zbek xalq maqollurini yod oling, o'z ona tilingizdagi muqobilini toping.

**Kam gapirsang, ko'p eshitasan.
Ko'kka boqqan yiqilar.
Ko'p bilgan oz so'zlar.
Kuch-birlikda.**

11-mashq. a) Matnni o'qing, ularni rus tiliga tarjima qiling. Matndagi Toshkentga oid muhim sana va nomlarni eslab qoling.

Toshkent shahridagi teatrlar nomi:

Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri.

O'zbekiston Milliy teatri.

Abror Hidoyatov nomidagi drama teatri.

Muqimiy nomidagi musiqali drama teatri.

Gorkiy nomidagi drama teatri.

Yo'ldosh Oxunboboyev nomidagi yosh tomoshabinlar teatri.

Rus yosh tomoshabinlar teatri.
Respublika qog'irchoq teatri.
Operetta teatri.
«Ilhom» teatr-studiyasi.

Toshkentning eng yirik muzeylari:

Temuriylar tarixi muzeyi.
O'zbekiston xalqlari tarixi muzeyi.
Tabiatshunoslik muzeyi.
San'at muzeyi.
Amaliy san'at muzeyi.
Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi.
Rassomlar uyushmasi ko'rgazma zali.

Toshkentning yirik sport inshootlari:

«Paxtakor» markaziy o'yingohi
«Yunusobod» tennis klubi
«JAR» sport majmuasi
Markaziy sport klubi majmuasi
«Dinamo» sport majmuasi
Suv sporti saroyi

Grossmeyster Grigoriy A'zamov nomidagi respublika shaxmat-shashka klubi.

b) matndagi Toshkentga oid muhim sana va nomlarni eslab qoling;

d) yuqorida sanalgan teatrlar, muzeylar, sport inshootlari Toshkentning qayerida joylashgan? Javoblaringizni yozing.

23-Dars

Umumiy mavzu: O'zbekiston shaharlari

Nutqiy mavzu: Qadimiy va navqiron shaharlar

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: *eng ko'hna shahar, Zarafshon vodiysi, madaniyat markazi, muzey-shahar, sayyohlar, allomalar, navqiron shahar.*

Qadimiy va navqiron shaharlar

Samarqand

Samarqand O'zbekistondagi eng ko'hna shaharlardan biridir. U 1925-30-yillarda O'zbekistonning poytaxti bo'lgan. Samarqand Zarafshon vodiysining janubi-g'arbida, Toshkentdan 351 km. uzoqlikda joylashgan. Aholisi 600000 kishidan oshiq.

Samarqand 2500 yildan oshiq tarixga ega. Samarqand Hindiston, Eron, Misr va Vizantiya davlatlari bilan savdo-sotiq qilgan. Samarqand XIV asrning oxiri va XV asrda Temur davlatining poytaxti sifatida jahonga mashhur bo'lgan. Ulug'bek hukmronligi davrida Samarqandda ilmfan va madaniyat taraqqiy etdi. Samarqand sharqdagi sanoati rivojlangan. ilmiy va madaniy markazlardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi vaqtda Samarqandda 17 ta o'rta maxsus o'quv yurti, 6 ta oliy o'quv yurti ishlab turibdi. Samarqand tarixiy obidalarga boyligi tufayli sayyohlar eng ko'p tashrif buyuradigan shahardir.

Buxoro

Buxoro O'zbekistonning qadimiy shaharlaridan biridir. U Zarafshon daryosining quyi oqimida, O'zbekistonning janubi-g'arbida joylashgan. Toshkentdan 616 km. uzoqlikda. Aholisi 400000 kishidan ortiq. Buxoro milodning boshlarida barpo etilgan. U yerda jahonga mashhur Abu Ali Ibn Sino, Bahovuddin Naqshband kabi yuzlab allomalar yashaganlar. Buxoro qadimdan katta savdo yo'li ustida joylashgan. U eng yirik hunarmandchilik va savdo-sotiq, madaniyat markazi hisoblanadi. Bugungi kunda ham Buxoro Sharqning eng yirik madaniyat markazlaridan biridir, bu yerga minglab chet elliklar ketadilar. Buxoroda zamonaviy mehmonxonalar, o'rta va oliy o'quv yurtlari, korxonalar ishlab turibdi.

Xiva

Xiva ham O'zbekistonning qadimiy va shu bilan birga navqiron shaharlaridan biridir. Bu shaharni muzey-shahar deb atash mumkin. Xivada,

ayniqsa, Ichon qal'ada juda ham ko'p tarixiy obidalar saqlanib qolgan. Ularning ko'pchiligi 18-19-asrlarda bunyod etilgan. Xivadagi Kalta minor, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Xon saroyi, Tosh hovli kabi tarixiy yodgorliklarni bir kunda yuzlab sayyohlar ziyorat qiladilar. Bugungi kunda Xivada yirik sanoat korxonalari ham faoliyat ko'rsatib turibdi. Ayniqsa, Xiva gilamlari o'zining pishiq-puxta to'qilganligi, go'zal naqshlari bilan kundan kunga dunyoda mashhur bo'lib bormoqda.

Umuman, O'zbekistonning har bir shahari o'ziga xos va betakror, ularda qadimiylilik bilan zamonaviylilik o'zaro uyg'unlikdadir. Biz ularni asrab avaylashimiz, kelgusi avlodlarga beshikast yetkazib berishimiz lozim.

Matn bo'yicha topshiriqlar:

1. Matnni yana bir marta o'qib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn bo'yicha savollar tuzib, ular asosida matn mazmunini so'zlab bering.
4. Quyidagi savollarga javob bering:
 - a) siz O'zbekistonning qaysi shahrida tug'ilgansiz?
 - b) O'zbekistonning qaysi shaharlariga borgansiz?
 - d) O'zbekiston shaharlari bilan Ovro'po shaharlari o'rtasida qanday umumiy va farqli jihatlari bor?
 - e) O'zbekiston shaharlarining o'ziga xosligini asrash uchun, sizningcha, nima ishlar qilinishi zarur?
5. Tasavvur qiling, siz ekskursovodsiz. Siz O'zbekistonning o'zingiz istagan shahari bilan sayyohlarni tanishtirishingiz kerak. Shu haqda yozing.
6. Matndagi ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish, bog'lovchi, ko'makchi, yuklamalarni alohida yozib chiqing. Ularni nima uchun xizmat qilganiga diqqat qiling.

Gap yoki uning ayrim bo'laklariga qo'shimcha ma'no yuklashni ifodalash

So'roq va taajjub yuklamalari:	Sen ertaga o'qishga borasanmi? Boraman, sen-chi? U keldi-a? Tavba, keldi-ya!
Ayiruv va chegaralov yuklamalari:	Darsga faqat Karim kelmadi. Darsga faqat Karimgina kelmadi.
Kuchaytiruv va ta'kid yuklamalari:	Men ham keldim-ku! O'zi endi ketdi-yu. Ozim bilaman- da!

	Axir bilishing kerak! Buni hatto sen ham ko'rmading.
Gumon yuklamasi:	U baliki kelgandir.
Inkor yuklamasi:	Na kun isib ketmaydi, na qor yog'maydi. Na opasi kelibdi, na o'zi.

Eslab qoling!

So'z – yuklamalar:

hatto
nahotki
axir
faqat
xuddi

Affiks – yuklamalar:

-gina (-kina, -qina)
-mi, -chi, -da, -oq (yoq)
-ku, -dir, -a, -ya, -na,
Faqatgina -mi, oq, -ov, -gina
yuklamalari affiksi qo'shib
yoziladi. Qolgan affiks-yuk-
lamalar delis orqati yoziladi.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga o'ng tomonda berilgan yuklamalarning mazmunan mos kelganini qo'ying va tarjima qiling.

1. Sen o'zi ... ovqat qilishni bilasan.	axir
2. ... yaxshi turmush bundan ortiq bo'ladi ...?	faqat
3. Ota-onangizga xabar berish zarurdir...?	-faqatgina
4. Kecha mashg'ulotga Saida
kelmadi, u juda dangasa.....!	-da
-nahotki
5. sen meni shunday odam o'ylaysan?	-da
6. Bu ko'ylak..... senda ham yo'q.	-ku
7. Bu juda zo'r ish bo'lar edi.....	-hatto
8. Seni juda ham sog'inib ketdim...	

3-mashq. Quyidagi so'zlar va yuklamalar ishtirokida gaplar tuzing.

Hatto, nahotki, axir, faqat, aytdim-ku, sen-a ?,

Keldi-ya, Ahmad-chi ?, Siz-ku, mi, -chi, -ku, -da, -u, -a (-ya).

4-mashq. «Registon maydonida» mavzusida suhbat tuzing. Suhbatda yuklamalarni faol ishlatring.

5-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling, yuklamalar ma'nosini tushuntirib bering.

1. Даже ты не знаешь, что случилось? 2. Неужели завтра все будет кончено? 3. Ты уйдешь или нет, в конце концов? 4. Ходила ли ты вчера в парикмахерскую? 5. Ведь давно уже все началось же! 6. Ведь ты все знаешь, но специально мучаешь меня. 7. В конце концов ты должна

поступить именно так, как говорит твоя мама. 8. Все уехали, только лишь мой брат ещё оставался здесь.

Soʻzlovchining oʻz nutqiga boʻlgan munosabatini ifodalash

Fikrning aniqligini tasdiqlovchi modal soʻzlar:	<i>Albatta, biz</i> ertaga ketamiz. <i>Shubhasiz</i> , bu biznikidir. <i>Soʻzsiz</i> , sen bu ishdan bexabarsan. <i>Darhaqiqat</i> , bu shunday ulugʻ diyor.
Afsuslanish maʼnosini bildiruvchi modal soʻzlar:	<i>Afsus</i> , bu gal ham seni koʻra olmadim. <i>Afsuski</i> , boshqa kitobim qolmadi. <i>Esiz</i> , senga shunday kitobni bekor beribman. <i>Attang</i> , oʻgʻlimni olib kelsam boʻlar ekan.
Taxmin, gumon maʼnoli modal soʻzlar	<i>Ehtimol</i> , qor yogʻadi. <i>Chamasi</i> , sovuq boʻladi. <i>Aftidan</i> , men bu ishdan ham ozod boʻlaman.
Fikrning tartibini bildiruvchi modal soʻzlar:	<i>Avvalo</i> , shu ishni qilmagin edi. <i>Dastlab</i> , tanishtirishni shu qizdan boshlaymiz.
Fikrning xulosasini bildiruvchi modal soʻzlar:	<i>Xullas</i> , men ishdan boʻshatmoqchiman. <i>Demak</i> , shu gapingizda qattiq turasiz. <i>Umuman</i> , darsni yakunlasak ham boʻladi.
Fikrni taʼkidlovchi, isbotlovchi modal soʻzlar:	<i>Masalan</i> , bu talaba. <i>Aksincha</i> , bu qiz.... <i>Jumladan</i> , <i>chunonchi</i> , <i>binobarin</i> , <i>xususan</i> .

Eslab qoling!

Albatta, sen «besh» baho olasan.

Sevara, *aftidan*, darsga kela olmaydi.

Ukamni yana koʻra olmaydiganga oʻxshayman, *ming afsus*.

Modal soʻzlarning yozilishini, ayniqsa, tinish belgilarni eslab qoling.

6-mashq. Quyidagi modal soʻzlar ishtirokida gap tuzing va rus tiliga arjima qiling.

Albatta, qani, chunonchi, nahotki, holbuki, kerak, lozim, mayti, oʻgʻri, tuzuk, demak, xullas, afsus, esiz, darvoqe, aytgandek.

7-mashq. «Mening sevimli serialim» mavzusida kichik insho yozing. Unda modal soʻzlardan unumli foydalaning.

His-hayajon va turli hissiyotlarni ifodalovchi soʻzlar

Undov so'zlarning ma'nolari

Eh, qo'limni bosding-ku ! (afsuslanish)
Ura, ertaga toqqa ketamiz ! (quvonch)
O'ho', bu juda katta baliq-ky (hayron bo'lish)
Ha, bu mening qizlarim! (faxrlanish)
Oh, yeding-ku ablah! (achchiqlanish)

Eslab qoling!

Ovozga (tovushga) taqlid so'zlar:

inga-inga (chaqaloq yig'isiga)
qult-qult (suyuqliq yutishga)
xi-xi-xi (kulishga taqlid)
miyov-miyov (mushuk ovoziga)

Obrazga taqlid so'zlar:

Yalt, yalt-yalt, yalt-yult, lip, lip-lip,
Milt, milt-milt, g'ir-g'ir, duv-duv, shuv-shuv.

8-mashq. Gaplarni mazmunan mos kelgan undov va taqlidiy so'zlar bilan to'ldiring.

1. Zaldan ... degan tovush eshitildi. 2. ... Toshkent! ... mening ona shahrim Toshkent! 3. Komiljon uni ko'rib ... deb baqirib yubordi. 4. ... bu gulni juda ham yaxshi ko'raman. 5. ... qaniydi mana shu kitoblarnig barchasi meniki bo'lib qolsa! 6. ... bu joylar juda ajoyib joylar ekan-ku! 7. Kech tushdi, ... shamol esa boshladi. 8. To'satdan hovlida ... qadam tovushi eshitildi. 9. Uni ko'rib yuragim ... urib ketdi. 10. Yarim kecha edi, olisdan ... o'q tovushi eshutilib qoldi.

9-mashq. Quyidagi savollarga javob bering.

1. Shaxs, predmet, hodisalarni nomlashda qaysi so'zlardan foydalaniladi ?
2. Qarashlilik ma'nosi qanday ifodalanadi ? Predmetning o'rnichi ?
3. Predmetning rangi, maza-ta'mi, shakli va hajmini qanday ifodalaymiz ?
4. Predmetning belgi-xususiyati, shaxsning tashqi qiyofasi qanday ifodalanadi ?
5. Shaxs yoshi qanday ifodalanadi ?
6. Predmetning sanog'i, tartibi, narx-qiymati, taxminiy miqdori qanday ifodalanadi ?

7. Taxminiy va aniq vaqtni ifodalab bering.
8. Harakat bajaruvchisi qanday ta'kidlab ko'rsatiladi?
9. Shaxs, predmet va hodisa yoki uning belgisi noaniqligi qanday ifodalanadi?
10. Shaxs, predmet, hodisa va ularning belgisi qanday inkor etiladi?
11. Nutq jarayonidan oldingi harakat qanday ifodalanadi?
12. Nutq jarayonidagi harakat va holatchi?
13. Bajarilishi maqsad qilingan harakat qanday ifodalanadi?
14. Fe'lning qanday nisbatlari bor?
15. Fe'l mayllariga misol keltiring.
16. Harakat va holat qanday nomlanadi?
17. Shaxs harakat va holat belgisiga ko'ra qanday nomlanadi?
18. Ravishdoshlarga misol keltiring.
19. Harakat belgisi, bajarilish o'rni, vaqti, tarzi qanday ifodalanadi?
20. Bog'lovchi, ko'makchi, yuklamalarning barcha turlariga misol keltiring.
21. Modal so'zlar, undov va taqlidiy so'zlarga misol keltiring.
22. O'zbek tilida nechta mustaqil, nechta yordamchi so'z turkumi bor? Ular nomini sanab bering, ularning vazifasini tushuntiring.

1. Rasmiy ish qog'ozlarining namunalari

Majlis bayoni

O'zMU jurnalistika fakulteti 3-kurs yig'ilishining majlis bayoni.

2000-yil 30-noyabr

Toshkent shahri

Rais - M. G. Rahimov

Kotiba - S. P. Mahmudova

Qatnashdilar: 30 kishi (ro'yxat ilova qilinadi)

Kun tartibi:

1. Kurs yetakchisini qayta saylash.
2. Yangi yil bayramiga bag'ishlangan adabiy-badiiy kecha uyushtirish.

1. Eshitildi:

Birinchii masala yuzasidan kurs rahbari C. Alimova so'zga chiqdi. U kurs yetakchisi etib M. Azimovni saylashni taklif etdi, chunki oldingi kurs yetakchisi sog'ligi yomonligi tufayli akademik ta'tilga chiqqan edi. Kurs rahbarining bu taklifini hamma bir ovozdan ma'qulladi.

Qaror qilindi:

1. Kursning oldingi yetakchisi O. Salimovning akademik ta'tilga chiqqanligi munosabati bilan kurs yetakchisi vazifasidan ozod etilsin.
2. Kursning yetakchisi etib M. Azimov tayinlansin.

2. Eshitildi:

Ikkinchi masala yuzasidan O. Soliyeva so'zga chiqdi. U yangi yil bayramini o'tkazish bo'yicha ishchi guruh tashkil etilganini, ushbu kechanning senariysi tuzilganini ma'lum qildi. O.Soliyeva bu bayramda barcha talabalarni faol qatnashishga da'vat qilib, kechanning yaxshi o'tishi uchun amalga oshiriladigan barcha rejalarni bayon qildi.

Qaror qilindi:

1. Yangi yil bayramiga bag'ishlangan kechanning senariysi tasdiqlansin.
2. Kecha o'tkazish uchun kurs fondidan 5000 so'm pul ajratilsin.

Majlis raisi

(imzo)

M.S.Rahimov

Kotiba

(imzo)

S.T. Mahmudova

2. O'zbek xalq maqollarini o'qing. O'z ona tiliingizdagi muqobilini toping.

Mard maydonda sinalar.

Mol achchig'i –jon achchig'i.

Musofir bo'lmaguncha musulmon bo'lmaydi.

Muzga suyanma, yovga sig'inma.

10-mashq.Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. sayyoh borgan shaharlar nomini ayting.

Письмо туриста

Здравствуй, дорогая сестра!

С группой туристов я объехал много городов. У меня очень много интересных впечатлений, и я хочу рассказать тебе о них.

Сначала мы приехали в столицу Узбекистана. Это очень большой, красивый, современный город. Этот город за годы независимости очень изменился. Здесь много СП, зарубежных фирм, шикарных гостиниц. Потом мы сели на самолет и прилетели в одно из древней-

ших городов мира. Здесь очень много исторических памятников. Одну площадь-«Регистан» можно наблюдать целый день. Ах, какие здесь базары, а лепешки, их больше нигде не найдешь!

Отсюда на скоростном автобусе мы уехали в другой город Узбекистана. Там есть такие исторические памятники, как Лабиховуз, Минораи калан, и многое другое. Побыв здесь 2 дня, мы хотим полететь самолетом в вечно зеленую и благодатную долину Узбекистана. Я об этом тебе напишу, до свидания!

11-mashq. a) she'ni yod oling.

Mirtemir

O'zbekiston

Men baxt borasida so'ylamoqchiydim,
Quvnoq bir qasida kuylamoqchiydim,
Erta va bugunni o'ylamoqchiydim,
Ertak kabi bir to'y to'ylamoqchiydim.
Ko'zlarim o'ngida sen namoyonsan,
Sen axir o'shasan, asriy armonsan
O'zbekistonsan.

Mehnat o'g'lisan-da, yuraging sog'dir,
Kunchilar yil sayin tajang va dog'dir.
Har qadaming jamat. bog'chadir,
Kechalaring doim lak-lak chiroqdir.
Sen yovga shaddodu do'sta darmonsan,
Sendan xatar yiroq, dorilomonsan,
O'zbekistonsan.

Ne-ne xazinalar hukmi qo'lingda.
Outlug' yil qo'shig'i bog'u cho'lingda.
Oltining, ipaging o'ngu so'lingda,
Ne-ne ellar shaydo sening yo'lingda.
Mevasi sharobsan, suvsan va nonsan,
Mehri qo'shdaryo, bag'ri ummonsan,
O'zbekistonsan.

b) mazmunini rus tiliga yozma tarjima qiling.

24-Dars

Umumiy mavzu: Milliy qadriyatlarimiz

Nutqiy mavzu: Navro'z

1-mashq. Quyidagi so'z birikmalarini o'qing.

Yangi kun, milliy taomlar, raqsga tushmoq.

2-mashq. O'qing, takrorlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

yaxshi kayfiyat, mehnat bayrami, bahorda nishonlash, urug'larni saralash.

3-mashq. Matnni o'qing. Notanish so'zlarning ma'nosini lug'atdan topib biling.

Navro'z

Navro'z – O'rta Osiyo va Yaqin Sharq xalqlarining qadimiy yangi yil bayrami. «Navro'z» forscha so'z bo'lib, «yangi kun» degan ma'noni ifodalaydi.

Navro'z yangilanish, poklanish, uyg'onish bayramidir. Aynan, shu jihati bilan u insonlar qalbidagi iliqlikni, ona zaminga bo'lgan muhabbat hissini uyg'ota oladi, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni uyg'unlashtiradi.

Navro'z bahor faslida nishonlanadi. Bu paytda tabiat uyg'onib, barcha o'simliklar ko'kara boshlaydi. Bahor insonlarga ezgu tuyg'ular hadya etadi. Inson qalbida orzulari mavjlanadi.

Dehqonlar, bog'bonlar bahorgi ishlarni boshlab yuboradilar. Navro'z ayyomiga atab bobodehqonlar yerlarni maromiga keltirish, ariq-zovurlarni tozalash, urug'larni saralash, ko'zlangan joylarni urug' qadashga moslash va boshqa taraddudlarni ko'radilar. Bog'bonlar esa toklarni ochish, anjir, anor va boshqa mevalarning ko'chatlarini tartibga keltirish, yangi nihollarni ekishga tayyorlash, dov-daraxtlarni butash, payvandlash kabi yumushlarni rejalashtiradilar. Shuning uchun ham Navro'z yangi yil bayrami bo'lib qolmasdan, mehnat bayrami hamdir.

Navro'z 21-martda kutib olinadi. Shu kuni kecha bilan kunduz tenglashadi.

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekistonda Navro'z bahor bayrami sifatida nishonlanadi. Bayram kunlari odamlar bir-birlariga gullar sovg'a qiladilar, yaxshi tilaklar bildiradilar.

Navro'z qadim-qadimdan yaxshilik va saxiylik ramzi bo'lib kelgan. Odamlar bir-birlariga mehr-oqibat ko'rsatadilar, urush-janjal, gina-kudurat unutiladi. Bemorlardan, nogironlardan, yolg'izlardan xabar olinadi. Bayram kunlari turli milliy taomlar, jumladan, sumalak, halim, ko'k chuchvara, ko'k somsalar tayyorlanadi.

Navro'zda saylgohlar odamlar bilan gavjum bo'ladi, turli taomlar pishiriladi, tomoshalar uyushtiriladi. Yoshlar lapar aytib, raqsga tushadilar.

Navro'z bayrami kishilarga yaxshi kayfiyat, samimiylik, zavqu-shavq, ilhom va g'ayrat bag'ishlaydi.

Topshiriqlar:

1. Matndagi quyidagi so'z va so'z birikmalarni eslab qoling.

Ona zamin, yangilanish, poklanish, bahor bayrami, tabiatning uyg'onishi, yaxshilik ramzi, daraxtlarni butash.

2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

3. Yuqorida berilgan tayanch so'z va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini so'zlab bering.

4. «Biz Navro'zni qanday kutib olamiz» mavzusida matn tuzing.

5. Matn asosida bayon yozing.

So'z birikmasi va gap

Kecha va kunduz	Ko'm-ko'k dalalar	dalalar ko'm-ko'k
Dalalar va bog'lar	go'zal tabiat	tabiat go'zal

4-mashq. Quyidagi so'zlarning lug'aviy ma'nosini izohlang va ular ishtirokida so'z birikmalari tuzing.

Zamon, zamin, sumalak, lapar.

5-mashq. O'qing, qiyoslang.

qizil gul	красный цветок
yotgan bola	лежащий ребенок
o'qilgan kitob	прочитанная книга
ko'm-ko'k dalalar	зеленые поля
yangi kitoblar	новые книги

6-mashq. Quyidagi so'zlar yordamida so'z birikmasi tuzing.

astoydil, ko'rkam, bilimli, o'qi, ikki, saxiy, eshit, yodla, olmoq, ushlamoq.

7-mashq. O'qing. Avval boshqaruv, keyin moslashuv, so'ngra bitishuv yo'li bilan birikkan so'z birikmalarini ko'chiring.

Samimiy tilaklar, talabalar anjumani, tez gapirmoq, ukamning kitobi, daraxtning kurtagi, qishloqdan kelmoq, olma terish, a'lochilarni tabriklash, tonggi shabada, vazifani bajarish, qiziqarli kitob, qalamda yozmoq, uydan chiqmoq, vatanni sevmok, ulkan ishlar.

8-mashq. O'qing. Gaplarni turlarga ajrating.

Bog'da o'ynab yurgan edik, kimdir mening nomimni aytib chaqirib qoldi.

- Bobojon, sizlarni juda sog'indik.
- Ukalaring qani?
- Soy bo'yiga sayohatga ketishgan, hozir kelib qolishadi.
- Voy, ana! Sultonini ham kelyapti. Sulton yig'lamadi. Ovoz ham chiqarmadi, jimgina ko'rishib bo'lgach, qovog'ini solib:
- Endi keldilaringmi? Boshqa bolalarning bobosi uch martadan keldiku!

Roziq tog'am ham kelmadi...

- ...Ovqati qalay?
- Yomonmas, menga ikki norma berishadi.
- Seni yaxshi ko'rib qolishibdi-da?
- Men oshxonaga suv, o'tin tashib beryapman.
- Barakalla o'g'lim, mehnat qilsang ikki dunyoda kam bo'lmaysan.

(I.I.T.)

9-mashq. O'zingiz darak, so'roq, buyruq gaplarga ikkitadan misol toping va ularni yozing.

10-mashq. Matnni o'qing va o'zbek tiliga yozma tarjima qiling.

Умей слушать!

Нужно знакомиться с языком со слуха, уметь слушать, как говорят на нем люди, для которых он родной. Можно слушать пластинки, магнитофонные записи. Очень важно внимательно слушать дикторов радио и телевидения.

Необходимо правильно произносить звуки изучаемого языка, особенно те, которых в твоём языке нет. Постарайтесь подражать тем интонациям, с которыми говорят носители языка. Нужно запоминать самые частые, самые распространённые в обиходе слова.

Потом можно взяться за целые предложения.

11-mashq. «Navro'z bayramida» mavzusida dialog tuzing.

12-mashq. a) matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Hashar – Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan udumlarimizdan biri. U qadimdan o'zbek xalqi hayotida muhim o'rin tutib kelgan. Hashar bu ko'pchilikning bir yoqadan bosh chiqarib, bir maqsadda birgalashib harakat qilishidir.

Hasharning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u beminnat, bepul, beta'ma bajariladi.

Xalqimizda ajoyib naql bor: birovni hech qachon og'ir kunda qoldirmasam, deydi. Mahallalarda birov uy qursa, to'y qilsa, og'irroq ish bilan mashg'ul bo'lsa, qo'ni-qo'shnilar beminnat yordamga chiqadilar, uning mushkulini oson etadilar.

Bahor kunlari umumxalq hashari o'tkaziladi. Bu hashar oddiy hashar emas, o'z qishlog'i, o'z shahri, o'z elini jon-dildan yaxshi ko'rganlarning hashari!

Hovlingizda birorta cho'p bejo yotgan bo'lsa, dilingizga g'ashlik qo'nadi. Shahar ham ana shu hovlimizdek ardoqli, mo'tabar!

Yo'lklar ozoda, beton ariqlar yog' tushsa yalagudek! Qurigan daraxtlar o'rniga navnihollar ekilgan, ko'chalardagi latofatga qarab ko'z to'ymaydi.

Ko'klam hashariga, aziz hamshaharlar!

Bahor ko'rkiga mehnatkash qo'llarimiz bilan yana ko'rk qo'shaylik!

b) siz yana qanday o'zbek udumlarini bilasiz?

d) hasharda qatnashganmisiz?

Gaplaringizni yozing.

Test savollari:

1. Javoblarning qaysi biri gapga misol bo'la oladi?

- 1) *mayin shabada*
- 2) *kurash ishq'ihozlari*
- 3) *besh qavatli bino*
- 4) *beg'ubor osmon*
- 5) *osmon beg'ubor*

2. Javoblarning qaysi birini darak gapning ta'rifi deb bilasiz?

- 1) *Gapning oxiriga undov belgisi qo'yiladi*
- 2) *So'zlovchi o'zi qilgan bayonga suhbaidoshini fikr bildirishga undaydi.*

3) Gapning mazmunidan buyruq, iltimos, yalinish, maslahat ma'no-lari anglashiladi.

4) Gap orqali biror narsa ma'lum qilinadi, bu haqda xabar beriladi.

5) Gapning oxiriga so'roq belgisi qo'yiladi.

3. Javoblarning qaysi birini so'roq gap deb bilasiz?

1) Tez va sifatli teraylik?

2) Amir Temur muzeyida bo'lganmisiz?

3) Bizning guruhdan ham ma'lumot borgan ekan?

4) Bug'doy o'rimi boshlandi?

5) Tergan paxtang tog' bo'lsin?

25-Dars

Umumiy mavzu: Milliy qadriyatlarimiz

Nutqiy mavzu: Mehrjon bayrami

1-mashq. Quyidagi birikmalarning ma'nosini izohlang.

Oltin kuz, mezon oyi, inson muruvvati, ona zamin.

2-mashq. O'qing, ma'nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Qovun sayli, qavm-qarindoshlarni yo'qlash, ozuqalarni g'amlash, ona zamin sahovati.

3-mashq. Matnni o'qing. Notanish so'zlarning ma'nosini lug'atdan topib biling.

“Mehrjon” – sahovat va muruvvat bayrami

«Mehrjon» bayrami elimizning orzu-umidi, tilak va niyatlarining shoyon natijasi, ijobatidir.

Qadimda oltin kuzning debochasi sifatida mezon oyida qarshi olingan bu bayram 1990-yildan boshlab go'zal Toshkentimizda, diyorimizning ko'pgina viloyat va tumanlarida yana qayta nishonlana boshlangani bilan diqqatga sazovordir.

Xalqimiz sayllarga, kishi ko'ngliga quvonch ulashadigan ayyomlarga juda ham oshufta xalq.

Buyuk ajdodimiz Abu Rayhon Beruniy o'zining «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» deb atalgan nodir asarida ko'hna Turon, Eron, Rum va Afg'oniston xalqlarining tabiat hodisalari bilan bog'liq o'sha davrning dono kishilari tomonidan kashf etilib, turmushga singdirilgan urf-odatları haqida bebaho ma'lumotlar beradi, ularni ilmiy tahlil etadi.

Buyuk alloma bahor va kuzda kun va tunning ikki marta teng kelishini esga soladi. Demak, Navro'z 21-martdan 22-martga o'tar kechasi nishonlansa, «Mehrjon» 23-sentabrdan 24-sentabrga o'tar kechasi boshlanadi.

Sharqning buyuk mutafakkir shoirlari – Rudakiy, Firdavsiy, Umar Hayyom, Hofiz, Jomiy va Navoiylar ijodida Navro'z madh etilgani singari «Mehrjon» to'g'risida ham ajoyib baytlar bitilgan. Jumladan, Rudakiy «Mehrjon»ni ta'riflab yozgan g'azallaridan birida bu bayram hamma uchun barobar ekanligini ta'kidlagan, bobo-dehqonlarimiz xizmatini ulug'lagan.

Qadimdan ota-bobolarimiz «Mehrjon» kunlarida ko'pgina yumushlar bilan mashg'ul bo'lishgan. Ular dala va bog'larga, uzum va qovun sayllariga chiqqanlar, qavm-qarindoshlar bir-birlarini yo'qlaganlar, qariyalarga

sovg'a-salomlar olib borganlar, ozuqalarini g'amlashga kirishganlar, uy-joylarini qishga tayyorlaganlar, qabristonlarni ziyorat etib, xas-cho'pdan tozalaganlar. Bozorlarda, saylgohlarda oltin kuz ne'matlari ko'rgazmalari tashkil etilgan. Dorbozlar, askiyachilar o'z mahoratlarini namoyish etganlar, polvonlar kuch sinashganlar, hunarmandlar o'z mahsulotlarini ko'z-ko'z qilganlar.

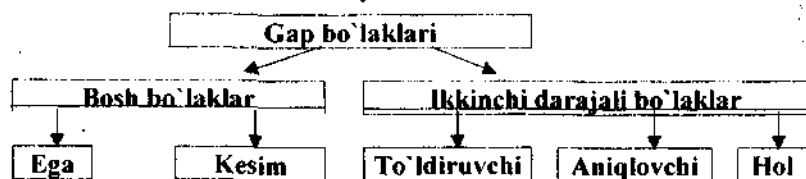
Qo'chqor, bedana, xo'roz urishtirishlar tashkil etilgan. Bir so'z bilan aytganda, kun va tunning tengligi ma'nosida barcha tabaqa, mansabdagi kishilarning teng ekanligi targ'ib etilib, xushchaqchaqlik qilingan.

«Mehrijon» ayyomi kezlarida do'kondorlar mollarini arzon bahoda kam daromadli odamlarga beminnat sotganlar. Agar bosh kiyimi eskiroq yetim bola o'tib qolsa, darrov do'ppi hadya etganlar. Dehqonlar ham meva, sabzovotlarini arzon narxda sotganlar. Shahar ko'chalarida yangi-yangi kiyim kiygan bolalar quyosh taqlid rangdor doira shakl taxtani yog'ochga ilib yoki sariq tola paxta osib ko'cha-ko'yni to'ldirib yurishgan. «Navro'z» Oy (Qamar) bayrami bo'lsa, «Mehrijon» Quyosh (Shams) bayrami sanalardi. Darhaqiqat, «Mehrijon» – ona zaminning sahovati, insonga muruvvati demakdir.

Topshiriqlar:

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Yuqorida berilgan tayanch so'z birikmalaridan foydalanib matnning mazmunini so'zlab bering.
3. Qovun sayliga chiqqanmisiz?
Oltin kuz ne'matlarini yig'ib-terishda ishtirok etganmisiz?
4. Hosil bayrami haqida so'zlab bering.
5. «Oltin ku'z», «Ona Zamin sahovati» mavzularidan birini tanlab kishik insho yozing.

Gap bo'laklari

4-mashq. Berilgan yig'iq sodda gaplarni yoyiq sodda gaplarga aylantirib yozing.

Bu ikki xil gapning farqini aytib bering.

Bahor keldi. Quyosh chiqdi. Dalalar bezandi. Sumalak tayyorlandi. Yoshlar to'plandi. Raqsga tushdilar. Dars boshlandi.

5-mashq. Gaplarni ikki bosh bo'lakli gapga aylantiring va yozing.

Ustoz. Ona allasi. Bahor. Mardlik. Mana, Farg'ona. 1991-yil 1-sentabr.

6-mashq. O'qing. Bir bosh bo'lakli gaplarni alohida, ikki bosh bo'lakli gaplarni alohida qilib ko'chiring.

Yetti o'lehab, bir kes. A'lochi talabalar uy vazifasini puxta bajardilar. Toshkentdan Moskvaga samolyotda ych soatda boriladi. Halol mehnat insonni ulug'laydi. Biz sport musobaqasiga tayyorlandik. Ko'chatni ko'pincha bahorda o'tqazadilar. U sayohatni yaxshi ko'radi. Bugun sayohatga jo'naladi.

Kecha universitetda yig'ilish bo'ldi. Bu qizlar Olimpiada g'oliblari bo'ldilar. Ular o'z maqsadlari yo'lida hech narsadan qaytmaydilar. Dalalar. Keng dalalar. Aytar so'zni ayt, aytmas so'zdan qayt.

7-mashq. O'zingiz bir bosh bo'lakli va ikki bosh bo'lakli gapga ikkitadan misol toping va ularni yozing.

8-mashq. Ko'chiring. Har bir gapning bosh bo'laklarini topib, tagiga chizing.

Bu yil mamlakatimizning mustaqilligiga 10 yil bo'ladi. Shu davr ichida ko'p yaxshi ishlar qilindi. Shahrimiz qanday o'zgargan, qanday go'zal bo'layotganini qarang-a!

Men Toshkentda tug'ilganman va uni juda yaxshi ko'raman. Yurtimiz mustaqil bo'lgandan beri Toshkentda har xil chet davlatlarning vakolatxonalari va kompaniyalari ochildi.

Kelajakda men shu vakolatxonalarning birida ishlashni orzu qilaman.

9-mashq. Berilgan so'zlarga kesim toping va gap tuzing.

Mehnat, Amir Temur, nihol, salomatlik, quyosh, osmon, ko'zalar.

10-mashq. Gaplarning kesimini aniqlab, ularning qanday so'z turkumi bilan ifodalanganligini tushuntiring.

U a'lochi talaba. Ona yurtning -- oltin beshiging. O'qish yaxshi, uqqan undan ham yaxshi. O'zbekistonning poytaxti - Toshkent. Guruhimizdagi

talabalarining soni yigirmata. Tinchlik. Yaxshi niyatli kishilarning ahdi – shu!

Ilm, fan va fikr olami nihoyat keng va chuqur. Malika dugonasiga zimdan ko'z tashladi. Kulgi hamisha umrni uzaytiradi.

11-mashq. O'qing. Har bir gapning egasini topib, eganing qaysi so'z turkumi bilan ifodalanganini ayting.

Umida darslarni o'z vaqtida tayyorlaydi. Siz o'zingizni qiynamang. Yaxshilar ko'paysin, yomonlar qolmasin.

Bolalarning uchalasi ham cho'milishga ketishdi. Biz institutimizga kelgan mehmonlarni yaxshi kutib oldik.

Uzoqdan qizning muloyim ovozi eshitildi. G'afur G'ulom Toshkent shahrida kambag'al dehqon oilasida dunyoga keldi. Insoniyatning eng yaxshi farzandlari asrlar bo'yi orzu qilgan zamonlar endi keldi.

12-mashq. O'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling. Gaplardan sodda gap tuzing.

АВИЦЕННА

Творческое наследие великого философа, врача и поэта Абу Али ибн Сина, получившего широкую известность в Европе под именем Авиценны, огромно.

Авиценна – автор медицинской эмблемы: змея, обвивающая кубок. На протяжении почти 10 веков служит она во всем мире символом исцеляющих сил.

В течение почти 600 лет врачи как на Востоке, так и на Западе, воспитывались по книге «Канон врачебной науки».

В XV веке после изобретения печатного станка он выдержал 16 изданий, а полностью переиздавался более 40 раз.

Нет, пожалуй, области знания, где бы не оставил следа великий ученый: физика и химия, геология, ботаника и зоология, математика и музыка, философия и медицина, военное дело и др. «Шейх-ур-раис» – называли Ибн Сино на Востоке, «князь врачей и философов» – на Западе, «наставник ученых» – во всем мире.

В 1980 году весь научный мир широко отметил 1000 летний юбилей Авиценны.

13-mashq. Matnни o'qing, takrorlang, eslab qoling. Sodda va yoyiq gaplarni aniqqlang.

Subbat

- Siz Toshkent metrosi haqida nimalarni bilasiz?
- Toshkent metrosi 1972-yildan qurila boshlandi.
- Metro qaysi yo'nalishlarda xizmat qiladi?
- Hozirda uch yonalishda xizmat qilmoqda. Sobir Rahimov – Buyuk ipak yo'li, Beruniy – Chkalov, va Yunusobod.
- Metroning uchinchi yo'nalishi haqida nimalarni bilasiz?
- Uchinchi Yunusobod yo'nalishi mustaqilligimizning o'n yilligiga ishga tushirildi.
- Metro bekatlarining nomlari haqida nima deysiz?
- Bekatlarning nomlari eliniz, millatimiz nomini ulug'lashga xizmat qilgan, jahon taniydigan, hamkorlikka da'vat etuvchi atamalar.
- Siz metro xizmatidan foydalanasizmi?
- Albatta, metro aholi uchun eng qulay va arzon transport vositalaridan biri hisoblanadi.

14-mashq. a) matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Mustaqillik – muqaddas ne'mat

Muhammad Yusuf, O'zbekiston xalq shoiri.

– Mustaqillik, eng avvalo, ruhimni qaytarib berdi. Qolaversa, tilimni, dinimni, millatimning faxri bo'lgan buyuk ajdodlarimni qaytarib berdi. Ba'zi odamlar hamon mustaqillikni osmondan tushdi deb o'ylashadi. Go'yoki xuddi shunday bo'lishi kerakdek, Mustaqillik – ulug' ne'mat, muqaddas ne'mat. Mustaqillikning qadriga yetmasak, farzandlarimizga jabr qilgan bo'lamiz. Mustaqillikni himoya qilish deganda, men avvalo, o'z nomusim, oriyatim, farzandlarim, onam, singillarimni himoya qilish deb tushunaman.

b) mustaqillik yoshlarga nima berdi?

O'z fikrlaringizni qo'shib, matnni so'zlab bering,

d) gaplaringizni yozing.

26-Dars

Umumiy mavzu: Milliy qadriyatlariniz

Nutqiy mavzu: Alla

1-mashq. Quyidagi birikmalarning ma'nosini izohlang.
ona mehri, nurli qo'shiq, ona allasi, allaning qudrati.

2-mashq. O'qing, ma'nosini izohlang va ular ishtirokida sodda gaplar tuzing.

ruhiy lazzat bulog'i, qo'shiqqa maftun bo'lmoq, allaning hayotbaxsh qudrati, go'zallikni his qilmoq.

3-mashq. Matnni o'qing. Notanish so'zlarning ma'nosini lug'atdan topib biling.

Alla

Alla -- farzand haqidagi, onaning farzandga tilanadigan yaxshi tilaklari, orzu-umidlari haqidagi qo'shiq. Allada onalar hech kimga ayta olmagan sirlarini, dardlarini kuylaganlar. Onalar qadimdan o'z bolalari beshigi tepasida kechasi bo'lsin, kunduzi bo'lsin, alla aytib kelishgan. Alla o'z ohangi bilan bolaga ona nafasini yetkazib turadi. Go'dakni xotirjam qiladi, elitadi, orom olib uxlashga imkon beradi.

Onalar o'z his-tuyg'ulari, orzu-armonlari, istak-niyatlarini, dard-hasratlarini ham allalarga qo'shib aytganlar. Alla axloqiy, tarbiyaviy, didaktik, an'anaviy ijod namunalaridan iborat bo'lgan. Uni tinglagan bola onaga mehri sut bilan o'z taniga, shuuriga singdiradi.

Alla insonda, ong qatlamlarida bir umr mungli, hazin, nurli qo'shiq bo'lib saqlanib qoladi.

Alla! Onalarning jonbaxsh qo'shig'i. Ona bolasiga halovat beradigan yoqimli allasi bilan ruhiy lazzat bulog'ini ochadi. Bola she'riyat va qo'shiqqa umrbod maftun bo'ladi. Inson dunyo go'zalligini ilk bor ona allasi sadolari bilan his qiladi. Ona mehri bilan qalbinizga g'unchalar isi, yaproqlar shitiri, yurt mehri jo bo'ladi. Uning maroqli kuyi o'ta ta'sirli hayotbaxsh qudratga egadir.

Alla eshitmagan bolada bu xususiyatlar bo'lmaydi. Manqurtlik mana shundan kelib chiqadi. Bola o'z onasini o'zga ayollardan farqlay olmaydi. Unda o'ziga onalik xislatini topolmaydi. Alla nafaqat onaning bolaga mehri, balki bolaning onaga mehr-oqibatini ham ma'nan ta'minlaydi.

O'zbek onasi alla aytarkan, bu allalar bir-biriga sira o'xshamaydi. Hatto bir onaning bugun aytgan allasi kechagisiga o'xshamasligi mumkin. Ayni paytda, allalarda hamma ona va bolaga xos bo'lgan umumiylik ham bor. Bu mehr, bu -- muhabbat!

Donishmandlarimizning aytishlaricha, alladan yaxshiroq qo'shiq, onadan xushovoz xonanda yo'q.

Topshiriqlar:

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Yuqorida berilgan tayanch so'z birikmalaridan foydalanib matnning mazmunini so'zlab bering.
3. Sizga alla aytishganmi? Ona allasi haqida bilganlaringiz, kuzatishlaringiz asosida so'zlab bering.
4. Matn va o'z fikr-mulohazalaringiz asosida bayon yozing.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari

Alla aytdi	Mehribon ona tunda farzandiga alla aytdi.
O'qituvchi tabrikladi	Kecha yangi o'qituvchi talabalarni bayram bilan tabrikladi.

4-mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing, unda bu so'zlar aniqlovchi vazifasida kelsin.

Baland, ikki, pushti, ukamning, temir, o'sha, o'qigan, ishlagan.

5-mashq. O'qing. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling. Aniqlovchining qaysi so'z turkumi bilan ifodalanganini ayting.

Yurtimizda quyoshli bahor nafasi keza boshladi. Ishlagan odamning hayoti olijanob bo'ladi. Sevimli vatanimizda toshqin daryoddek jo'sh urar hayot. Mana bu albomni bizning talabalar tayyorlagan. Ikkinchi kurs talabalari olimpiada g'oliblari bo'lishdi. O'rinbosarning bunday xushomadlar oldida og'zining tanobi qochadigan odati bor edi. Hisobli do'st ayrilmas. Odob – kishining zeb-ziynati. Yoqolgan pichoqning sopi oltin. Tosh yo'ldan mashinalar g'iz-g'iz o'tib turadi. Usta Shirinning avlod-ajdodlari ganchkor o'tgan.

6-mashq. O'qing. To'ldiruvchilarni topib, ularni qaysi so'z turkumi bilan ifodalanganini aniqlang.

Vatan posbonlari deb Siz kimlarni bilasiz?

Vatanimiz posbonlari deb milliy armiya zobitlari, chegarachilarimiz va ichki ishlar vazirligiga qarashli bo'lgan militsiya xodimlarini tushunaman.

Din niqobi ostida demokratik jamiyatimizga qarshi kurashayotgan Vatan xoinlari, ekstremistlar, reketchilardan xalqimizni, millatimizni, ona zaminimizni himoya qilayotgan kishilarni Vatan posbonlari deb bilaman.

Vatanimiz dushmanlari safiga bilmay adashib kirib qolgan yoshlarni «millatimiz o'g'il-qizlarini hech kimga bermaymiz» shiori ostida Respublikamiz Prezidenti I.A. Karimov kechirmoqda. Ularni o'z oilalariga qaytarmoqda, ish bilan ta'minlamoqda. Ular mahalla, tuman, shahar rahbarlari tomonidan nazorat qilinmoqda.

7-mashq. O'qing. To'ldiruvchilarni topib, ma'nosidagi farqni aytib bering.

Lobar oldiga qo'yilgan taomni yedi. – Lobar oldida qo'yilgan taomdan yedi.

Abdulla Oripov she'rlarini o'qidim. – Abdulla Oripov she'rlaridan o'qidim.

Bog'imizga har xil gul ko'chatlarini o'tqazdik. – Bog'imizga har xil gul ko'chatlaridan o'tqazdik.

Oksana she'ni yod aytdi. – Oksana she'rdan yod aytdi.

8-mashq. O'qing. Hollarni topib, turlarga ajrating.

Ko'z qayerda bo'lsa, mehr ham o'sha yerda bo'ladi. Mehmonlar kecha Toshkentning diqqatga sazovor joylarini ko'rdilar. Ertalab yog'ib o'tgan yomg'ir daraxt yaproqlarida va gullarda go'dak kiprigidagi yoshday yiltirab qoldi. Bugun guruhimiz talabalari lola sayliga ketdilar. Fotima meni ko'rib shodligidan qichqirib yubordi.

Sihat tilasang, ko'p yema, izzat tilasang ko'p dema. Umida chaqqonligidan hamma ishni o'z vaqtida bajara olar edi. Men bu kitobni o'qiyman deb olib kelgan edim.

9-mashq. Holning har bir turiga bittadan gap yozing.

10-mashq. Matnni o'qing va o'zbek tiliga yozma tarjima qiling. Ikkingchi darajali bo'laklar tagiga chizing.

Милосердие

Человек стал человеком, когда в нем проснулись жалость, сострадание не только к своему соплеменнику, но и к «чужаку», будь то чужестранец или более того – пленник.

Чувство милосердия вечно. Оно старо так, как стар мир, в котором мы живем. Способность сострадать – это признак духовной зре-

лости личности. Зареветь от собственной обиды проще, чем от чужой. И эти слезы сочувствия к чужому человеку – святые слезы. Они означают наличие у человека души и сердца.

Не ожесточайтесь, не озлобляйтесь ни при каких обстоятельствах. Жизнь дает массу примеров, когда люди много перенесли и физических, и духовных страданий, не замкнулись в себе, в своем горе, не озлобились на жизнь, на других людей. Добрым и милосердным легче жить, потому что люди платят им любовью.

Поэтесса Анна Ахматова советовала: «Во всем, как хотите, чтобы с вами поступали люди, так поступайте и вы с ними».

11-mashq. O'zbek urf-odatları, marosimlari haqida kommunikativ dialoglar tuzing.

12-mashq. a) matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

Sidneyda bo'lib o'tgan XXVII Olimpiya o'yinlarini butun dunyo zo'r qiziqish bilan kuzatib bordi. Qariyb 200 davlat anjumanida har bir sportchining fikri-xayoli faqat g'alaba qozonish orzu-umidlari bilan band edi.

Biroq millionlar orasida birinchi bo'lishning o'zi bo'ladimi?

Hamyurtimiz Muhammadqodir Abdullayev ana shunday sharaflı unvonni qo'lga kiritdi. U Sidneyda boks bo'yicha Olimpiya chempioni unvoniga sazovor bo'ldi.

Chempionni mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimov tabrikladi.

Prezident Muhammadqodir Abdullayevni butun o'zbek xalqi, sportchilarimizning g'alabasiga sidqidildan ishongan barcha vatandoshlarimiz nomidan Olimpiya o'yinlarida qo'lga kiritgan ulkan g'alabasi bilan samimiy qutladi.

b) «Milliy sport turlari», «Men sevgan sportchilar», «Men sport bilan shug'illanaman» mavzularidan birini tanlab matn tuzing va so'zlab bering;

d) gaplaringizni yozing.

Test savollari:

1. To'ldiruvchining ta'rifi qaysi javobda o'z ifodasini topgan:

1) Gapning kim yoki nima haqida ekanligini bildirib, boshqa bo'laklarga tobe bo'lmaydi.

2) Ega haqidagi xabarni bildirib, unga grammatik tobe bo'ladi.

3)Gapdagi hiror bo`lakni to`ldirib, unga boshqaruv yoli bilan birlashtiradi.

4)Gapdagi hiror bo`lakning belgisini yoki narsaning boshqasiga qarashligini bildiradi.

5)Kesimga bog`lanib, uning belgisini bildiradi.

2.Misollarning qaysi birida sifatlovchi aniqllovchi ifodalangan:

1)Betga aytganning zahri yo`q.

2)Takrorlash ta`limning asosidir.

3)Dalalar ko`m-ko`k o`tlar, daraxtlar yashil lihoslarga burkandi.

4)Odamning qo`li cho`lni ho`ston qiladi.

5)Soyaga qarab bo`y o`lchama.

3.Javoblarning qaysi birida o`rin holning so`roqlari to`g`ri berilgan?

1)Qancha? qanchalab? nechalarab? necha marta?

2)Nima sababdan? nima maqsadda?

3)Qayerga? qayerda? qayoqqa? qayerdan?

4)Qanday? qay holda? qay tarzda?

5)Qachon? qachongacha? qachondan beri?

27-Dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va san'at

Nutqiy mavzu: Alisher Navoiy

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: buyuk shoir, mutafakkir, shoirtabiat oila, muhrdor, vazir, xalq manfaat, yosh iste'dodlar, ulug' davlat arbobi, homiy.

2-mashq. Matnni o'qish jarayonida uyushgan bo'laklarga alohida e'tibor bering.

Alisher Navoiy

Buyuk shoir, mutafakkir, davlat arbobi Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Hirotida tug'ilgan. U shoirtabiat oilada tarbiya oldi. Uning to'g'alari Mir Said Qobuliy va Muhammad Ali G'aribiylar shoir edilar. Navoiy yoshligidanoq shoh farzandi Husayin Boyqaro bilan do'stlashadi. 1469-yilda Husayin Boyqaro taxtga o'tirgach, Navoiyni avval muhrdor, keyin esa vazir etib tayinlaydi. Navoiy bu katta mansablardan xalq manfaat, mamlakat obodonchiligi, madaniyat ravnaqi, adolat tantanasi uchun foydalanadi. Navoiy ko'plab yosh iste'dodlarni tarbiyalab, ularga homiylik qiladi. Ayniqsa, tarixchi Xondamir, rassom Behzod, voiz Koshifiylar Navoiy homiyligida voyaga yetadilar. Tarixchi Xondamir Navoiy 32 rabot, hovuz, 16 ko'prik, bir qancha ariq, to'g'on, hammom, masjid-madrasalar qurdirgani haqida yozadi.

Alisher Navoiy o'zining 60 yillik hayoti davomida 1000 yilliklarga arzigulik xayrli ishlarni amalga oshirdi. Ulug' shoir Alisher Navoiy 1501-yilning 3-yanvarida Hirot shahrida vafot qilgan.

Alisher Navoiyning yirik asarlari

«*Xamsa*» asari 5 dostonidan iborat:

1. «Hayrat ul-abror» («Yaxshi kishilarning hayratlanishi»).
2. «Farhod va Shirin».
3. «Laylo va Majnun».
4. «Sab' ai sayyora» («Yetti sayyora»).
5. «Saddi Iskandariy» («Iskandar devori»).

«*Xazoyinul maoniyy*» («*Ma'nolar xazinasi*») devoni g'azallar, ruboiylar, qit'alar, tuyuqlar, fardlar va dostonlardan iborat.

«*Lison ut-tayr*» («*Qushlar tili*») va «*Nasaim ul-muhabbat*» falsafiy dostonlar boʻlib, tasavvufga bagʻishlangan.

«*Muhokamat ul-lugʻotayin*» («*Ikki til muhokamasi*») turkiy tilning boyligini isbotlashga bagʻishlangan asar.

«*Majolisun nafaʼis*» («*Nafislar majlisi*») Navoiy yashagan davrdagi shoir, yozuvchi, rassom, umuman, sanʼat va adabiyot vakillari haqidagi asar.

Shuningdek, Navoiyning «*Mezon ul-avzon*», «*Holoti Sayid Hasan Ardasher*», «*Holoti Pahlavon Mahmud*», «*Mufradot*», «*Munshoot*» kabi asarlari ham mavjud.

Topshiriqlar:

1. Matnni qayta oʻqib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matn mazmunini soʻzlab bering.
4. «Alisher Navoiy va bizning zamonamiz» mavzusida insho yozing.
5. Navoiy asarlari nomini daftaringizga koʻchiring, ularning har biri nima haqida ekanligini oʻqituvchingiz bilan muhokama qiling.

Eslab qoling!

Gapda boʻlaklar uyushgan holda qoʻllanishi mumkin:

1. Uyushgan kesim: Men bugun oʻqiyman, yozaman va tarjima qilaman.
2. Uyushgan ega: Toshkentda maktablar, bogʻchalar, doʻkonlar va sport inshootlari qurilmoqda.
3. Uyushgan toʻldiruvchi: Sayohat vaqtida har xil odamlar va hayvonlarni uchratdim.
4. Uyushgan aniqlovchi: Talabalar keng, yorugʻ, ozoda xonalarda dars tayyorlaydilar.
5. Uyushgan hol: Oʻqituvchi mavzuni tez, sodda, qiziqarli tarzda tushuntirdi.

3-mashq. Gaplarni oʻqing, ulardagi uyushgan boʻlaklar gapning qaysi boʻlagi ekanligini aniqlang.

1. Salima, Muhayyo, Feruza bugun darsdan keyin mehmonga borishmoqchi. 2. Bogʻimizda olma, olcha, oʻrik va shaftoli pishdi. 3. Yangi uyga stol, stul, oyna kabi jihozlar sotib oldik. 4. Onam Osiyo, Afrika va Amerikada boʻlganlar. 5. Xalqlar tinchlikni, doʻstlikni va farovon hayotni istaydilar. 6. Burgutlar, lochinlar hamda qirgʻiylar yirtqich qushlar hisoblanadi.

4-mashq. Gaplardagi uyushiq bo'laklar o'zaro qanday bog'lanqanligini aniqlang, gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Bahorda o'rik, shaftoli va behi kabi mevali daraxtlar gullaydi. 2. Oliy o'quv yurtiga o'qishga kirish uchun ko'p o'qish kerak, ko'p o'rganish kerak. 3. Kecha do'kondan oq, qizil, sariq hamda ko'k rangli qog'ozlarni sotib oldim. 4. O'qishimga tramvay ham, avtobus ham boraveradi. 5. Singlim bechora ham o'qiydi, ham ishlaydi, ham bolasiga qaraydi. 6. Ukam toza, chiroyli, bexato yozadi.

5-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling, uyushgan bo'laklarning tagiga chizing.

1. Заповедники Узбекистана расположены в лесах, в горах, в степях и на побережьях рек. 2. Я наблюдаю за своими подопытными животными и зимой, и летом, и весной, и осенью. 3. В университете обучаются представители разных национальностей: узбеки, русские, казахи, киргизы, таджики, туркмены, корейцы, евреи. 4. В человеке всё должно быть прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли (А. П. Чехов). 5. В нашей библиотеке имеется различная литература: общественно-политическая, научная, художественная.

6-mashq. Quyidagi umumlashtiruvchi so'zlarga mos uyushiq bo'laklarni toping va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Transport, yil, sport turlari, odamlar, mevalar, sabzavotlar, qurilish materiallari, tillar, oylar.

Eslab qoling!

Qiyoslang:

Saida, menga kitobni ber! Menga kitobni ber!

Gapda undalma qatnashganida tinish belgilarining ishlatilishi:

Nigora, bugun biznikiga kelasanmi?

Eshiting, hurmatli domla, talaba sizga javob bermoqchi.

Nega kecha darsga kelmading, Hasanjon?

7-mashq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini undalma sifatida har 3 o'rinda qatnashtirib gaplar tuzing.

Do'stim, azizim, ukaginam, bolalar, aziz, ota-onalar, tafabalar, dangasalar, qadrdonlarim, hurmatli o'rtoqlar, janoblar.

8-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli undalmalarni qo'yib ko'chiring.

Namuna: Sanobar, go'zalim, senda gapim bor.

1. Hormang, ..., hosilingiz juda mo'l-ku! 2. Bugungi majlisda siz albatta so'zga chiqasiz, ... 3. Sabr qiling, ..., hozir qizingizni chaqirib bera-man, 4. ..., menga ozgina pul berib tura olasan-mi? 5. Bu yerga endi hech qachon kelmagin, ... 6. ..., bundan keyin senga hech ham ishonmayman!

Eslab qoling!

Kirish so'z va kirish birikmalar:

Afsuski, bugun ham ishga kech qoldim.

Menimcha, bu yigit kecha ham kelgan edi.

Birinchidan, siz bu ishga aralashmang, **ikkinchidan**, uni hal qilishga kuchim etadi.

Qisqasi, men bu vazifani sizga topshiraman.

Sen ertaga, **ehtimol**, Samarqandga ketarsan.

Baxtga qarshi, siz bu gaplarni tushunmadingiz.

9-mashq. Suhbatni rollarga bo'lib o'qing. Undagi uyushgan bo'laklar, undalama va kirish so'zlarning tagiga chizing, ularni rus tiliga tarjima qiling.

Hasan: Salom, Mahbuba, qayerga ketayapsan?

Mahbuba: Salom, Hasan. Men kutubxonaga ketayotgan edim. O'zing-chi?

Hasan: Men bozorga ketayapman. U yerdan piyoz, sabzi, go'sht, yog' xarid qilmoqchiman.

Mahbuba: Men esa kutubxonadan Alisher Navoiy asarlarini olmoqchiman. Menga hazrat shoirning g'azallari, ruboiylari, tuyuqlari juda yoqadi. Senga-chi?

Hasan: Yo'q, she'riyatni yoqtirmayman. Menga urush haqidagi filmlar, yaxshi ovqatlar, o'yin-kulgi, qisqasi, dunyodagi barcha zo'r narsalar yoqadi.

Mahbuba: Ha, afsuski, hozir ko'pchilik yigitlar shunday o'ylaydilar. Vatanni himoya qilishni, Navoiy hazratlaridek xalq manfaati uchun xizmat qilishni o'ylaysanmi?

Hasan: Birinchidan, biz juda ham yomon emasmiz, ikkinchidan, vaqti kelganida Vatanimizni albatta himoya qilamiz.

Mahbuba: A, shunday bo'lsa, yaxshi, bo'pti, xayr.

Hasan: Xayr, o'qimishli, aqlli qiz!

10-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Алишер и скворец

Алишер с детства был умным, сообразительным, шустрым мальчиком. С 9 лет он писал стихи и этими стихами восхищались взрослые люди.

В один прекрасный день он вышел в сад. Сидя посреди сада он читал стихи. Его голос был таким нежным, и в тоже время звонким, приятным, что поющий в саду скворец затих. Он спустился к Алишеру и сел на его плечо. Он сказал Алишеру:

- Эй, поэт, твой голос оказался приятней моего голоса. Как тебя зовут?

- Меня зовут Алишер, – ответил мальчик.

Ах, да, ты юный поэт Алишер. Ты должен выбрать себе псевдоним. Твой голос похож и даже лучше пения скворца, поэтому твой псевдоним должен быть от слова «наво», то есть «Навои».

С тех пор, как гласит народная легенда, Алишер Навои подписывался под своими произведениями псевдонимом «Навои».

11-mashq. O'zbek tilidagi gazeta, jurnal, badiiy adabiyot namunalaridan kirish so'z va kirish iboralarini topib daftaringizga ko'chiring, rus tiliga tarjima qiling.

12-mashq. a) matnni o'qing.

Alisher Navoiyning hikmatli so'zlari

Odami ersang, demagil odami,
Onikim yo'q xalq g'amidin g'ami.

Erursan shoh – agar ogohsen sen,
Agar ogohsen sen – shohsen sen.

Hunarni asrabon netgumdir oxir,
Olib tufroqqamu ketgumdir oxir?!

Sen agar zohir etting itlikni,
Men senga ko'rguzay yigitlikni.

Tilga ixtiyorsiz - elga e'tiborsiz.
Bilmaganni so'rab o'rgangan olim
Va orlanib so'ramagan o'ziga zolim.
Oz-oz o'rganib dono bo'lur,
Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.

Yaxshilik qila olmasang,
Yomonlik ham qilma.

- b) Alisher Navoiyning hikmatli so'zlarini yod oling;
- d) ularning mazmunini rus tiliga tarjima qilishga harakat qiling.

28-Dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va san'at

Nutqiy mavzu: O'zbekiston san'ati

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: Cholg'u asboblari, sozanda, hofiz, tasviriy san'at, milliy hunarmandchilik, ganchkorlik, o'ymakorlik, naqqoshlik, rassomchilik, ma'naviy oziqa.

2-mashq. Matnni o'qish jarayonida bog'langan qo'shma gaplarga e'tibor bering.

O'zbekiston san'ati

O'zbekistonda san'atning deyarli barcha turlari mukammal rivojlangan. *Musiq*a san'atida qadimgi davrlardan to bugungi kunimizgacha bebaho kuy, qo'shiqlar, cholg'u asboblari va musiqa nazariyasiga oid asarlar yaratilgan. Juda ko'p mahoratli sozandalar, bastakorlar, hofizlar o'zbek san'ati dovrug'ini olamga taratishgan. Xususan, Tamaraxonim, Halima Nosirova, Mamurjon Uzoqov, Komiljon Otaniyozov, Botir Zokirov, Faruh Zokirov, Yulduz Usmonova, Gulomjon Yoqubov kabi o'zbek qoshiqchilarining nomi jahonga mashhurdir. O'zbek milliy qo'shiqchiligi va sozandachiligi kundan kunga rivojlanib, ravnaq topib bormoqda.

O'zbekiston tasviriy san'ati ham o'zining qadimiy ildizlariga ega. 15-16-asrlarda Behzod, Mirak Naqqosh, Qosimali kabi buyuk rassomlar asos solgan an'analar hozirgacha davom etib kelmoqda. Respublika tasviriy va amaliy san'at bilim yurtida qadimiy hunarmandchilik turlarining san'at darajasiga ko'tarilgan ganchkorlik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik, kulolchilik sirlari yosh avlodga o'rgatilayotgan bo'lsa, rassomchilik kollejida tasviriy san'atning rang-tasvir, portret, peyzaj, miniatyura, naturmort kabi turlari o'qitilmoqda. O'zbek rassomlari Chingiz Ahmarov, Abdulhaq Abdullayev, Bahodir Jalolov, Ro'zi Choriyev, Muzaffar Abdullayevlarning asarlari dunyodagi ko'pgina nufuzli ko'rgazmalarda namoyish qilingan.

Kino san'ati ham O'zbekistonda juda yuqori darajada rivoj topgan. Kinoning barcha turlari – badiiy film, hujjatli film, teleseriallar, multiplikatsiya, ilmiy-ommabop filmlar sanoatining shuhrati MDH mamlakatlariida mashhur. Har yili «O'zbekfilm» kinostudiyasida tarixiy, sarguzasht, detektiv, sevgi va hayot hamda mehr-vafo haqidagi o'nlab filmlar

suratga olinadi. «Mahallada duv-duv gap», «O'tgan kunlar», «Kelinlar qo'zg'aloni» kabi filmlarni o'zbekistonliklar juda sevib tomosha qilishadi.

O'zbek teatr san'ati ham o'z tarixiga, rivojlanish bosqichi ham o'ziga xos an'alariga ega. Teatr san'ati darg'alari Abror Hidoyatov, Sora Eshonto'rayeva, Shukur Burhonov, Nabi Rahimov, G'ani A'zamov, Soyib Xo'jayev kabilar o'zbek teatr san'atini yuqori pog'onaga ko'targanlar. Ular ishtirokidagi har bir spektakl tomoshabinlarga olam-olam ma'naviy ozuqa bergan.

O'zbekistonda, shuningdek opera, balet, estrada, me'morchilik kabi san'at turlari ham katta yutuqlarga ega bo'lgan holda rivojlanib bormoqda.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Tayanch so'z va so'z birikmalaridan foydalangan holda matn mazmunini so'zlab bering.
4. Siz matnni o'qish jarayonida yirik o'zbek san'atkorlari bilan tanishdingiz. Siz yana qaysi o'zbek san'atkorlarini bilasiz? San'atining barcha turlari bo'yicha nom chiqargan jahon san'atkorlarini aytib bering.
5. Sizga san'atning qaysi janri ko'proq yoqadi yoki san'atning qaysi turi bilan shug'ullanasiz, shu haqida insho yozing.
6. Respublikada nashr qilinuvchi gazeta, jurnallardan san'atga doir maqolalarni topib o'qing, ulardan istaganingizni rus tiliga yozma tarjima qiling. Tarjima qilish jarayonida san'atga oid so'zlarning qaysi biri o'zbekcha, qaysi biri baynalmilal shaklda ekanligiga e'tibor bering.

Eslab qoling!

Voqea-hodisalarning bir vaqtda va o'zaro bog'liq holda sodir bo'lishini ifodalash

Biriktiruv bog'lovchilari

*Derazadan bog' ko'rinar va kechki shabada esib turardi.
Shu payt oftob yana bulut ostiga kirdi-yu, uyni qorong'ulik bosdi.*

3-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur bog'lovchilarni qo'ying.

1. Rassomning chizgan rasmi hammani hayratda qoldirdi ... ko'rgazma rahbari unga maxsus sovrin topshirdi. 2. Film rejissori bu rol uchun munosib aktyor tanladi ... ushbu nomzodni badiiy kengash orqali tas-

diqlatib ham oldi. 3. Bu qo'shiqda xalqning dardu alamlari, orzu armonlari aks etadi ... tinglovchida juda kuchli taassurot qoldiradi. 4. Men bugun ertalab Temuriylar tarixi muzeyiga bordim ... u yerdan juda ko'p taassurotlar oldim.

Vogea-hodisalarning navbatma-navbat, alohida tarzda sodir bo'lishini ifodalash

Ayiruv bog'lovchilari

Yo biron daydi o'q tegishi, yo G'ulomjon tanib qolishi mumkin edi.

Dam jahtum chiqadi, **dam** kulgin qistaydi.

Huri goh sevinib, **shirin** xayollarga botadi, **goh** butun vujudini qo'rquv bosadi.

4-mashq. Biriktiruv bog'lovchili bog'langan qo'shma gapga badiiy adabiyotdan 10ta misol topib ko'chiring. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

5-mashq. «O'zbekiston Davlat san'at muzeyida» mavzusida suhbat tuzing. Dialoglaringizni biriktiruv bog'lovchili qo'shma gaplar orqali tuzishga harakat qiling.

6-mashq. Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» va Tog'ay Murodning «Otamdan qolgan dalalar» romanidan ayiruv bog'lovchili qo'shma gaplarni topib ko'chiring. Bog'lovchilarning yozilishiga diqqat qiling.

7-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Она то злилась, то ей хотелось смеяться. 2. Сегодня на заседании кафедры или я выступаю, или ты будешь выступать. 3. Иногда они к нам приезжают, иногда мы к ним ходим в гости. 4. То Сажда не хотела видеть Тахира, то она говорит, что не может жить без него. 5. Или я завтра поеду к маме, или мама сегодня вечером придет ко мне. 6. Или ты уезжай из этого дома, или я уеду с детьми.

Qarama-qarshilik munosabatini ifodalash

Zidlov bog'lovchilari

Kuzning oxirgi oyi ham o'tib bormoqda, ammo dalada paxta ko'p.

Havo bulut bo'ldi, biroq yomg'ir yog'madi.

8-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur bo'lgan zidlov bog'lovchilarini qo'yib ko'chiring.

1. Qo'shiqchi ashulani maromiga yetkazib ijro etdi, ... bu qoshiq tomoshabinlar tomonidan yaxshi kutib olinmadi. 2. Aktyor bu rolni o'xshatib o'ynashga rosa harakat qildi, ... nimagadir uning barcha harakatlari zoye ketdi. 3. Reja bajarilgan, ... hali dalada hosil bor. 4. Bahor keldi-yu, ... hali kunlar sovuq, daraxtlar kurtak chiqarmagan. 5. Sen juda ko'p yutuqlarga erishding, ... hali kamchiliging ko'p, uka.

Voqea-hodisalarning mohijatini ta'kidlab ifodalash yoki inkor etish

<i>Inkor bog'lovchilari</i> <i>Na qulog'iga gap kiradi, na ko'ziga odam ko'rinadi.</i>

Eslab qoling!

Qiyoslang:

Bog'lovchili qo'shma gap:

Biz o'qishdan keyin kinoga bormoqchimiz va Umida o'qituvchimizni ham ko'rib kelmoqchi.

Bog'lovchisiz bog'langan qo'shma gap:

Yo'llar tekislandi, yangi binolar qurildi.

9-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. Rus rassomi V. A. Serov tomonidan ishlangan «Shaftoli ushlagan qiz» asari sizda qanday taassutot uyg'otdi, shu haqida gapirib bering.

Девочка с персиками

Угол большой комнаты залит золотистым дивным светом. За столом сидит черноволосяя девочка в розовой блузке с черным в белую горошину бантом. Будто сейчас прибежала она из сада и села отдохнуть. Блестят весёлые карие глаза, играет румянец на щеках. Персик в руках у девочки такой же тёмно-розовый, как и её лицо. Перед нами портрет Веры Мамонтовой.

Портрет девочки с персиками написал в 1887 году молодой художник Валентин Серов. Эта работа стала знаменитой, но в то время Серов сам не представлял себе, какой замечательный портрет он создал. Через много лет, став известным художником, стоя перед этой картиной, он сказал с искренним восхищением:

Неужели это я написал?

10-mashq. Jadvalni xat taxtaga chizing va navbat bilan to'ldiring.

	Biriktiruv bog' . qo'shma gap.	Ayiruv bog' . qo'shma gap.	Zidlov b. q gap.	Inkor b. q. gap.	Bog'lovchisiz b. q. gap.
1.					
2.					
3.					

11-mashq. a) matnni o'qing, rus tiliga tarjima qiling. Gaplarning o'zaro qanday bog'langanligiga e'tibor bering.

Tamaraxonim

Tamaraxonim (Tamara Artyomovna Petrosyan) 1906-yilda tug'ilgan. U o'zi arman qizi bo'lsa ham, O'zbekistonning mashhur xonandasi, raqqosasi, balet ustasi bo'lgan.

1919-yilda u endi o'n uch yoshga kirgandi, ammo shunga qaramay Tamaraxonim sahnaga chiqqan va mashhur bo'lgan edi. Tamaraxonim juda yoshligidanoq o'zbek san'ati shuhratini dunyoga yoydi hamda Parij, Londonda konsert berdi.

Yosh bo'lsa ham, Tamaraxonim 1926-yilda birinchi o'zbek raqqosalar studiyasini tashkil etdi.

Qiyinchiliklarga qaramay u mashhur Yusup qiziq Shakarjonov va Usta Olim Komilov bilan birgalikda sahnaga omumiy raqslarni olib chiqdi. Tamaraxonim garchi o'zbek bo'lmasa-da, o'zbek milliy lapar va yallalarini olamga mashhur qildi.

b) gaplarning o'zaro qanday bog'langanligiga e'tibor bering;

d) o'zbek san'atkorlari haqida kichik insho yozing.

29-Dars

Umumiy mavzu: Adabiyot va san'at
Nutqiy mavzu: XX asr o'zbek adabiyoti

1-mashq. Matnni o'qing. Tayanch so'z va so'z birikmalarini eslab qoling: ijodiy imkoniyat, milliy uyg'onish, jadid adabiyoti, qissa, doston, g'azal, drammatik asar, she'riyat, nasr, nosir, hikoya, adabiy tanqid, adabiyotshunoslik.

2-mashq. Matnni o'qish jarayonida ergashgan qo'shma gaplarga alohida e'tibor bering.

XX asr o'zbek adabiyoti

Ko'p asrlik o'zbek adabiyoti tarixida XX asr adabiyoti alohida o'rin tutadi. XX asr o'zbek adabiyoti Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, Hamza, Fitrat, Cho'lpon singari ulug' yozuvchilarni yetkazib berdi. Afsuski, bu yozuvchilar yashagan tarixiy davr ular ijodiy imkoniyatlarining to'la yuzaga chiqishi uchun imkon bermadi. Ammo, shunga qaramay, ular o'zbek xalqining milliy uyg'onishi, mustaqil o'zbek davlatining vujudga kelishi yo'lida fidokorlik bilan ijod qildilar. O'zbek jadid adabiyoti beshigini tebratgan bu yozuvchilar tomonidan yaratilgan an'analar 30-90-yillarda ijod qilgan va qilayotgan atqli yozuvchi-shoirlar Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov tomonidan davom ettirildi. Mazkur ijodkorlar yaratgan roman va qissalar, doston va balladalar, go'zal she'r va g'azallar, dramatik asarlar XX asr adabiyotining oltin fondini tashkil qiladi.

Bugungi kun o'zbek she'riyatida Omon Matchon, Muhammad Yusuf, Usmon Azim, Ikrom Otamurodov, Abduvali Qutbiddin kabi shoirlarning ijodi diqqatga sazovardir.

Ayniqsa, A.Oripovning «Ranjkom», O. Matchonning «Qush yo'li», «Nega men?», U. Azimning «Oqqadar», M. Yusufning «Qora quyosh» kabi dostonlari, garchi ularning badiiy saviyasi turlicha bo'lsa-da, o'zbek dostonchiligida jiddiy hodisa hisoblanadi.

Zamonaviy o'zbek nasrida adabiyotdagi sifat o'zgarishlari yaqqolroq namoyon bo'lmoqda. Nosirlar A. Muxtorning «Chodirxayol», Sh. Xolmirqayevning «Ko'k dengiz», «Qadimda bo'lgan ekan», X. Sultonovning «G'ulomgardish», N. Otaxonovning «Oq bino oqshomlari» kabi hikoyalari, O. Yoqubovning «Oqqushlar, oppoq qushlar», S. Ahmadning «Jimjitlik», O'. Hoshimovning «Tushda kechgan umrlar» kabi romanlarida

bugungi kundagi olamshumul o'zgarishlar, insonlar ongidagi g'alayonlar, umuman, hayotning barcha silkinishlari aks ettiriladi.

Shuningdek, XX asr o'zbek adabiyotida zamonaviy dramaturgiya, adabiyotshunoslik va adabiy tanqid ham o'z o'rnini va uning rivojidagi o'z hissasiga ega.

Mana, XXI asr ham kirib keldi. Adabiyot ixlosmandlari o'zbek yozuvchi va shoirlaridan Ovro'pa va Lotin Amerikasi romanchiligi, dramaturgiyasi erishgan muvaffaqiyatlarni, ajoyib va original asarlarni kutishmoqda. Har bir talaba ham badiiy adabiyot bilan yaqindan do'st tutinmog'i lozim. Zero, adabiyot odamning insoniy qiyofasini, imon va e'tiqodini omon saqlab, ruhning yuksalishida beqiyos va bezavol manbadir.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Matnni qayta o'qib chiqing.
2. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
3. Matnni tayanch so'zlardan foydalangan holda qayta hikoya qiling.
4. Zamonaviy o'zbek adabiyoti namoyondalaridan kimlarni bilasiz, ularning qaysi asarlarini o'qigansiz? Sevimli adabiy qahramoningiz kim, shu haqda hikoya qiling.

5. «Men sevgan adabiy asar (roman, hikoya, drama, she'r, doston)» mavzusida kichik insho yozing.

6. Matndagi barcha qo'shma gaplarni ko'chirib oling va turini aniqlang.

Eslab qoling!

Ergash gapli qo'shma gap bosh gap va ergash gapdan iborat bo'ladi.

Ergash gapning turlari:

1. O'rin-joy munosabatini ifodalashda *-sa (qayerdan, qayga, qayerga, qayerda, shu yerda, o'sha yerda, shu yerga, u yerda)* biriktiruv vositalaridan foydalaniladi.

Gulsum qayerda o'ynasa, Xolmurodning ko'zi ham o'sha yerda.

Qayerda intizom bo'lsa, o'sha yerda tartib bo'ladi.

2. Payt munosabatini ifodalashda *-ganda, -ganida, -gan, hamon, sayin, zamon; -gandan keyin, so'ng, beri, bo'shlab, buyon; -gunga qador, gan, vaqtda kabi* biriktiruvchi vositalardan foydalaniladi.

Otasi o'lganda, Hakima 5 yashar qizcha edi.

Usta Samarqandda ishlagan vaqtda, Sultonmurod 3 yashar bo'lgan.

3. Sabab munosabatini ifodalashda *shuning uchun, shu sababli, -gandan (-ganligidan, -ganlikdan), -gani uchun, -sa kerak, -mi, -gach, -b (-ib), -may* kabi biriktiruvchi vositalar ishtirok etadi.

Oybek to'g'ri gapirdi shekilli, hamma jim qoldi.

4. Natija munosabatini ifodalashda *-ki, natijada, oqibatda, hatto, nihoyat* kabi vositalar qatnashadi.

Asror do'stini shunday xafa qildiki, uning ko'zidan milt-milt yosh chiqib ketdi.

Sobir to'satdan shunday uzoq xo'rsindiki, natijada qiz kulib yubordi.

5. Gaplarda maqsad munosabatini ifodalashda *deb, -sin deb, -di deb, -ar deb, -sa deb, -mi ekan deb, deya, uchun* kabi vositalardan foydalaniladi.

Fan cho'qqilarini egallaymiz deya, biz bu yerga kelganmiz (qo'shiqdan).

6. Shart munosabatini ifodalashda *-sa, -sa edi, (agar, mobodo, bordi-yu), -ganda, gunda edi, -r (-ar) ekan, -gan ekan, -moqchi, -mi, -may, bo'lay desang* kabi vositalardan foydalaniladi.

Nazokat ishingizga ko'maklashmoqchi ekan, xursand bo'lishingiz kerak.

7. Miqdor va daraja munosabatini ifodalashda *-sa, -gansari, -gan sayin (qancha-shuncha, qanchalik-shunchalik), -ki (shunday, shu qadar, shunchalik, shu daraja)* kabi vositalar ishtirok etadi.

U o'g'lini qancha qattiq urushsa, u shunchalik sho'x bo'lib borayotgan edi.

Yerga qancha mehnat sarf qilinsa, hosil shuncha mo'l bo'ladi.

8. O'xshatish-qiyoslash munosabatini ifodalashda *-day (kabi, singari, sari), -ki, go'yo, xuddi, -go'yoki, degandek (o'xshatish ma'nosi), -sa, shunday qilib, o'shanday qilib, qanday qilib, -guncha, -gandan ko'ra, -ishdan ko'ra (qiyoslash ma'nosi)* kabi vositalardan foydalaniladi.

Til fani o'quvchilar nutqini o'stirish uchun xizmat qilgani kabi, adabiy o'qish ham nutqni o'stirishga xizmat qilishi kerak.

3-mashq. O'rin ergash gapli va payt ergash gapli qo'shma gaplarni topib ko'chiring. Ergash gaplarni bosh gapga birliktirgan vozitalarning tagiga chizing, gaplarni rus tiliga og'zaki tarjima qiling.

1. Mehmonlar yetib borguncha, qorong'i tushdi. 2. Yolg'iz qolganimizda u menga hech narsa gapirmaydi. 3. Oradan 5-6 kun o'tganda, Kitobdan mehmon keldi. 4. Xuddi nafasi siqayotgandek, u o'zini uy ichiga sig'dirmaydi. 5. Go'yo oradan shuncha yillar o'tmagandek, shuncha vaqt davomida birga bo'lgandek edi. 6. Opam garang bo'lib qoldi, nafasi titrab, bir nimalar dedi.

4-mashq. Nuqtalar o'rniga o'ng tomondagi zarur vositalarni qo'yib, sabab ergash gapli va natija ergash gapli qo'shma gaplarni hosil qiling.

1. Orifjon aka ko'targan mavzu qiyinroq edi, ... ko'pchilik muhokamada qatnashmadi.	shuning uchun
2. Turg'unning qulog'iga birdan tanish oboz eshitilgani ..., u tezda o'sha tomonga qaradi	sababli chunki
3. Olim odam boylardan afzal, ... olamning xazinasi ilmdir.	-ki
4. U qizga shunday tikildi ... qiz juda o'ng'aysiz holatga qoldi.	natijada
Go'zal shunday hunarlar ko'rsatdi ..., ... turmush o'rtog'i shifoxonaga tushdi.	

5-mashq. «Xalq so'zi», «Mohiyat» gazetalarining biror sonidagi maqolalardan *deh, -ar deh, -mi ekan* vositalari orqali birikkan maqsad ergash gapli qo'shma gaplarga 5 ta gap topib ko'chiring.

6-mashq. Quyidagi juft keltirilgan sodda gaplardan shart ergash gapli qo'shma gap hosil qiling.

Namuna: Dars boshlandi. O'qituvchi keldi. - O'qituvchi kelsa, dars boshlanadi.

1. Byuruq berildi. Ishni boshlaymiz. 2. Siz chaqiring. Men boraman. 3. Qodir ko'rsatdi. Boshqalar yo'lga tushadi. 4. Qo'shning tinch, sen tinch. 5. Olim bo'l, olam seniki bo'ladi. 6. Ertaga Vali Moskvadan keladi. Men qarzarimni beraman.

7-mashq. Gaplarni o'qing. Daraja-miqdor ergash gaplarni alohida ustunga, o'xshatish ergash gapli qo'shma gaplarni alohida ustunga ajratib ko'chiring.

1. Biz qanchalik ko'p yo'l yurgan sayin, manzil shunchalik uzoqlashgandek bo'lardi. 2. U shunday xyshmuomala. shunday shirin so'zki, suhbatlashib to'ymaymiz. 3. Uning ko'ngli qanday toza bo'lsa, ishi ham shunday toza. 4. U kuchanib qancha qattiq puflasa, pilik shuncha lovullab yonardi. 5. Juda hayajonlanib ketayapman, go'yoki birinchi uchrashuvga ketayotgan oshiqdek. 6. Yigitning sazasi o'lguncha, ho'kizning shoxi sinsin.

Eslab qoling!

Qiyoslang (tinish belgilariga e'tibor bering)

Ko'chirma gap:

«Men shaxmat o'ynashni sevaman», – dedi Abror.

«Men hech kimga yomonlik istamayman!» – dedi Murod.

O'zlashtirma gap:

Abror shaxmat o'ynashni sevishini *aytdi*.

Murod hech kimga yomonlik istamasligini *ta'kidladi*.

8-mashq. Ko'chirma gaplarni o'zlashtirna gaplarga aylantirib, daftaringizga ko'chiring hamda rus tiliga tarjima qiling.

1. «Tilga hurmat – elga hurmat», – deydi dono xalqimiz. 2. Onam aytardilar: «Sen mening umid yulduzimsan, qizim». 3. Ustozim: «Agar ilmni o'rganishdan to'xtasang, o'sha kundan boshlab e'tibordan qolasan», – der edilar. 4. «Men ertaga ishga kelmayman», – dedi boshlig'imiz. 5. «Yaxshi bo'libdi!» – deb kulib qo'ydi singlim. 6. «Moskvaga sen ham ketayapsanmi?» – deb so'radi qiz.

9-mashq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. «Hazrati inson» kino-filmini ko'rganisiz, shu asar haqidagi taassurotlaringizni so'zlab bering.

Величие народной души

Вот уже прошли многие годы, а интерес к роману Рахмата Файзи «Его величество Человек» не иссякает. В чем же причина этого? А причина есть. Дело в том, что эта талантливая, удачная книга, это большое завоевание узбекской литературы.

Книга начинается сценами, которые отображают суровую пору – пору борьбы против гитлеровских завоевателей. Главный герой Махкам ака, простой человек, кузнец, обладает исключительно благородной душой. Он вместе со своей женой, замечательной узбекской женщиной, выражает своё патриотическое чувство тем, что принимает в свой дом, в свою семью детей разных национальностей, детей бездомных, пострадавших от беды, которую принесла война.

Сейчас 21 век, времена другие. Некоторые люди не только не берут чужих детей в свою семью, а своих собственных детей отдают в детские дома. Этот роман Р. Файзи служит нам примером того, какой должен быть человек. А он, именно, должен быть Человеком!

10-mashq. «Alisher Navoiy nomli adabiyot muzeyida» mavzusida suhbat tuzing. Dialoglaringizda ergash gapli qo'shma gaplardan foydalanishga harakat qiling.

11-mashq. a) she'rni yod oling.

Erkin Vohidov

O'zbekim

Tarixingdir ming asrlar
Ichra pinhon, o'zbekim,
Senga tengdosh Pomir-u
Oqsoch Tiyonshon, o'zbekim.

So'ylasin Afrosiyob-u
So'ylasin O'rxun xati.
Ko'hna tarix shodasida
Bitta marjon o'zbekim.

Al-Beruniy, al-Xorazmiy,
Al-Forob avlodidan,
Asli nasli balki o'zbek,
Balki Tarxon o'zbekim.

Menga Pushkin bir jahon-u
Menga Bayron bir jahon,
Lek Navoiydek bobom bor,
Ko'ksim osmon, o'zbekim.

Qayga bormay, boshda do'ppim,
Shuhratim, qadrim buyuk,
Olam uzra nomi ketgan
O'zbekiston, o'zbekim!

b) mazmunini rus tiliga tarjima qiling;

d) she'rdan olgan taassurotlaringiz haqida yozing.

O'QISH UCHUN QO'SHIMCHA MATERIALLAR O'ZBEK MA'NAVIATINING YULDUZLARI

**Muso Al – Xorazmiy
(783 – 850)**

Xorazmiy dunyo faniga g'oyat katta hissa qo'shdi. U algebra fanining asoschisi bo'ldi. Uning "Arifmetika" risolasi hind raqamlariga asoslangan bo'lib, hozirgi kunda biz foydalanadigan o'nlik pozitsion hisoblash sistemasi va shu sistemadagi amallarning Ovro'pada tarqalishiga sabab bo'ldi. Olimning «Al – Xorazmiy» nomi esa «algoritm» shaklida fanga abadiy o'rnatib qoldi. Uning geografiyaga doir asari esa arab tilida o'nlab geografik asarlarning yaratilishiga zamin yaratdi. Xorazmiyning «Zij»i Ovro'pada ham, Sharq mamlakatlarida ham astronomiyaning rivojlanish yo'lini ko'rsatib berdi.

Xorazmiy Xorazm o'lkasida tug'ilib o'sdi. Adabiyotlarda 783-yil uning tug'ilgan yili deb qabul etilgan. U dastlabki ma'lumot va turli sohadagi bilimlarni asosan o'z yurtida, Markaziy Osiyo shaharlarida ko'pgina us-tozlardan olgan.

Xorazmiyning arifmetik risolasi hind raqamlariga asoslangan o'nlik pozitsion hisoblash sistemasining Ovro'pada, qolaversa, butun dunyoda tarqalishida buyuk arablar orqali o'tganligi uchun ular «arab raqamlari» deb ataladi va hozir ham shunday deb atalib kelinmoqda. Ovro'paliklar uzoq vaqtgacha hind raqamlariga asoslangan hisob tizimini «algorizmi» deb atab keldilar. Faqat XVI asr o'rtalaridagina bu nom «arifmetika» so'zi bilan almashtiriladi. Shundan keyin to hozirgacha «algorizm» yoki «algoritm» deganda har qanday muntazam hisoblash jarayoni tushuniladigan bo'ldi. Bu so'z bilan Al-Xorazmiyning nomi fanga abadiy kirib qoldi.

**Abu Nasr Forobiy
(8 7 3 - 9 5 0)**

Forobiy jahon madaniyatiga katta hissa qo'shgan Markaziy osiyolik mashhur faylasuf, qomusiy olim. O'rta asrning bir qancha ilmiy yutuqlari, umuman, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida taraqqiyparvar, ijtimoiy-falsafiy tasavvurlarning barcha sohasini mukammal bilganligi va bilimlar rivojiga katta hissa qo'shganligi, Yunon falsafasini sharhlab dunyoga keng tanitganligi tufayli Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug'lanib «Al-muallim as-soniy» – «Ikkinchi muallim» (Aristoteldan keyin), «Sharq Arastusi» deb yuritilgan.

Forobiy boshlang'ich ma'lumotni ona yurtida oldi. So'ng Toshkent (Shosh), Buxoro, Samarqandda o'qidi. Keyinroq o'z ma'lumotini oshirish uchun Bag'dodga keldi. Bag'dodda bu davrda musulmon dunyosining turli o'lkalaridan, xususan Markaziy Osiyodan kelgan ko'p ilm ahilari to'planishgan edi.

Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, o'ndan ortiq tilni bilgan. Taxminan 941- yildan boshlab Forobiy Damashqda yashagan. Shahar chekkasidagi bog'da qorovul bo'lib, kamtarona kun kechirib ilm bilan shug'ullangan.

Forobiy shaharni ijtimoiy uyushishning yetuk shakli, insoniyat kamolotga erishishning zaruriy vositasi, deb hisoblaydi. Butun insonlarni o'zaro hamkorlikka, xalqlarni tinchlikka chaqiradi, dunyoda yagona inson jamoasini tuzish haqida orzu qiladi. Mutafakkir inson qadr-qimmatini kamsituvchi jamiyatga qarshi chiqadi.

«Davlat arbobining hikmatlari» risolasida esa u doimiy urushlar va bosqinchilikka asoslanuvchi jamiyatni adolatsiz, johil jamiyat sifatida qoralaydi.

Forobiy o'zining fozil jamoasida odamlarni turli belgilariga qarab guruhlariga bo'ladi. Kishilarning diniy mazhabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyatlariga, qobiliyatlariga, avvalo aqliy iqtidoriga hamda ilmlarni o'rganish, hayotiy tajriba to'plash jarayonida oltirgan bilim ko'nikmalariga katta ahamiyat beradi. Itoatkorlikka da'vat etuvchi ta'limotlarni keskin qoralaydi.

Abu Ali ibn Sino (980 - 1037)

Ibn Sino (asl ismi Husayn, otasining ismi Abdulloh) Buxoroning Afshona qishlog'ida hijriy 370 (980)- yilning safar oyida amaldor oilasida tug'ildi.

986- yildan ibn Sino oilasi Buxoroga ko'chib keldi va shu vaqtdan boshlab yosh Husayn boshlang'ich ma'lumot olishga, ilm-fanni o'rganishga kirishadi.

16-17 yoshidayoq ibn Sino mashhur tabib-hakim bo'lib tanildi. 999- yilda Buxoro Qoraxoniylar tomonidan zabt etilgach, Somoniylar hokimiyati inqirozga uchradi. 1000- yilda ibn Sino Buxorodan chiqib ketdi va madaniyat markazlaridan biri hisoblangan Xorazmga bordi, u yerda Xorazm hokimi Ali ibn Ma'mun saroyidagi olimlarni birlashtirgan o'z zamonasining akademiyasiga qabul qilindi. Ibn Sino Beruniy, Abu Sahl Masihiy, Abulxayr Hammor, Abu Nasr ibn Irod kabi yetuk olimlar bilan

yaqindan tanishdi. Lekin bu davrda kuchayib borayotgan Mahmud Gʻaznaviyning taʼqibidan qochib, Xorazmni tashlab ketishga va Xuroson, Eronning turli shaharlarida sarson-sargardonlikda yurishga majbur boʻldi.

Ibn Sinoning hayot yoʻli oʻzi yozgan tarjimai holi va shogirdi Jurjoni tomonidan qoldirilgan manbalardan maʼlum. Ibn Sino asarlarining umumiy soni 450 dan oshadi, lekin bizgacha faqat 160 ga yaqin asari yetib kelgan, xolos. Uning bizga maʼlum boʻlgan katta asari «Kitob ush-shifo» («Shifo kitobi») 22 jildidan iborat boʻlib, 4 ta katta boʻlimini mantiq, fizika, matematika, metafizikaga doir masalalar egallagan. Uning ayrim qismlari lotin tiliga, Ovroʻpadagi boshqa tillarga, sharq tillariga, shuningdek, rus, oʻzbek tillariga tarjima qilingan.

Ibn Sinoning «Kitob ush-shifo» asarida turli tibbiyot ilmlariga: botanika, geologiya, mineralogiya, astronomiya, matematika, kimyoga oid koʻp maʼlumotlar keltiriladi. Uning togʻlarining vujudga kelishi, yer kurrasining davrlar oʻtishi bilan oʻzgarib borishi, zilzilaning sabablari kabi turli jarayonlar haqidagi fikrlari keyinchalik geologiya ilmining mustaqil ravishda rivoj topishiga katta taʼsir koʻrsatdi. Ayrim joylarning bir vaqtlar dengiz boʻlganligi, shu sababli qattiq qatlamlarda turli dengiz hayvonlarining izlari saqlanib qolganligi haqida ham turli misollar asosida fikr yuritiladi; meteoritlar, vulqonlar haqida maʼlumotlar keltiriladi. Mineralogiyaning rivojida ham ibn Sinoning xizmatlari katta. U minerallarni 4 guruhga ajratadi: 1) toshlar; 2) eriydigan qism (metall)lar; 3) oltingugurtli yonuvchi qismlar; 4) tuzlar.

Kimyoda ham ibn Sino zamonasining bilimlarini umumlashtirishga harakat qilib, turli asarlar yozdi, tajribalar oʻtkazdi. Xususan, uning organik kimyo sohasidagi fikrlari keyingi davr mutaxassislari tomonidan yuqori baholandi. U oddiy metallni qimmatli metallga aylantirish ustida fikr yurituvchi alximiklarni tanqid qildi. Ibn Sino astronomiya sohasida Ptolomeyning geotsentrik nazariyasidan tashqari chiqmagan boʻlsa-da, tabiiy hodisalarning ichki sababiy bogʻlanishini aniqlashga harakat qildi, inson hayoti va ijtimoiy hodisalarni osmon jismlari harakati holatiga bogʻlovchi astrologiyaga shubha bilan qaradi, turli tajribalar oʻtkazish uchun yangi astronomik asbob yaratish, botanikada turli oʻsimliklarning tabiiy xususiyatlarini oʻrganish, ilmiy terminologiya yaratish sohasida ish olib bordi.

Abu Rayxon Beruniy
(973 - 1048)

O'rta asrning buyuk qomusiy olimi Abu Rayxon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy zamonasining qator fanlari: astronomiya, fizika, matematika, geodeziya, geologiya, mineralogiya, tarix kabilarni chuqur o'rganadi. U Xorazmning qadimgi poytaxti Kat shahrida tug'ildi va yoshligidanoq ilm-fanga qiziqishi orta bordi. Beruniy keyinchalik mashhur olim Abu Nasr Mansur ibn Iroq qo'lida ta'lim oldi. Ibn Iroq astronomiya, geometriya, matematikaga oid bir qancha asarlar yozib, shulardan 12 tasini Beruniyga bag'ishlaydi. Beruniy ona tilidan tashqari yana bir qancha tillarni: arab, so'g'diy, fors, suryoniy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini, keyinchalik Hindistonda sanskrit tilini o'rganadi.

U 22 yoshida Vatanini tashlab chiqib ketishga majbur bo'ldi va bir qancha vaqt Kaspiy dengizining janubu sharqiy sohilidagi Jurjon shahrida muhojirlikda yashadi. So'ng qadimgi Ray shahriga bordi, 998-yildan keyin yana Jurjonga keldi va bu yerda o'zining ikkinchi ustози tabib, astronom, faylasuf Abu Sahl Iso al-Masihiy bilan tanishib, undan ta'lim oldi. Beruniy «Osor al-boqiya analqurun al-xaliya» (Qadimgi halqlardan qolgan yodgorliklar) asarini Jurjonda muhojirlik davrida yoza boshlagan va 1000-yilda tamomlagan. «Osor al-boqiya» Beruniyga juda katta shuhrat keltirdi, uni fanning hamma sohasida qiziquvchi buyuk olim ekanini ko'rsatdi. Bundan tashqari Beruniy Jurjonda astronomiya, metrologiya, tarixga oid 10 dan ortiq asar yozdi. Beruniy shoh Ma'munning eng yaqin maslahatchisi sifatida mamlakatning siyosiy ishlarida ham faol qatnashdi.

Xorazmning Mahmud G'aznaviy tamonidan bosib olinishi Beruniy hayotini xavf ostiga qo'yadi. U Xorazmshoh saroyidagi barcha olimlar bilan birga G'azna shahriga asir qilib olib ketiladi. Beruniyning 1017-1048-yillarda G'aznada kechirgan hayoti, bir tomondan, uning ilmiy faoliyati uchun eng mahsuldor davr bo'ldi. Beruniyning «Xorazmning mashhur kishilari» asari ham shu davrda yaratilgan.

Beruniy o'z asarlari ro'yxatini tuzgandan keyin yana ikkita muhim kitobini yozgan. Bulardan biri «Mineralogiya» dir. Bu risola o'z zamonasi uchun Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq, hatto Ovro'pada ham mineralogiya sohasida eng yaxshi, tengi yo'q asar hisoblanadi. Beruniyning oxirgi asari — «Dorivor o'simliklar haqida kitob» ining qo'lyozmasi XX asrning 30-yillarida Turkiyada topildi. Asar «Saydana» nomi bilan mashhur, unda Beruniy Sharq, ayniqsa, Markaziy Osiyoda o'sadigan dorivor o'simliklarning to'la tavsifini beradi.

Beruniy shogirdi Abu-l Fadl as-Saraxsiy ma'lumoti bo'yicha 11-dekabr 1048-yilda vafot etgan. Beruniy ijodiga katta e'tibor berib kelinmoqda. H.M.Abdullayev, I.M.Mo'minov, V.Y.Zohidov, Y.G'.G'ulomov, I.Karimov, S.A.Buldakov kabi atoqli olimlarimiz Beruniy faoliyati haqida qator risola, asarlar yaratdilar. Toshkentda unga bag'ishlangan qator xalqaro ilmiy konferensiyalar, «Hindiston», «Mas'ud qonuni», «Geodeziya», «Saydana» kabi asosiy asarlarini o'z ichiga oluvchi ko'p tomli saylanma asarlari o'zbek va rus tillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan nashr etildi. Ko'chalar, institutlarga uning nomi berilgan. Fan sohasida Beruniy nomidagi davlat mukofoti ta'sis etilgan.

Mahmud Koshg'ariy (XI asr)

Mahmud Koshg'ariy Markaziy Osiyoda ilk o'rta asr madaniyatining buyuk arboblardan bo'lib, tilshunoslik sohasida, xususan, turkiy tillarni o'rganish sohasida mashhur bo'ldi va tarixda o'chmas iz qoldirdi.

Mahmud otasining ismi Husayn, bobosi Muhammad bo'lib, kelib chiqishiga va tiliga ko'ra Koshg'ariy tahallusining olgan. U XI asrda tug'ilib, yashab ijod etdi. Bu davrda Movarounnahrda Somoniylar o'rnini Qoraxoniylar sulolasi egallagan, turkiy adabiy til mintaqada keng urf bo'la boshlagan edi. Hatto Abbosiylar xalifaligi markazlarida, azaldan arab va boshqa somoniy xalqlar yashab kelgan o'lkalarda turkiy elatlar namoyandalari ko'payib, turkiy tilga e'tibor oshgan edi. Mahmud Koshg'ariy ham o'zining uzoq yillar davomida bunyod etgan «Devonu lug'atit turk» kitobini hijriy 469 (1074/75) - yilda tugallab, Abbosiy xalifalar avlodidan bo'lgan baland mavqeli Abulqosim Abdulloh binni Muhammad al-Muqtadoga bag'ishlagan. Asarning asosiy matni arab tilida yozilgan bo'lib, turkiy tilning boyligini, mazmundor va rang-barangligini tushuntirish uchun yozilgan, deb taxmin qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Mahmud Koshg'ariyning islomdan ilgarigi va ilk islom davri turkiy madaniyat obidalarini tadqiq etish, to'plash va avlodlarga yetkazib berishdagi xizmatlari nihoyatda ulkandir. Uning tarix, etnografiya, tarix-jo'g'rofiya xususidagi keng bilim doirasi, til va adabiyot sohasidagi qomusiy salohiyati, tadqiq qudrati bugungi kunda ham hayratlanarli darajada edi. Uning kitobida jamlangan aniq-ravshan ma'lumotlar VIII – XI asrlar ham turkiy adabiy til va badiiy adabiyotning, ham og'zaki xalq ijodi va turli lahjalarning boy manbai bo'lgani sababli imkon doirasida batafsil tavsif etildi.

«Devonu lugʻatit turk»ni oʻsha davrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida yashagan turkiy xalqlar hayoti haqidagi qomusiy asar deb atash mumkin. Bu asar ustida tadqiqotlar olib borgan Fitrat, S. Mutallibov, I.V. Stebleva, V.V. Reshetov, F. Abdurahmonov, A. Rustamov kabi olimlar Mahmud Koshgʻariyning qadimgi turkiy tillarni oʻrganishga buyuk hissa qoʻshgan oʻz davrining oʻta bilimdon olimi ekanligani taʼkidlaydilar. «Devonu lugʻatit turk» 3 jildda oʻzbek tilida nashr etilgan.

A m i r T e m u r

Amir Temur ibn amir Taragʻay 1336-yil 8-aprelda Kesh (Shahrisabz) viloyatining Xoʻja ilgʻor qishlogʻida dunyoga kelgan.

Amir Temurning yoshligi haqida maʼlumotlar kam uchrasa-da, ayrim manbalarga qaraganda, u yoshligida xat-savod chiqarib, oʻz davrining tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, memorchilik va tarix ilmlarini oʻrgangan.

Amir Temurning hayoti va faoliyatida ikki davr yaqqol koʻzga tashlanadi. Birinchi davri (1360-1385) Movarounnahmi moʻgʻul xonligidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzish, oʻzaro urushlarga barham berish. Ikkinchi davri (1386-1405) esa ikki yillik, uch yillik, besh yillik, deb ataluvchi boshqa mamlakatlarga yurishlari bilan xarakterlanadi.

Temur faoliyatida muayyan siyosiy yoʻl-mayda feodal hukmronligini tugatish, muhim xalqaro karvon yoʻllarida ustunlik qilib turgan Oltin Oʻrda, Eron va boshqa mamlakatlarning raqobatini yengib, Movarounnahming siyosiy-iqtisodiy quvvatini taʼminlay oladigan markazlashgan davlat tashkil etish edi. Amir Temur avvalambor mamlakatda davlat tizimini mustahkamlash, boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kuchaytirish, savdo-sotiq, hunarmandchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, soliqlarni tartibga solish, mamlakat himoyasini taʼminlash yoʻlida qoʻshinining qudratini oshirish kabilarga katta eʼtibor berdi.

Amir Temurning har bir harbiy yurishiga turki boʻlarlik sabab bor edi. Bu sabablar – oʻz davlatining chegaralarini mustahkamlash, tashqi dushmanlardan himoyalaniish, karvon yoʻllarini turli yoʻltoʻsarlardan tozalash, xiyonatchi, sotqin, aldanchilarni jazolash, boʻysunmaganlarni itoat ettirish, oʻzining siyosiy taʼsirini kengaytirish kabilardan iborat boʻlganligini tarixiy manbalardan bilib olish mumkin.

Temur tarixchilar tasviricha, oʻrta asrning atoqli davlat va harbiy arboblardan boʻlib, Ovroʻpa olimlari oʻz asarlarida uning salbiy tomonlari bilan birga muhim fazilatlarni ham taʼkidlab oʻtganlar. Nemis olimi F. Shlosser oʻzining «Jahon tarixi» asarida: «Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq

Sharqda qonunshunos bo'lish bilan birga, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladi», – deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M. Veber: «Temur o'z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edi», – deb ta'riflaydi. Shuningdek, «Tuziki Temur» – «Temur tuzuklari» da ham Temurning jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, birlashtirilgan qudratli feodal davlatning siyosiy va axloqiy qoidalari haqida gap boradi.

Sobiq sovetlar mafkurasi, proletar dunyoqarashi hukmronlik qilgan sharoitda Temur faoliyatiga nisbatan salbiy munosabatda bo'ldi, o'sha davr adabiyotlarida har doim qoralanib kelindi. Lekin mafkuraviy to'siq taqiqlashlariga qaramay ayrim ilmiy asarlarda Temur haqida ba'zi to'g'ri fikrlar ham bildirildi. Bu jihatdan O'zbekistonda 1968-yili akademik I.M.Mo'minovning «Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli» risolasining nashr etilishi muhim voqea bo'ldi. Risola Temur shaxsiga biryoqlamali qarashlarga qarshi yozilgan ilmiy asar sifatidagi dastlabki urinish edi. Lekin bu qadam Moskvadagi yuqori idoralar va matbuot organlari tomonidan qoralandi va asar muallifi benihoya aziyatlar chekdi.

O'zbekistonning mustaqillikka erishuvi eski mafkura siquvidan qutilish, tariximizga to'g'ri munosabatda bo'lish imkonini yaratdi. So'nggi yillarda Amir Temur va uning davrini o'rganishga bag'ishlangan qator manbalar, kitoblar, jumladan, Bo'riboy Axmedovning Amir Temur haqidagi katta roman-xronikasi nashr etildi.

Mirzo Ulug'bek (1394 – 1449)

Ulug'bek 1394-yilning mart oyida Eronning g'arbidagi Sultoniya shahrida, bobosi Temurning harbiy yurishi paytida tug'ildi. U Shohruh Mirzoning to'ng'ich o'g'li bo'lib, unga Muhammad Tarag'ay ismi berilgan, lekin bolaligidayoq, u Ulug'bek deb atala boshlab, bu ism keyinchalik unga asosiy ism bo'lib qoldi.

Ulug'bekning bolalik yillari bobosi Temurning harbiy yurishlarida o'tdi. 1405-yil Xitoyga qilinayotgan yurish boshida Temur vafot etgach, ikki yil davomida uning avlodlari o'rtasida taxt uchun kurash davom etdi va bu kurashda Temurning kenja o'g'li Shohruhning qo'li baland keldi. Lekin Shohruh o'ziga poytaxt qilib Hirotni tanlab, Movarounnahr poytaxti Samarqandni esa o'g'li Ulug'bekka topshirdi. Shunday bo'lsa ham Shohruh Eron va Turonning yagona xoqoni deb hisoblanardi.

Shohrux to'ng'ich o'g'li Ulug'bekni 1411-yili Movaraunnahr va Turkistonning hokimi etib tayinlaydi. Ulug'bek 17 yoshida hokim bo'lib, bobosidan farqli o'laroq harbiy yurishlar bilan qiziqmas, ko'proq ilmfanga moyil edi.

Ulug'bek yigirma yoshlarida o'z davrining yirik olimlaridan bo'lib yetishdi, uning hokimligi davridagi muhim yangiliklar butun o'rta asr madaniyati tarixida ulkan ahamiyat kasb etdi.

Ulug'bek barpo etgan Samarqand madrasasi va ilmiy to'garagi Sharq madaniyati va fani tarixida ulkan ahamiyat kasb etdi, mamlakat ravnaqiga, shuningdek, ko'p xalqlarning madaniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yerda ko'plab buyuk siymolar shakllandi. Jumladan, Xurosonning Jom shahrida 1414-yili tug'ilgan bo'lajak shoir Jomiy Ulug'bekning Samarqand madrasasida tahsil ko'rdi. Bu yerda u Qozizoda, Ulug'bek va Ali Qushchi kabi ulkan olimlarning ma'ruzalarini eshitdi va ularning tarbiyasida bo'ldi.

Ulug'bek atrofida to'plangan Samarqand olimlari katta ahamiyat bergan eng muhim ilmiy yo'nalishlardan biri astronomiya fani edi. Islomdagi eng avvalgi astronomik asarlar «Zij» deb atalib, ular asosan jadvallardan iborat bo'lgan.

Ulug'bek ilmiy merosining eng asosiysi, ma'lum va mashhuri uning «Zij»i bo'lib, bu asar «Ziji Ulug'bek», «Ziji jadidi Ko'ragoniy» deb ham ataladi. «Zij»dan tashqari uning qalamiga mansub matematik asari «Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola», astronomiyaga oid «Risolayi Ulug'bek» (yagona nusxasi Hindistonda, Aligarh univyersiteti kutubxonasida saqlanadi) va tarixga doir «Tarixi arba' ulus» («To'rt ulus tarixi») asaridir.

1449-yili Ulug'bekning fojiali halokatidan so'ng Samarqand olimlari asta-sekin Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari bo'ylab tarqalib ketadilar. Ular o'zlari borgan yerlarga Samarqand olimlarining yutuqlari va «Zij»ning nusxalarini ham yetkazadilar. Xususan, Ali Qushchi 1473 - yili Istanbulga borib, u yerda rasadxona quradi. Shu tariqa Ulug'bek «Zij»i Turkiyada tarqaladi va Turkiya orqali Ovro'po mamlakatlariga ham yetib borgan.

Shunday bo'lishiga qaramay Ulug'bek «Zij»i umuman olganda to'liq ravishda o'rganilmagan va biror zamonaviy tilga to'la tarjima etilmagan.

1994-yili Ulug'bek tavalludining 600 yilligi munosabati bilan «Ziji jadidi Ko'ragoniy»ning birinchi bor to'lig'icha rus tiliga tarjimai bosib chiqarildi. Shu yili Ulug'bekning «Tarixi arba' ulus» asari ham o'zbek tilida Toshkentda nashr etildi.

Alisher Navoiy
(1441 – 1501)

XV asr jahon ma'naviyatining buyuk siymosi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirotida tug'ilgan. Hirot shahri XV asr birinchi yarmida Sohibqiron Amir Temur asos solgan ulug' saltanatning ikkinchi poytaxti, Temurning kenja o'g'li Shohrux Mirzoning qo'l ostidagi obod manzillaridan biri edi.

1447-yilda Shohrux vafot etgach, Temuriy shahzodalar o'rtasida toj-taxt dardi xuruj qilib, yurtda taloto'p boshlandi va Alisher Navoiy xonadoni ham ko'p qatori vatanni tark etdi. Yosh Alisher uchun taqdir sinovlari boshlandi. Shohruxning nabirasi Abulqosim Bobur 1452-yilda Hirot taxtiga o'tirgach, Alisherning otasini Sabzavorga hokim etib tayinladi. Lekin oradan ko'p o'tmay G'iyosiddin kichkina dunyodan ko'z yumdi. Bu paytda Alisher endigina 12 yoshga qadam qo'ygan edi. Abulqosim Bobur Alisher va uning maktabdosh do'sti Husaynni o'z tarbiyasiga oldi, 1456-yili esa o'zi bilan Mashhadga olib ketdi. Keyinchalik Husayn Boyqaro sipohiylik yo'lini tanladi, Alisher esa zamonaning «malik ul-kalom»i Mavlono Lutfiy tahsini va hayratiga sazovor bo'lgan iste'dod egasi bo'lib yetishdi. «Faqirning nazmlari Xurosonda shuhrat tutib erdi», deb yozadi Navoiy 1455-1458-yillar haqida.

1469-yilda Sulton Husayn iltimosiga ko'ra Alisher Navoiy Samarqanddan Hirotga qaytadi va ramazon hayiti munosabati bilan do'sti sharafiga bitilgan «Hiloliya» qasidasini unga taqdim etadi.

Hirot bu davrda nihoyatda ko'rkamlashdi, xalq turmushi yaxshilandi, she'riyat, nafis san'atlar rivoj oldi. Talabalar uchun «Ixlosiya» madrasasi, darveshlar uchun «Ixlosiya» xonaqohi, bemorlar uchun «Shifoia» shifoxonasi, masjidi Jome' yoniga Qorixona qurildi. Ulug' amirning kutubxonasida 70 dan ortiq xattot va musavvirlar qo'lyozmalarni oqqa ko'chirish, ularni badiiy bezash bilan band edilar. Hirotida yana «Nizomiy», Marvda «Xusraviya» va boshqa madrasalar bino etildi.

1483-yildan Alisher Navoiy o'zining buyuk «Xamsa» asarini yozishga kirishdi va uni uch yilda tugalladi. Besh dostonni o'z ichiga olgan bu ulkan badiiy qomus 50 ming misradan oshiq bo'lib, Navoiyning barcha she'riy merosining deyarli yarmini tashkil qiladi. «Xamsa» Alishyer Navoiy ijodining qalbidir.

Navoiy o'z «Xamsa»sini yaratishga 1483-yilda kirishgan bo'lsa, uning birinchi dostoni «Hayrat ul-abror» («Yaxshi kishilarning hayratlanishi»)ni o'sha yili yozib tugatdi. 1484-yilda «Farhod va Shirin», «Layli va

Majnun», «Sab'ai sayyor». 1485-yilda «Saddi Iskandariy» dostonini poyoniga yetkazdi. Shoir o'z «Xamsa»siga kiritilgan dostonlarda o'sha davr uchun muhim bo'lgan muammolarni qo'ydi, mutafakkir sifatida ilg'or qarashlarni ilgari surdi, o'zbek tilining qudratini olamga namoyish etdi.

Navoiy o'z ijodi bilan o'zbek adabiyotining so'nggi rivojini belgilabgina qolmay, Movarounnahr va Xurosonning butun ma'naviy madaniyati taraqqiyotiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Uning asarlari, she'riyati qayta ko'chirilib, xalq orasida keng tarqalib, shoirlar uchun maktab vazifasini o'tadi, madrasalarda keng o'rganildi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganish, uning ilmiy tahlili bo'yicha so'nggi yillarda qator taniqli tadqiqotchilar ish olib bordilar va bugungi kunda ham Navoiyning merosi ko'pgina olimlarimizni ilhomlantirib keladi. Hozirda maktablar, xiyobonlar, ko'chalar buyuk shoirimiz nomi bilan yuritiladi. Uning nomida O'zbekiston Davlat mukofoti ta'sis etilgan.

N o d i r a

Mohlaroyim - Nodira XIX asrning birinchi yarmida yashab, ijod etgan mashhur shoira. davlat arbobi, madaniyat va adabiyot homiysidir.

Shoira 1792-yili Andijon hokimi Rahmonqulixon oilasida tavallud topdi. Uning onasi Oyshabegim ma'rifatli ayol bo'lgan. O'zining oilaviy sulolasiga ko'ra Bobur nasliga mansub bo'lib, shoiraning ota-onasi ham davrning e'tiborli kishilari edilar.

Mohlaroyim she'riyatga juda erta havas qo'ydi. Ustoz Navoiy, Jomiy va Bedil kabi allomalarning asarlariga bo'lgan e'tiqodmandlik bilan ruhan barkamolashib bordi.

Ma'lumki, bu yillarda Qo'qon xonligini Olimxon idora qilardi. Uning ukasi Umarxon esa Farg'ona vodiysining nufuzli shaharlaridan bo'lgan Marg'ilonda hokim edi. 1807-yilda ilgaridan bir-birlariga ko'ngil qo'yib, sevishib kelgan Umarxon va Mohlaroyim turmush quradilar. Shu munosabat bilan Mohlaroyim Marg'ilonga keladi. Ko'p o'tmay Qo'qon xonligida davom qilib kelayotgan ziddiyatlar oqibatida 1810- yili Olimxon qatl etilib, uning taqdiri Qo'qon bilan bog'lanib qoladi. Uning shoira sifatida keng ko'lamda ijod maydoniga kirib kelishi ham shu yillarga to'g'ri keldi.

Nodira Qo'qonda xon saroyida ekan, davlat ishlaridan ham voqif bo'lib borardi. Xususan, adabiyot va san'at ahli bilan yaqinlashishga, ko'p asrlik adabiyotimiz yo'lidan borib, davr she'riyatini yuqori ko'tarishga astoydil kirishadi. Mohlaroyim va Umarxonning oilasida ikki o'g'il tug'ildi. Muhammad Alixon va Sulton Mahmudxonlar o'sib-ulg'ayib boradilar.

Umarxonning 1822-yili bevaqt vafotidan keyin yosh Muhammad Alixon davlatni boshqarishga kirishadi. Nodira ham yosh o'g'lining yoniga kirib mamlakatni boshqarish ishiga faol ishtirok eta boshladi.

Nodira davlat va mamlakat ishlarini tadbir va adolat bilan idora qilishda homiylik namunasini ko'rsatarkan, bu yillarda mamlakatda nisbiy osoyishtalik saqlandi. Qo'shni o'lkalar va ularning hukmdorlari bilan savdo-sotiq va boshqa sohalarida kelishuvlar amalga oshirildi. Nodiraning mamlakatdagi qurilishlar sohasidagi olib borgan ishlari, madaniyat va adabiyot borasida ko'rsatgan tashabbuskorliklari shoira devonining debochasida ta'kidlab o'tilgan.

Biroq xonliklar o'rtasida davom etib turgan muttasil kelishmovchiliklar Movorounnahrning o'z faoliyatini keng ravnaq toptirishida rahna solib turar edi. Oqibat shunga olib keladiki, Buxoro amiri Nasrullo turli vaj-karsonlar bilan Qo'qon ustiga bostirib kelib, go'yo bu yerda izidan chiqqan shariat qoidalarini nizomga solmoqchi bo'ladi. Xonlikning hamma e'tiborli kishilarini ta'qib etadi va Mohlaroyimni ikki o'g'li – Muhammad Alixon, Sulton Mahmudxon va nabirasi Muhammad Aminxonni vahshiy-larcha qatl etadi.

O'zbek xalqining ajoyib shoirasining hayoti shu yo'sinda fojiali yakun topadi.

Nodiraning hayot yo'li va adabiy merosi haqida Lutfillo olim, Fitrat, S.Ayniy, V.Zohidov, V.Abdullaeva, O'tkir Rashid, T.Jalilov kabi olim, shoirlar va ayniqsa, A.P.Qayumov yaratgan tadqiqotlar diqqatga sazovor.

TURLI MUTAXASSISLIKLAR UCHUN MATNLAR

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING PREZIDENTI

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'idir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ayni vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga o'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O'zbekiston hududida muqim yashagan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. Bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bo'lishi mumkin emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to'g'ridan - to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan besh yil muddatga saylanadi.

Prezidentni saylash tartibi O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan belgilanadi.

Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin emas.

Prezidentning shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti: fuqarolarning huquqlarini va erkinliklarini, Konstitutsiya va qonunlarga rioya etilishining kafilidir; O'zbekiston Respublikasi suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etish, milliy davlat tuzulishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko'radi; mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish ko'radi; Respublika Oliy Majlisiga har yili ichki va xalqaro ahvol xususida ma'lumotnoma taqdim etadi; lavozim, shaxslarni taqdim etadi, tayinlaydi va ozod qiladi; O'zbekiston Respublikasi qonunlarini imzolaydi; Respublika Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qomondoni hisoblanadi; urush holati e'lon qiladi; O'zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari, yorlig'i bilan mukofotlaydi. O'zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi; O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi; amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qiladi va O'zbekiston Respublikasi sudlari tomonidan hukm qilingan fuqarolarni afv etadi va o'z vakolatiga kiradigan boshqa masalalarni hal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

Vakolati tugashi munosabati bilan iste'foga chiqqan Prezident umrbod Konstitusiyaviy sud a'zosi lavozimini egallaydi.

Notarius

O'zbekiston Respublikasida notarius lavozimiga oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan, davlat notarial idorasida yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius huzurida kamida bir yillik muddatli stajirovkani o'tab malaka imtihonini topshirgan, notarial faoliyat bilan shug'ullanish huquqini beruvchi lisenziyaga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi tayinlanadi. Notariusning oliy yuridik ma'lumotli stajyori va yordamchisi bo'lishi mumkin. Hususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar orasidan stajyoni, shuningdek, yordamchini mustaqil tarzda ishga qabul qilishga haqlidir. Notariuslar oz faoliyatida mustaqil bo'lib, bu faoliyatini amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga amal qiladi. Notarius: ilmiy, ijodiy va pedagogik faoliyatidan tashqari, tadbirkorlik va boshqa faoliyat bilan shug'ullanishga; shartnomalar tuzishda vositachilik xizmati ko'rsatishga haqli emas. Xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius yuridik shahsdir. U o'z idorasiga ega bo'lish, bankda hisob-kitob varaqasi va boshqa hisob varaqalar ochish, mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy huquq va majburiatlarga ega bo'lish, xodimlar bilan mehnat shartnomalarini tuzish va ularni to'xtatish, tushgan daromadni tassarrufetish, sudda o'z nomidan qatnashish va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa harakatlarni amalga oshirishga haqlidir. Notarius quyidagi huquqlarga ega:

- o'ziga murojaat qilgan barcha shaxslar uchun nazarda tutilgan notarial harakatlarni amalga oshirish;

- bitim va arizalarning loyihalarini tuzish, hujjatlarning nusxalarini va ulardan ko'chirmalarni tayyorlash, shuningdek notarial harakatlarning amalga oshirilishiga doir masalalar yuzasidan tushintirishlar berish;

- jismoniy va yuridik shaxslardan notarial harakatlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan hujjatlarni talab qilib olish.

Notarius jismoniy va yuridik shaxslarda o'z hujjatlarini amalga oshirishda va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda ko'maktashishi, ularning huquq va majburiatlarini tushintirib berish; notarial harakatlarni amalga oshirish vaqtida fuqarolar yoki mansabdor shaxslar tomonidan qonunchilik buzulganligi aniqlangan taqdirda zarur chora-tadbirlar ko'rilishi uchun tegishli korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga yoki prokurorga bu haqda xabar qilish va boshqa majburiyatlarga ega.

II-asrda yashab o'tgan buyuk o'zbek tilshunosi, mutafakkir Mahmud Qo'shg'ariy mashhur «Devonu lug'otit turk» asariga o'zi tuzgan dunyo xaritasini ilova qilgan. Bu xarita doira shaklida bo'lib, unda mamlakat, shahar, qishloq, tog', cho'l, ko'l va dengizlarning nomlari yozilgan. Belgilanmay qolgan bir qancha nomlar esa asarning matnida izohlangan.

Doira chizig'i to'q yashil bo'yoqda ko'rsatilganligi yer yuzini hamma tarafdin okeanlar o'rab olganligini bildiradi. Xaritada muayyan geografik bog'lanish mavjud: daryolar bir necha shohobcha bo'lib, tog'lardan boshlanadi, ko'llarga yoki dengizlarga quyiladi. Davlat chegaralari va masofalar o'lchovida ma'lum mutanosiblik bor. Masalan: Issiq ko'ldan Yaponiyagacha bo'lgan masofa Issiqko'ldan Habashistongacha bo'lgan masofaga teng qilib tasvirlangan. Haqiqatan ham shunday. Shuningdek, Toshkent, Samarqand, Marg'ilon, Xorazm, Kaspiy dengizi, Jabbarha (Yaponiya) kabi joy nomlarining kelib chiqishi, iqlimi, tabiiy sharoitlari, urf-odatlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ba'zi joylarning nomlari va hususiyatlari izohlangan. Olim Sahroi Kabir yerlari haqida: «Yuqori harorat bo'lganidan u erda odamzod yashamaydi» desa, Ovropaning shimoli va Arktika qismni: «Qattiq sovuq bo'lganidan odamzod yashamaydi; deb izohlaydi.

Bu xarita o'rta asr geografiya fani tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

«Tushuntirish» kitobi

Ulug' Beruniyning, «At-tafhim» («Tushuntirish») kitobining to'liq nomi «Yulduzlarni hisoblash san'atining boshlang'ich qismlarini tushuntirish» dir.

Olimning bu noyob asari Rayhona Hasan al-Xorazmiy qiziga bag'ishlangan bo'lib, unda arifmetika, algebra, geometriya, astronomiya, geografiya, xronologiya va boshqa ko'pgina aniq fanlar haqida fikr yuritiladi.

Kitobning geografiya qismida yerning hajmi, dengiz va daryolarning paydo bo'lishi to'g'risida o'z ilmiy xulosalarini bayon qiladi. Yana bu asarda alloma tuzgan sharqiy yarim sharning yumaloq xaritasi ham bor. Shuningdek, kitobdan yerning odamlar yashaydigan bo'laklari haqida qimmatli ma'lumotlar, mamlakatlar, halqlar, shaharlar, elatlar to'g'risida ilmiy asoslangan hikoyalar o'rin olgan. Asarning to'rtinchi bobida «Yerning kataligi qanday?», «Ekvator qayerda va uning xosiyatlari nimada?»,

«Shaharning kengligi qanday?», «Iqlimlar nima?» kabi 35 savolga javob berilgan.

Millatlar haqida gap ketganda, Beruniy Xazar va Trapezund dengizi o'rtalig'ida istiqomat etuvchi hazarlar, ruslar, pecheneglar, boshqirdlar va bulg'orlar to'g'risida so'zlaydi. Ularning yashash sharoiti, urf-odatlari haqida batafsil to'xtaladi.

Fizika sohasida qilingan eng ahamiyatli kashfiyotlarning ikkitaligi

1. Astronomlarning jahonning kengayishi to'g'risidagi kashfiyoti. Bu kashfiyot o'layotgan yulduzlarning chaqnashini kuzatish orqali qilinadi. Qizil siljish kattaligi (katta tezlikda uzoqlashib ketayotgan ob'ektdan yorug'lik to'lqini uzunligining o'sishi) yerni yuzaga keltirgan Katta Portlash inersiyasidan farqli ravishda, galaktikalar orasidagi masofa katta tezlik bilan o'zgarib borayotganini aniqlashdi. Bu kuzatish Jahon qaysidir bir payt gravitasiya ta'siri ostida o'z tezlanishini sekinlatishi va yana og'ir kesakchaga yig'ilishi va halok bo'lishi muqarar ekanligi nazariyasini yo'qqa chiqardi. Kashfiyot tabiatning jismoniy hodisalarini tushunib yetishda katta ahamiyatga ega. Jahon kengayishining tezlanishi yulduz materiyasini katta konsentrasiyadan bo'shliqqa itarib chiqadigan kuch mavjudligini bildiradi. Ma'lum bo'lishicha, o'z vaqtida Eynshteyn galaktikalar nima uchun gravitasiya ta'siri ostida yaqinlashmayotganini tushuntirish uchun bunday kuch mavjudligi to'g'risida tahlila qilgan ekan. O'sha paytda galaktikalarning statistik joylanishi nazariyasi ustunlik qilar edi. Astronom Habblning jahonning kengayishi to'g'risidagi kashfiyoti Eynshteynni o'z hatosini tan olishga majbur qilgandi. Hozir esa jahon kengayishining doymiy tezlanishi to'g'risidagi ko'rsatmalar bo'lganligi uchun Eynshteyn tomonidan bashorat qilingan kuch haqiqatda mavjud ekanligini tan olishga to'g'ri kelmoqda.

2. AQSh va Angliya olimlari zarrachalar to'g'risidagi kvant axboroti teleportasiya qilishini mumkin ekanligini ko'rsatishdi. Har holda bu tadqiqotlar insonga fazoga teleportasiya qilishga yo'l qo'ymaydi. Bu kashfiyot o'ta tez kvant kompyuterlarini yaratish imkonini beruvchi axborotning yangi nazariyasini qurishning prinsipial imkonini beradi.

Fizika va texnika

Fizika barcha tabiiyot fanlari bilan ayniqsa, bilimning texnikaviy tarmoqlari bilan uzviy bog'langandir. Fizikaviy qonunlar bir qancha texnikaviy fanlarning asosiy qonun-qoidalarini tashkil qiladi.

Fizikaning yangi bo'limlarining ochilishi va tadqiqi texnikaning yangi tarmoqlarini vujudga kelishiga olib ketadi. Mashinasozlik mexanika qonunlariga elektrotexnika va radiotexnika esa elektromagnit hodisalar qonunlariga tayanadi va hokazo. Fizikaning muvaffaqiyatlari texnikada amaliy masalalarni yechishda qo'llaniladi; masalan, sanoat elektrostansiya-larining atom energiyasi bilan ishlashi texnikaning yangi sohasi – atom energetikasidan dalolat beradi. Fiziklar atom ichki energiyasining g'oyat katta zapasi haqida taxminan 70 yilcha ilgari bilgan bo'lsalar-da, atom ener-getikasi haqidagi fikr 30 yil ilgari fantaziya hisoblanardi. Qattiq jisim fizikasi sohasidagi tadqiqotlar radiotexnikani, aloqa texnikasini, tez ish-lovchi hisoblagich mashinalar texnikasini yangi, yanada yuqori pog'onaga ko'tardi. Texnikaviy fanlarning taraqqiyoti o'z navbatida, fizikada tadqiqot usullarining takomillashishiga yordam beradi; masalan, radioastronomi-yada kuzatishning radiotexnikaviy vositalari astrofizikaviy hodisalarni o'rganishning yangi samarador vositalarni berdi, zaryadli zarralarning qudratli tezlatgichlarini texnikaning yuqori darajasi tufayligina yaratish mumkin bo'ldi.

Atoqli jurnalistlar

Munavvarqori Abdurashidxonov – Turkistonda jadidchilik hara-katining asoschilaridan biri. Munavvarqori Abdurashidxonov o'zbek tilida nashr qilingan birinchi gazetalarning noshiri, muharriri hamdir. «Xurshid», «Najot», «Kengash», «Hurriyat», «Osiyo» gazetolari Munavvarqorining publisistik faoliyati bilan bog'liq. Munavvarqori Abdulla Avloniy, Ubay-dulla Xo'jayev, Tolagan Xo'jamiyorov, Tavallolar bilan hamkorlikda «Sadoi Turkiston» gazetasini nashr etgan. Munavvarqori Abdurashidxonov «Adibi Soniy» kabi darsliklar yozgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy – birinchi o'zbek milliy matbuotiga asos solgan jurnalist va muharriridir. Behbudiy tufayli Turkistonda milliy mat-buot «Samarqand» (1913) gazeta, «Oyna» (1913) jurnal ta'sis etildi. Ana shu matbuot organlarida Mahmudxo'ja Behbudiy milliy uyg'onish jarhisi sifatida o'z publisistik asarlari bilan Turkistonning barcha aholisiga tanildi. Behbudiy 1901-yildan boshlab, Turkiston va hatto undan tashqaridagi ko'plab matbuot namunalariida 300dan ortiq maqolalar e'lon qildi. Jum-ladan, «Turkiston viloyatining gazetasi», «Taraqqiy», «Xurshid», «Shuhrat», «Sadoi Turkiston», «Samarqand», «Ulug' Turkiston», «Vaqt», «Sho'ro» kabi gazeta va jurnallardir. Mutafakkir Mahmudxo'ja Behbudiy publisisti-kasining mundariyasi keng, ularda ijtimoiy, ma'rifiy, ilmiy-ma'rifiy, si-yosiy publisistika o'z aksini topgan.

Akademik Mahmud Salohiddinov

Salohiddinov Mahmud Salohiddinovich -- atoqli matematik olim, fizika-matematika fanlari doktori, professor, akademik. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1984), Beruniy nomidagi O'zbekiston davlat mukofoti sovrindori (1974). U O'zbekistonda differensial tenglamalar sohasidagi hozirgi zamon ilmiy maktabining tashkilotchisi va rahbari, Respublikada fan va ilmiy ta'limini tashkil etish va rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan jamoat va davlat arbobidir.

Salohiddinov Mahmud Salohiddinovich 1933-yil 23-noyabrda Namangan shahrida tavallud topdi. 1950-yili O'rta Osiyo Davlat universitetining fizika-matematika fakultetiga o'qishga kirdi. Uni imtiyozli diplom bilan tamomladi. U 1958-yili nomzodlik dissertasiyasini muvaffaqiyat bilan himoya qildi. Shu bilan butun umrini O'zbekistonda matematik bilimlarni rivojlantirishga bag'ishladi. 1967-1985-yillarda O'zFA vitse prezidenti, 1988-yilda prezidenti bo'lib 1994-yilgacha ishlab keldi.

Salohiddinov Mahmud Salohiddinovich sermazmun ilmiy ijodiy faoliyatini doim pedagogik va davlat ishlari bilan birga olib bordi. U Oliy va O'rta Maxsus ta'lim vaziri vazifasida 1985-1988-yillarda Oliy Maktabni rivojlantirish va uning kadrlar potensialini ko'tarishda katta hissa qo'shdi. O'zi asoslagan ToshDU differensial tenglamalar kafedrasini mudiri (1980-1986-yillar, 1993-yildan) bo'lgan. Differensial tenglamalar bo'yicha shahar seminarining rahbari, ajoyib pedagog, ilmda chanqoq yoshlarni murabbiysi, shu bilan birga juda talabchan, mehribon, xush fe'l, adolatparvar insondir. U matematikani va Oliy ta'limni rivojlantirishga qo'shgan hissasi, sermahsul pedagogik faoliyati va yuqori malakali ilmiy mutaxassislarni taorlagani O'zbekiston Respublikasi Oliy soveti «Faxriy yorlig'i», «Hurmat belgisi» uchun orden va medallar bilan taqdirlangan.

Oy - Yerning tabiiy yo'ldoshi

Quyosh atrofida sayyoralar tinimsiz aylanib turganidek, sayyoralarning ham atrofida ma'lum orbita bo'ylab osmon jismlari aylanib yuradi. Sayyora atrofida doimiy aylanib yuradigan tabiiy osmon jismi tabiiy yo'ldosh deb ataladi. Merkuriy va Veneradan tashqari barcha sayyoralarning o'z tabiiy yo'ldoshlari mavjud. Bizning sayyoramiz – Yer bitta tabiiy yo'ldoshga ega. Yerning tabiiy yo'ldoshi Oydir.

Oy Yerga eng yaqin osmon jismi bo'lib undan yorug'lik nuri bizga bor-yog'i 1,5 sekundda yetib keladi. Siz bilasizki, quyoshdan nur yerga 8,5

minutda kelardi. Oyning Yerdan o'rtacha uzoqligi 384 400 km deb olingan. Uning diametri 3500 km, ya'ni Yerning diametridan deyarli to'rt marta kichik.

Osmonda Yerga nisbatan g'arbdan sharqqa tomon harakat qilib, 27 kunda 8 soatda Yer kurrasini bir marta aylanib chiqadi. Oy bizga doimo bir tomoni bilan ko'rinadi. Oyning tabiati Yerga nisbatan o'zgacha bo'lib, yuzida havo yo'q. Shuning uchun ham sirti kunduzi 120 darajada issiq bo'lsa, kechasi 160 darajagacha sovuq. Oyda kecha va kunduzning har biri deyarli 15 kundan davom etadi. Shuning uchun ham «Oyning o'n beshi qorong'i bo'lsa, o'n beshi yorug'» deyiladi. Yo'ldosh sirti pasttekislik, tepalik, chuqirlik va tog'lardan iborat. Lekin oyda havo, suv bo'lmaganligi tufayli hayotdan asar ham yo'q. Tevarak atrofni jonsiz tabiat qamrab olgan. Qizig'i shundaki, Oyda Quyosh nuri hamma yoqni qizdirib turgan vaqtda ham osmon qop-qorong'i bo'lib ko'rinadi. Quyoshga bermalol tikilib qarash mumkin, atrofidagi zim-ziyo osmonda yulduzlar ko'rinib turaveradi. Bunga sabab Oyda havoning yo'qligidir. Havoning yo'qligi tufayli sirtiga mayda osmon jismlari yog'ilib turadi. Havo bo'lganida edi, ushbu jismlar yonib ketgan bo'lardi.

MUNDARIJA

Kirish	2
1-dars	3
2-dars	6
3-dars	13
4-dars	18
5-dars	25
6-dars	29
7-dars	33
8-dars	39
9-dars	43
10-dars	49
11-dars	54
12-dars	59
13-dars	66
14-dars	71
15-dars	77
16-dars	83
17-dars	89
18-dars	96
19-dars	103
20-dars	110
21-dars	117
22-dars	124
23-dars	131
24-dars	139
25-dars	144
26-dars	149
27-dars	154
28-dars	160
29-dars	165
O'qish uchun qo'shimcha materiallar	
O'zbek ma'naviyati yulduzlari	171
Turli mutaxassisliklar uchun matnlar	182

*Havoxon Qahhorova,
Saodat Muhamedova*

O‘ZBEK TILI
Universitetlarning rus guruhlari uchun

Muharrir J.Xudoyberdiyev

Bosishga ruxsat etildi 12.09.2003. Qog‘oz bichimi 60X84 ¹/₁₆. Nashriyot bosma tabogi 13,8. Shartli bosma tabogi 20,1. Adadi 1000 nusxa. Buyurtma № 300

«Universitet» nashriyoti. Toshkent-700174, Talabalar shaharchasi, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, ma‘muriy bino, 2-qavat, 7-xona.

O‘zbekiston Milliy universiteti bosmaxonasida bosildi.